

BU SAYIMIZDA

AUDİT, UÇOT VƏ STATİSTİKA	
<i>Quliyev Z.Q. i.f.d.</i>	
Kənd təsərrüfatında qiymətin əmələ gəlməsinin dünya təcrübəsi və onun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri.....	3
<i>Фейзуллаев М.А. к.э.н., доц., Джавадов Р.Д. д.ф.н.э., доц.</i>	
Актуальные проблемы учета основных средств.....	15
BÜDCƏ, MALİYYƏ VƏ KREDİT	
<i>Əliyeva T.T. i.f.d.</i>	
Büdcə gəlirlərinin maliyyə sisteminin formalaşmasına təsiri.....	27
<i>Quliyev R.H. dos., i.f.d.</i>	
Liberal dövlətlərdə sosial məsuliyyət praktikası.....	32
BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	
<i>Əhmədov A.T. i.e.d., prof.</i>	
Yeni iqtisadi şəraitdə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri.....	45
<i>İbrahimov E.Ə. i.e.n., dos.</i>	
Davamlı inkişaf şəraitində xarici investisiyalardan səmərəli istifadə istiqamətləri.....	55
<i>Əliyev T.Q. dos., Əliyeva Ş.T. dos.</i>	
Azərbaycanda məşğulluğun regional quruluşu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri....	63
<i>Eminov A.N. i.f.d., dos.</i>	
Azərbaycanda müstəqillik illərində sosial siyasətin başlıca istiqamətləri.....	71
<i>Kazımova Ə.X. i.f.d.</i>	
Azərbaycanda qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafında məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin strateji aspektləri.....	79
<i>Qocayeva E.M. i.f.d., dos., Əliyeva İ.Ş. doktorant</i>	
Məşğulluq səviyyəsinin artırılmasında turizm sektorunun payının qiymətləndirilməsi.....	88
<i>Буниат-заде А.Ю. д.и.с.</i>	
Активизация инновационной деятельности страны и ее влияние на национальную экономику.....	95
<i>Əliyev V.O. doktorant</i>	
Qeyri-neft sektorunun inkişafında turizmin yeri.....	102
<i>Həsənov S.M. doktorant</i>	
Turizm xidmətlərinin formalaşması və inkişaf perspektivləri (Abşeron iqtisadi rayonunun timsalında).....	109
HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ	
<i>Əliyev Ş.T. i.e.d.</i>	
Müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi səmtləri və hədəfləri.....	117
<i>Hüseynova A.B. doktorant</i>	
Muzdluluğun subyektiv əlamətlərinin şərhı.....	133

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (**Qeydiyyat № B 80**).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”na salınmışdır.

Baş redaktor: i.e.d., prof. **İBAD MUSA OĞLU ABBASOV**

Məsul katib: i.f.d. **ARZU VİLAYƏT QIZI İSGƏNDƏROVA**

R e d a k s i y a h e y ə t i:

ZİYAD SƏMƏDZADƏ
i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü

CƏMİLƏ NAMAZOVA
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

AKİF MUSAYEV
i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü

VİTALİ İVAŞKEVİÇ
i.e.d., prof., Kazan Federal Universiteti,
Rusiya Federasiyası

SƏLİM MÜSLÜMOV
i.e.d., prof., Bakı Biznes Universiteti

LORENZO VENZİ
prof., Tuscia Universiteti, İtaliya

SÜLEYMAN QASIMOV
i.e.d., Bakı Biznes Universiteti

SERGEY ŞKARLET
prof., Çerniqov Milli Texnologiya Univesiteti,
Ukrayna

ƏLİCAN BABAYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

MARIUS DAN QAVRİLETEA
prof., Babeş Bolyai Universiteti, Rumıniya

SAKİT YAQUBOV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

BADRİ QEÇBAYA
prof., Batumi Dövlət Universiteti, Gürcüstan

SİFARİZ SƏBZƏLİYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

Redaksiyanın ünvanı: Bakı – AZ1122, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: audit.journal@bbu.edu.az

«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
® **Biznes Universiteti, 2018**

*Quliyev Zakir Qəşəm oğlu, i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a
zakirquliyev@inbox.ru*

UOT -336.22

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA QIYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: qiymət mexanizmi, qiymət siyasəti, intervent qiymətlər, indikativ qiymətlər, ticarət qiymətləri, differensiallaşdırılmış vergi siyasəti, nəzarət qiymətləri, tənzimlənən qiymətlər, sabit qiymətlər, pərakəndə satış qiymətləri.

Ключевые слова: ценовой механизм, ценовая политика, интервенционные цены, ориентировочные цены, цены на сырьевые товары, дифференцированная налоговая политика, контрольные цены, регулируемые цены, фиксированные цены, розничные цены.

Keywords: price mechanism, price policy, intervention prices, indicative prices, commodity prices, differentiated tax policy, control prices, regulated prices, fixed prices, retail prices.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, aqrar sığortanın inkişaf etdirilməsi və aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının təşviqi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 11 aprel 2017-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” müvafiq Sərəncam imzalamışdır.

Ölkədə istər sahibkarlığın, istərsə də bütövlükdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında ən vacib məsələlərdən biri qiymət mexanizminin düzgün qurulması və dövlətin qiymət siyasətidir. Qiymət siyasəti dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin başlıca tərkib hissəsi olub, iqtisadi və sosial inkişafın son dərəcə vacib amillərindəndir. Qiymət vasitəsilə ölkədə iqtisadi və sosial inkişaf daim tənzimlənir, mənafeələr uzlaşdırılır və məhsuldar qüvvələrin regional və sahəvi inkişafı üçün lazımı şərait yaradılır. Bu baxımdan qiymət mexanizmi daim nəzarətdə saxlanılmalı, eyni zamanda hər bir dövlətin özünəməxsus qiymət siyasəti olmalıdır.

Son illərdə aqrar sferanın ümumilikdə və regionlar üzrə dinamik inkişafa istiqamətləndirilmiş dövlət əhəmiyyətli qərarlar və hüquqi normativ aktlar da qəbul edilmişdir. Qəbul edilmiş qanun, qərar və normativ aktlar, təbii ki, birinci növbədə obyektiv reallıqlara əsaslanmalı, respublika iqtisadiyyatının xarakterinə uyğun olmalı və digər tərəfdən beynəlxalq standartlara cavab verməlidir.

Müxtəlif ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının müxtəlif bazarlarından istifadə olunur ki, orada satılan məhsulun keyfiyyəti ilə əlaqəli olaraq qiymətə əlavələr və güzəştlər sistemi tətbiq olunur. Məsələn, dəri xammalı ilə beynəlxalq ticarətdə qiymətlər həmin xammalın mənsəyi, regionu, qalınlığı, sahəsi, rəngi və digər keyfiyyət göstəricilərinə görə dəyişir.

Bəzən kənd təsərrüfatı xammalının qiymətləri hazır məhsulların qiymətlərindən çıxış etməklə müəyyənləşdirilir. Bu qayda üzrə tünd və ağ qəndin qiymətləri hesablanılır. Dərindən olan yarımfabrikatların qiymətləri hazır dəri məhsulunun qiymətlərindən çıxış etməklə müəyyənləşdirilir. Dünya xammal bazarlarının qiymətləri məhsulda olan faydalı komponentlərin

hesabı ilə differensiallaşdırılır. Məsələn, buğdanın qiyməti onun tərkibində olan proteinə görə müəyyən olunur [5].

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin milli tənzimlənməsinin özünəməxsus sistemi Aİ ölkələri iştirakçılarında tətbiq olunur. Bazar qiymət əmələgəlməsi mexanizmi müxtəlif qiymət müdafiələrindən istifadənin tətbiqi ilə saxlanılır. Bu qiymətlər məhsulun növündən və regiondan asılıdır. Hər bir məhsul üzrə müxtəlif qiymət növlərinin seçilməsi ilin əvvəlindən Aİ Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Bu Aİ iştirakçı dövlətləri və komissiyaları arasında uzunmüddətli razılaşmaların predmetidirlər. Bu ərzağın qiymət dinamikasına və milli kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirlərinin formalaşmasına müəyyənləşdirici təsir göstərir. Aİ-da qiymətlərin əmələgəlmə və formalaşma mexanizmində həlledici rolü üç əsas qiymət növü oynayır:

1. İndikativ qiymətlər;
2. İntervent qiymətlər;
3. Ticarət qiymətləri.

İndikativ qiymətlərə Aİ təşkilatları arzuolunan qiymətlər kimi baxılır və bu qiymətlər buğda, süd, şəkər, zeytun yağı, günəbaxan və s. məhsullara tətbiq olunur. Bir çox məhsullara, o cümlədən iribuynuzlu mal-qara, buzovlara təyinatı xarakterinə görə qiymətlər müəyyənləşdirilir və ya tütünə məqsədli qiymətlər qoyulur.

İntervent qiymətlər- bu minimal satış qiymətləri istehsalçılara zəmanət verir ki, Aİ ölkələri tərəfindən fermer məhsulları alınacaqdır. Bu qiymətlər alışların qütbləşdirilməsini əlaqələndirir və regionlar üçün təyin oluna bilər. İxrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının minimal qiyməti məhsul növlərinə görə astana qiymətləri tətbiq olunur. Astana qiymətləri indikativ qiymətlərdən yüksəkdir.

Qiymətlərin əmələ gəlməsinə birbaşa və dolaylı yolla ən müxtəlif faktorlar öz təsirini göstərir. Bu faktorların sırasında xammal resursları ilə təmin edilmə səviyyəsini, siyasi vəziyyəti, həmçinin dünya bazarında həmin ölkənin yerini xüsusilə qeyd etmək lazımdır [4].

İndi isə gəlin müxtəlif ölkələrdə qiymət əmələgəlməsinin həyata keçirilməsi ilə tanış olaq. 1972-ci ilin payızı üçün **ABS-da** qiymət artımının sürəti aşağı salındı (həm topdansatış, həm də pərakəndə satış), işsizlik azaldı. Amma bununla yaranan kapital qoyuluşunun perspektivi az olan sahələrdən daha perspektivli sahələrə yönəldilməsi məhdudlaşdı, investisiya tormozlandı və ümumiyyətlə aktivlik aşağı endi. Son hesabda gəlirlərin artımı ləngidi. Buna görə də 1974-cü ilin may ayında Lord hakimiyyəti qiymətlər üzərində birbaşa nəzarəti ləğv etdi. Son illərdə ABS-da birbaşa tənzimləmə cəhdləri daxili bazarda yalnız enerjidaşıyıcılarının qiymətlərinə aid edilirdi, çünki bu qiymət idxal edilən neft və qazın qiymətlərinin artımı ilə yanaşı olaraq artırdı.

Belə bir şərait ona gətirib çıxarırdı ki, inflyasiya prosesi ləngidildi, eyni zamanda neft və neftəməli sənayesinə, həmçinin bütövlükdə energetika sahəsinə investisiya qoyuluşunu çox səmərəsiz etdi. Nəticədə, dünya qiymətlərinin artımına baxmayaraq ABS-a neft idxalı yüksək illik sürətlə artmaqda davam edirdi. 1991-ci ildə ABS prezidenti R.Reyqa neft və neft məhsulları üçün daxili qiymətlər üzərində nəzarəti ləğv etdi, belə ki, bu nəzarət istehsalı ləngidən tələbatı stimullaşdırır, ABS-ı enerji daşıyıcıları idxalından asılı vəziyyətə gətirib çıxarırdı [2].

Son illərdə ABS hakimiyyəti qiymətlərin birbaşa dövlət tənzimlənməsi metodundan çox məhdud miqdarda istifadə etməyə başladı, amma bununla yanaşı dolaylı tənzimləmədən çox geniş və aktiv istifadəni seçdi. Bu mərhələdə qiymətlərin dolaylı yolla tənzimlənmə siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- 1) perspektiv, yəni məhdud pul-kredit siyasətinin aparılması;
- 2) federal ehtiyat banklarının qoyduğu pulların uçotunun tənzimlənməsi;
- 3) dövlət büdcəsindəki kəsirlərin azaldılması;
- 4) diferensiaslaşdırılmış və ünvanlıq vergi siyasətlərinin aparılması.

Nəticədə hal-hazırda ABS-da dövlət tərəfindən qiymətlərin 5-10%-nə nəzarət olunur. Aqrar sektorun məhsulları üçün ABS-da qəbul edilmiş tənzimlənmə metodları böyük maraqa doğurur. Dənli bitkilərin istehsalının inkişafı üçün dövlət fermerlərə məqsədli səhmlər verir. Fermerlər istehsal etdikləri taxılın mülkiyyətçisi olaraq çalışırlar və məhsulu bazar qiymətləri üzrə satırlar. Əldə edilmiş mənfəətin bir hissəsini onlar aldıkları səhmlərin ödənilməsi üçün istifadə edirlər. Əgər taxıl üçün bazar qiymətləri konqres tərəfindən qəbul edilib nəzarət qiymətlərindən aşağı olarsa, onda fermer öz taxılını dövlətə bazar qiymətləri üzrə deyil, təminatlı nəzarət qiymətləri üzrə verə bilər.

Eyni hal süd, yağ, pendir kimi süd sənayesi qiymətlərinə də aiddir. Dövlət göstərişləri məhsulları əgər onların qiyməti bazar qiymətlərindən yuxarı olarsa nəzarət qiymətləri üzrə alır. Bu halda məhsul mülkiyyətçiləri üçün məhsulu dövlətə təhvil vermək bazarda satmaqdan sərfəli olur. Alınan məhsulları dövlət pulsuz yemək şəklində məktəblilərə verir, ərzaq köməkliliyi kimi paylayır və s.

1985-ci ildən ABS-da fəaliyyət göstərən aqrar qanunvericiliyinə uyğun olaraq fermerlərə verilən kreditlərin əvəzinə qoyulan girovların məbləği aşağı salındı. Beləliklə, dövlət kənd təsərrüfatı məhsullarına kredit üçün standartlar və faiz məbləğini təyin edərək qiymətlərin köklü şəkildə tənzimlənməsini həyata keçirir [3].

QƏG-nin uyğun prinsipləri **İngiltərə və Almaniya** üçün də xarakterikdir.

Kanadada qiymətlərin vahid əmələgəlmə sistemi yoxdur, qiymət siyasətini uyğun nazirlik və idarələr idarə edir. Dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərin payı 10 %-ə çatır. Avstraliyada qiymətlərin əmələ gəlməsi üçün xüsusi bir sistem yoxdur. Çörək, süd və yumurta üçün maksimal qiymət səviyyəsi ştatların xəzinə təşkilatları tərəfindən təyin edilir. Qalan kənd təsərrüfatı məhsulları üçün minimal alış qiymətləri təyin edilir.

Yaponiyada 1973-cü ildən başlayaraq iqtisadi planlaşdırma idarəsinin qiymətlər bürosu fəaliyyət göstərir ki, bu büro da antiinhisar qanunauyğunluqlarına əməl edilməsinə nəzarəti, digər funksiyalarla yanaşı tələb və təklif arasındakı münasibətlərin öyrənilməsinə həyata keçirir. Bütövlükdə Yaponiyada dövlət orqanları tərəfindən istehlak qiymətlərinin 20 %-ə qədəri tənzimlənir. Buraya düyü və taxılın, ət və süd məhsullarının qiymətləri, su, istilik, elektrik enerjisi və qaz üçün tariflər, həmçinin dəmiryol tarifləri, məhsul və səhiyyə xərcləri daxil edilir.

Xarakterik olaraq Yaponiyada yüksək inhisar, həmçinin aşağı inhisar qiymətlərinin təyin edilməsi qadağandır. İş burasındadır ki, aşağı səviyyəli inhisar qiymətləri rəqibləri bazardan sıxışdırıb çıxartmaq məqsədi kimi başa düşülür. Burada istehsalçı həyata gələcəkdə bazara tam yiyələnib sonra öz bildiyi kimi qiymət siyasəti keçirir. Bir neçə müəssisə tərəfindən qiymətlərin eyni zamanda, eyni dərəcədə bu prosesin səbəblərini açıqlayıb tədqiq etmək mümkündür [12].

İqtisadi fəaliyyətdə dövlətin iştirakının nümunəvi misalı kimi **Fransa**ni göstərə bilərik. Burada bütün qiymətlərin təxminən 20%-i dövlət tərəfindən tənzimlənir. 80%-i isə bazar mexanizminin fəaliyyəti nəticəsində yaranır. Xarakterik haldır ki, məhz Fransada artıq uzun müddətdir ki, qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi üçün qəti siyasət, bir sadə “dirijizm” siyasəti aparılır. II Dünya müharibəsində dağıdılmış iqtisadiyyatın yenidən bərpasının zəruriliyini nə-

zərə alaraq 1947-ci ildən Fransada “nəzarətdə olan azad qiymətlər” siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Bu siyasətə uyğun olaraq sahibkarlar qiymətləri dəyişə bilmək hüququ əldə etdilər, amma bu yalnız o şərt daxilində mümkündür ki, dövlət orqanları bu haqda vaxtlı-vaxtında xəbərdar edilsin. Bu orqanlar özü bildiyi kimi ehtimal edilən qiymət dəyişikliklərinə qadağa qoya bilər.

1948-ci ilin əvvəllərindən qiymətlər üçün tam və ya (təsadüfi hallarda) qismən təyinat rejimini təyin etdi. 1949-1957-ci illərdə Fransada qiymət artımını məhdudlaşdıran qanunlar qəbul edildi. 1960-1962-ci illərdə demək olar ki, bütün sənaye məhsulları qiymətləri “buraxıldı”. Artıq 1963-cü ildən hakimiyyət “inflyasiyasız inkişaf” siyasətinə keçdi. Bu bir sıra qiymətlərin, birinci növbədə qida məhsullarının və bəzi xidmətlərin qiymətlərinin fiksasiyası deməkdir.

Proqramlaşdırılmış sazişlər qiymətlərin dəyişilməsinə yalnız o qədər yol verir ki, bu qiymətlər beynəlxalq rəqabət şərtlərindəki dəyişikliklərə və sahibkarların mövqeyinə cavab verə bilsin. Bu məqsədlə müəssisə dövlət orqanlarında öz investisiya proqramları üzrə məşğulluq, xarici bazarlardakı perspektivlər və rəqabət şərtləri üzrə, əmək məhsuldarlığı mahiyyəti idarəedilməsi metodları, öz məhsullarının parametrləri və s. üzrə bütün zəruri məlumatları çatdırmalıdır. Təqdim edilmiş məlumatlar elə olmalıdır ki, bu məlumatların əsasında proqram dəyişikliklərin qanunauyğunluqları, ilk növbədə, qiymətlərin yüksəlməsi haqda tam qərar qəbul etmək mümkün olsun. Qiymətlərin yüksəlməsinə əks-təsir göstərən sazişlər dövlətin və dövlət orqanlarının istehsal xərclərinin artımına gətirib çıxara biləcək heç bir qərar edilməsi haqda öhdəlikləri özündə cəmləmişdir [8].

XX əsrin 70-ci ilindən başlayaraq Fransa hökuməti qiymətlərin əmələ gəlməsində və dondurulmasına yönəldilmiş bir sıra tədbirlərdən istifadə etməyə başladılar. Elə vaxt olurdu ki, qiymətlərin 100 %-ə qədəri fiksasiya edilirdi. İstehsalçının mənfəətinin qeyri-proporsional şəkildə artması müəyyən olsa da, onda bu mənfəəti təmin edən qiymətlərə əlavə antiinhisar vergiləri qoyulur.

Bununla belə 1973-cü ilin mayında hakimiyyət sənaye məhsullarına qiymət liberallaşmasının başlanması haqqında elan etdi. Bu proses tədriclə rəqabət mühitinin mövcud sahələrindən başlayaraq həyata keçirilirdi. Belə ki, bu sahələrdə nə istehsal xüsusiyyəti, nə də əhaliyə sosial təminatların verilməsi üzündən kəskin qiymət sıçrayışları baş verməmişdi. Nəticədə 1986-cı il üçün sənaye məhsullarına qoyulmuş qiymətlərin bərabərliyi 90%, dövlət nəzarətindən azad edilib və yalnız 10%-i dövlət tərəfindən tənzimlənmişdi.

Danimarkada qiymətlərin əmələ gəlməsi çox məhduddur. Qiymətlər, bir qayda olaraq, bazar konyunkturmasına uyğun olaraq təyin edilir. Bilavasitə olaraq təmir edilmiş “məhkəm” dövlət qiymətlərinin xüsusi çəkisi 6 %-dən yuxarı deyil. Dövlət, həmçinin vergi və dotasiyanın təyin edilməsinə diferensial yanaşma yolu ilə, bu və ya digər məhsulun satış həcminə (azalmasına və ya artırılmasına) təsir göstərməyə cəhd göstərir. Belə vəziyyətdə dövlətin rolu azad istehsalçının vicdanlı rəqabəti üçün şəraitin təmin edilməsindən ibarətdir.

İsveçdə qiymətlərə nəzarəti həyata keçirmək üçün xüsusi orqan-qiymət və rəqabətin dövlət idarəsi yaradılmışdır. Bundan başqa, burada qiymətlərin tənzimlənməsi haqda, qiymət və rəqabət şərtləri məlumatlarının təqdim edilməsi haqda qanunlaşma qəbul edilmişdir. Bir çox isveç tədqiqatçı iqtisadçıların fikrinə görə qiymətlərin fiksasiyası kəskin qiymət artımını tormozlayaraq yalnız çox qısa müddətlərdə təsir göstərir. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi dövlətə qiymətlərin dondurulması hüququ yalnız müharibə şəraitində və ya onun başlanma təhlükəsi olduqda, yaxud da ümumi qiymət yüksəlişi təhlükəsi ilə üzləşdikdə verir. İsveçdə

qiymətlərin səviyyəsinə təsir, əsasən bəzi məhsullara dövlət inhisarı vasitəsi kimi həyata keçirilir. Məsələn: belə inhisar spirtli içkiləri üçün, poçt əlaqələri üçün, isveç dəmiryol xidmətləri və dövlət energetika konserni üçün həyata keçirilir.

Dövlət kəskin şəkildə taxıl, süd, ət, yumurta və s. kimi kənd təsərrüfatı məhsulları üçün alış qiymətləri təyin edilir. Qiymətlər bu məhsulun fərdi istehsalçılarının marağına uyğun şəkildə dövlət və kənd təsərrüfatı istehsalçılarının birliyinin istehlakçılarının iştirakı ilə birgə hər il apardığı illik danışıqlar nəticəsində təyin edilir. Zəruri sosial təminatların təmin edilməsindən ötrü dövlət yaşayış üçün subsidiyalar və səhmlərin verilməsini həyata keçirir, ildə bir dəfə isə əhalinin gəlirlərinin indeksləşdirilməsini aparır [10].

Norveçdə daxili bazar qiymətləri dünya bazarında yaranmış qiymətlərə əsasən təyin edilir. Bu qiymətlər qiymət üzərində nəzarət, mənfəət və rəqabətin məhdudlaşdırılmasına uyğun şəkildə olur.

Dövlətin səlahiyyətinə minimal və maksimal qiymətlərin təyin edilməsi, qiymətlərin hesablanması metodikasının təyin edilməsi, endirimlərin və artıq verilən pulların hesablanması, mənfəət səviyyəsinin təyin edilməsi, qiymətlərin dondurulmasının həyata keçirilməsi daxil edilir. Dövlət ət, süd, marqarin, kimyəvi gübrələr, sement, dərmanlar və s. kimi məhsullara müəyyən səviyyədə qiymət həddi təyin edir. Finlandiya XX əsrin 80-ci illərində iqtisadi inkişafın yüksək səviyyəsinin nəticəsi olaraq "Skandinav Yaponiyası" adı aldı. O, həmçinin dünyada əhalinin yaşayış səviyyəsinə görə birinci yerlərdən birini tutur.

Finlandiyada iqtisadiyyat, əsasən fərdi və bazar münasibətlərinə əsaslandığı baxmayaraq, dövlət qiymətlərinin təyin edilməsində mühüm rol oynayır. Əsasən qiymətlərin planlaşdırılması və onlara nəzarət qida məhsulları, taxıl, enerjidaşıyıcıları, o cümlədən benzin, həmçinin şərəbçilik məhsulları üçün həyata keçirilir. Aşağı qiymətlər üzrə satışı həyata keçirən müəssisələr dövlətdən sərfəli kreditlər, yəni çox aşağı faizlərlə uzunmüddətli borclar alır. Finlandiyada pərakəndə satış qiymətlər sistemi öz elastikliyi və variasiyası ilə xarakterizə edilir və istehlakın stimullaşdırılmasına doğru yönəldilir. Bütövlükdə Finlandiyanın bazar iqtisadiyyatı sosial cəhətdən istiqamətlənmiş sayılır. Qiymətlərin və vergilərin tənzimlənməsinin köməkliyi ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəldilmiş müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilir.

Finlandiyada iqtisadiyyatın əsas sahələrinin inkişafı milli proqramlarla nizamlanır. Bu proqramlar özləri də qiymətəmələgəlmənin plan-hesablama metodunun bazası əsasında qurulur. Proqnozlaşma, perspektiv inkişaf məsələlərinin qurulması və texniki tərəqqinin təmin edilməsi üçün dövlət tənzimlənməsi metodlarından istifadə edilir.

İspaniyada qiymətlər üzərində dövlət nəzarəti rəqabətin qorunması haqda qanunvericilik əsasında həyata keçirilir. Məcburi qiymətəmələgəlmə bir sıra dövlət və şəxsi müəssisələrdə istifadə edilir. Şərti kəskin şəkildə yerinə yetirilməli olan məhsul və xidmətlərin, qiymətləri müntəzəm olaraq uyğun kommersiya-məlumat bülletenlərində dərc edilir. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin İspaniyada aşağıdakı növləri vardır:

1) İcazəli qiymətlərin təyin edilməsi- yəni yüksəldilməsi tələb edilən qiymətlər haqqında tələbnamə əvvəlcədən qiymətləri üzrə Ali Sovetə göndərilir. Belə qiymətləri faktiki olaraq yalnız uyğun tələbnaməyə icazə alındıqdan sonra qaldırıla bilər. Məsələn: elektrik enerjisi, qaz, benzin, kerosin, dizel yanacağı, dərman preparatları, teleqraf xidmətlərini, ölkə daxilində dəmiryol, avtomobil, dəmiryol və hava yolları ilə daşınma və s. üzrə qiymətləri buna misal göstərilə bilər.

2) Bildiriş qiymətlərinin təyin edilməsi - yəni bu qiymətlərin qiymət üzrə Ali Sovetin icazəsi olmadan da yüksəldilə bilər. Amma bunun üçün bir ay əvvəlcədən bildirişlər verilməlidir. Məsələn: süd, bitki yağı və s.

3) Yerli qiymətlərin təyin edilməsi yəni bu qiymətlərin təyin edilməsi qiymətləri üzrə əyalət komissiyası tərəfindən həyata keçirilir. Məsələn: əhalinin su ilə təchizatı şəhər nəqliyyatında sərnəşindəşimə, klinikaların, sanatoriyaların, xəstəxanaların xidmətləri və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar qiymətmələgəlməsi dövlət tərəfindən tənzimlənən iqtisadi sahələrin ümumi sahəsi xeyli azalmışdır. Hal-hazırda dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərin ümumi çəkisi 10%-dən yuxarı deyildir.

Yunanıstanda qiymətlərə dövlətin təsiri üçün hüquqi əsas 1989-cu ildə buraxılmış dövlət tənzimlənməsi kodeksidir. Bu kodeksə uyğun olaraq qiymətlərin tənzimlənməsi, bütün məhsul və xidmətlər iki yerə bölünür:

I qrupa o xidmət və məhsullar daxil edilir ki, burada qiymətlər dövlətin və dövlət orqanlarının səlahiyyətinə daxil olsun. Məsələn: kütləvi istehsalı olan kənd təsərrüfatı məhsulları (taxıl, tütün, üzüm, həmçinin elektrik enerjisi, ictimai nəqliyyat və əlaqə, aviosərnəşin daşımaları və s.).

II qrupa yerli hakimiyyətin cəlb edilməsi zəruriyyəti ilə Ticarət Nazirliyinin Tənzimlədiyi qiymətləri, olan-qalan bütün məhsul və xidmətlər aid edilir. II qrupun bütün məhsulları, öz növbəsində qeyri-qənaətbəxş, əhəmiyyətli qənaətbəxş və əhəmiyyətsiz məhsullara bölünür. Əhəmiyyətli qeyri-qənaətbəxş məhsullara əsas ərzaq məhsulları, məsələn, çörəyi, pendiri, un və qəndin əsas növləri, həmçinin spirtsiz içkilər, restoran, bar və qəlyanaltıxanaların xidmətləri, benzin, dizel yanacağı, taksi xidmətləri və s. aiddir.

Regional qruplaşmalara gəldikdə isə Avropa Birliyi ölkələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas hissəsinin qiymətləri üzərində daimi nəzarət daimi əsaslarla milli orqanların nəzarəti ilə həyata keçirilir. Belə məhsullara, məsələn, iribuynuzlu mal-qara, süd, rafinad-qənd aid edilir. Belə məhsullara maksimum və minimum qiymət səviyyəsi haqqında təklifləri Avropa Birliyi hazırlayır, qərarı isə Avropa Birliyinin Nazirlər Soveti qəbul edir [9].

Bütövlükdə Avropa Birliyi çərçivəsində milli səviyyədə qiymətlərin 15 %-ə qədəri təyin edilir. Qiymətmələgəlmədə hakimiyyəti və digər dövlət orqanlarının iştirakının müasir təcrübəsi ilə tanış olaraq biz aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik:

1) Müxtəlif ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişafı gedişatında dövlətin QƏG prosesinə müdaxiləsi dəyişikliklərə uğradı. Dövlətin qiymətmələgəlmə prosesinə təsir metodları birbaşa və dolaylı ola bilər, forma və məzmun üzrə fərqlənə bilər, müxtəlif orqanlar tərəfindən və müxtəlif əsaslarda həyata keçirilə bilər.

2) Son yarım əsrdə müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, istehsalçının öz arzusu ilə fəaliyyət göstərən sərbəst bazar, demək olar ki, heç bir yerdə yoxdur.

Belə bazanın əvəzində yaxşı təşkil edilmiş və tənzimlənən bazar fəaliyyət göstərir. Bu bazarda bu və ya digər bir səviyyədə dövlət də iştirak edir.

3) Xarici ölkələrdə qiymətmələgəlmədə dövlətin təsir təcrübəsinin öyrənilməsi. Rusiya şəraitində onlardan istifadə üçün çox zəruridir. Bütün bunların həm müxtəlif milli bazarlarda qiymətmələgəlmədə tendesiyaların və iqtisadi qanunauyğunluqların başa düşülməsi üçün, həm də keçid dövründə və çoxukladlı iqtisadiyyat şəraitində QƏG prosesinin idarə edilməsi üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq İEÖ-lərin aqrar sahəsində qiymət əmələgəlmə təcrübəsindən ölkəmiz üçün aşağıdakı nəticələri çıxarmaq mümkündür:

- Aqrar sektor İEÖ-lərin yüksək inkişaf etmiş sənaye cəmiyyətləri olması üçün ilkin təkan olmuşdur. Güclü sənaye, sağlam şəhər həyatı yalnız güclü və sağlam aqrar sektorun, kənd məskunlaşmasının üzərində formalaşaraq inkişaf edir;

- Aqrar sektorun inkişafında istehsal faktorları, xüsusilə torpaq üzərində səmərəli mülkiyyət münasibətlərinin qurulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman torpağın onu becərənlərin əlində olması prinsipinə maksimum əməl edilməsi bu sektorun inkişafına böyük təsir etmişdir;

- İEÖ-də yüksək inkişaf etmiş aqrar sektorun mövcudluğu bu sahədə elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət alması ilə birbaşa bağlıdır və bu işlərdə dövlət strukturlarının rolu həlledici olmuşdur;

- Aqrar sektorla sənaye arasında qurulan qarşılıqlı, sağlam və fasiləsiz əlaqələr hər iki sektorun birgə inkişafını təmin etmişdir; İEÖ-də aqrar sektora istiqamətlənən səmərəli siyasətin qurulub Həyata keçirilməsi idarəetmə strukturlarının effektivliyindən çox asılı olmuşdur. Daim təkmilləşən bu strukturlar həmişə təsərrüfat subyektləri üçün “yol göstərici” və himayəçi qismində çıxış etmişlər;

- İEÖ-də aqrar münasibətləri tənzimləyən mükəmməl qanunvericilik bazası olmaqla yanaşı həyata keçirilən aqrar siyasətin əsas istiqamətləri də daim parlament tərəfindən qəbul olunan müvafiq qanunlar vasitəsilə təyin edilmişdir ki, bu da onların daha effektiv və demokratik olmasını təmin etmişdir;

- İEÖ-də aqrar təsərrüfat subyektləri yüksək şəkildə təşkilatlanmışdır ki, bu da onların öz hüquq və vəzifələrini daha səmərəli şəkildə reallaşdırmalarına və aqrar siyasətin formalaşmasında yaxından iştirak etmələrinə şərait yaradır;

- Aqrar siyasət ümumiqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla ərzaq, regional inkişaf, resurs, ekoloji və elmi-texniki siyasətlərə qarşılıqlı əlaqə və vəhdətdə həyata keçirilir;

- İEÖ-də aqrar sektor kifayət qədər yüksək inkişaf etsə də onun daşladığı çox mühüm strateji əhəmiyyət və təbiətindən irəli gələn bir sıra spesifik cəhətlər bu sektorun hələ də dövlətin aktiv proteksionist siyasətinə ehtiyacı olduğunu və gələcəkdə də bunun davam edəcəyini görməkdəyik;

- Nəhayət, İEÖ-də aqrar sektorun ÜDM-də və ümumi məşğulluqdakı payı daim azalaraq bu günkü təxminən 2% həddinə gəlib çatmışdır. Bu ölkələrin aqrar sektorda strateji xəttlərdən biri də məhz kifayət qədər ağır fəaliyyət sahəsi olan bu sektorda ən son texnologiyaları tətbiq edərək daha az işçi qüvvəsi ilə daha məhsuldar istehsala nail olmaqdır və bu zaman xüsusilə “agribusiness” deyilən və güclü kooperasiya əlaqələri olan iri aqrar təsərrüfatların geniş yayılması stimullaşdırılır [1]. Hal-hazırda müəyyən bir ümumiləşdirmə aparmalı olsaq həmin ölkələri aqrar qiymət əmələgəlmə təcrübəsi baxımından belə qruplaşdırma bilərik:

- Aqrar strukturu əsasən ailə təsərrüfatlarından ibarət olan Cənubi-Şərqi Asiyanın **İndoneziya, Malaziya, Tailand, Tayvan, Cənubi Koreya** və **Çin** kimi ölkələrində 1970-ci illərdə aqrar sektorun vergi yükü azaldılmış və kiçik təsərrüfatlar himayə edilməyə başlanmışdır. Həmçinin bu ölkələrdə əlverişli makroiqtisadi siyasət qurulmuş, regional infrastruktur və sosial xidmətlər ciddi investisiyalar qoyulmuş, araşdırma və yayın xidmətləri təmin edilmiş və stabil kiçik fermer kredit sistemləri dəstəklənmişdir. Nəticədə, aqrar istehsal sürətlə artmış və yoxsulluq içində yaşayan ailələrin sayı ciddi şəkildə azalmışdır;

- **Argentina, Qana, Nigeriya, Tanzaniya, Uqanda, Zambiya** və əksər Afrika ölkələrini əhatə edən və aqrar strukturları əsasən ailə təsərrüfatı olan bu ölkələrdə aqrar sektor ixracın vergiləndirilməsi, sənaye proteksionizmi və yüksək valyuta kursları yolu ilə ağır diskri-

minasiya tədbirlərinə məruz qalmışdır. Bununla yanaşı həmin ölkələrdə aqrar sektora kiçik həcmli dövlət yardımları təmin edilsədə bunlar əsasən qeyri məhsuldar, lakin siyasi baxımdan güclü dəstəyi olan istehsalçılara yönəldilmişdir. Bu ölkələrin bəzi əlverişli aqrar şəraiti olan regionları xaricində aqrar istehsalın artım sürəti əhalinin artım sürətinə cavab verə bilməmiş və kənd əhalisi arasında yoxsulluq sürətlə artmışdır. Lakin buna baxmayaraq həmin ölkələrin əksəri son illər makroiqtisadi sabitləşmə və struktur islahatları proqramları qəbul etmiş və çox zəif templə olsa da aqrar siyasət reormaları həyata keçirməkdədir;

- **Kenya, Meksika və Filippinlər** kimi aqrar strukturu koloniya dövründə formalaşmış iri malikanələrdən ibarət olan ölkədə aqrar sektora ağır vergi yükü qoymaqla yanaşı qeyri-proteksionist tənzimləmə mühiti, valyuta kursu məhdudiyətləri və idxal baryerləri yolu ilə həyata keçirilən qeyri-proteksionist siyasətə malik olmuşdur. Lakin bu siyasəti nisbətən kompensasiya edən geniş miqyaslı dövlət regional investisiya və struktur problemlərini həll etməyə yönələn torpaq islahatı proqramları da həyata keçirmişlər. Nəticədə bu ölkələrdə aqrar istehsal və kənd yoxsulluğu səviyyəsində nisbi yaxşılaşma olsa da, iri fermer və bürokratlar tərəfindən həyata keçirilən “renta axtarışı” (rent-seeking) dövlət xərclərini ictimai xarakterli investisiyalardan (məs. irriqasiya) şəxsi təsərrüfatların istehsal faktorlarını subsidiyalaşdıran (məs. su və elektrik enerjisi) xərclərə çevirərək onların səmərəliliyini aşağı salmışdır. Hal-hazırda bu ölkələr zəif də olsa dövlət xərclərinin səmərəliliyi ilə bağlı islahatlar keçirirlər;

- **Braziliya, Kolumbiya, Qvatemala və Cənubi Afrika** kimi torpaqların və gəlirlərin hədsiz qeyri-bərabər bölüşdürüldüyü ölkələrdə bu vəziyyət sənaye sektoru himayə edildiyi halda aqrar sektorun birbaşa və dolayı vergiləndirilməsi, yüksək valyuta kursları kimi qarışıq iqtisadi siyasət nəticəsində bir az da pisləşmişdir. Bunun əvəzində isə kənd elitesi mülkiyyət hüquqlarının, dövlət investisiyalarının və xidmətlərinin, kredit və subsidiyaların bölüşdürülməsi məsələlərində himayə edilmişdir. Lakin hökumətlər bəzən də kəndlərdəki sosial həyəcan və zorakılığa qarşı torpaqların yenidən bölüşdürülməsini nəzərdə tutan kiçik miqyaslı proqramlar həyata keçirmişlər və bu daha çox icarə hüquqlarının məhdudlaşdırılması şəklində ortaya çıxmışdır [11].

Aqrar qiymət əmələ gəlmə baxımından **Çin Xalq Respublikasının** təcrübəsi uğurlu olmaqla yanaşı həm də spesifikliyi ilə fərqlənir. Bu ölkədə sənaye ilə aqrar sektor arasında qurulan sağlam qarşılıqlı əlaqə Çin “iqtisadi möcüzəsi”nin əsas faktoru olmuşdur. Çinin iqtisadi strategiyasında sənaye həmişə prioritet xarakter daşdığına aqrar sektor da daima onun inkişafına xidmət etmiş və bu 1949-78-ci illərdə aqrar sektorda toplanan izafi kapitalın sənaye sektoruna yönəldilməsi istiqamətində olmuşdur. Mərkəzi planlı xalis sosialist iqtisadiyyatının olduğu həmin dövrdə dövlət inhisarçı formada aqrar məhsulları satın alır və aşağı qiymətlərlə reallaşdırırdı. Bu siyasətdə məqsəd sənaye sahələrini ucuz əmək və material ehtiyatı ilə təmin edərək onların gəlirlərini artırmaq və bu sektorda kapital investisiyaları formalaşdırmaq olmuşdur. Beləliklə, digər islahatlarla yanaşı aqrar sektorda həyata keçirilən yuxarıdakı tədbir Çin aqrar təsərrüfatlarında güclü stimül yaradaraq istehsalın kəskin artımında böyük rol oynamış və ölkənin ümumiqtisadi inkişafına öz həlledici təsirini göstərmişdir [7].

İkili Qiymət Sistemində əsasən isə dövlət təsərrüfat subyektləri üzərində istehsal etdikləri məhsulun müəyyən hissəsini təsbit edilmiş qiymətlərlə əvvəlcə dövlətə satmaq öhdəliyi qoyur, qalan məhsulu isə azad bazarda formalaşan azad qiymətləri vasitəsilə reallaşdırmaq azadlığını verir. Yəni təsərrüfat subyekti bazardakı nisbətən yüksək qiymətlərlə məhsulunu reallaşdırmaq üçün dövlətin qoyduğu kvotadan daha çox istehsal etməkdə maraqlı olur, bazarda qiymətlər aşağı olduqda isə sadəcə dövlət satmalı olduğu həddə məhsul istehsalı ilə

kifayətlənməyə çalışır. Bu baxımdan əgər 1978-ci ildə Çin fermerləri istehsal etdikləri məhsulun yalnız 8%-i azad bazar qiymətləri ilə reallaşdırırdırsa, 1990-cı illərdə bu rəqəm artıq 80%-qalxmışdır [6].

Nəhayət, ƏEOÖ-in aqrar-sənaye bazarlarında qiymətlərin müəyyən olunması təcrübəsini nəzərə alaraq **ölkəmiz üçün aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:**

- İEOÖ-in təcrübəsi göstərir ki, aqrar sektorda həyata keçirilən islahat və tənzimləmə xarakterli tədbirlərin daha effektiv nəticələr əldə etməsi üçün hökmən düzgün şəkildə qurulmuş və valyuta kursları, faiz dərəcələri, inflyasiya, məşğulluq və tədiyyə balansı kimi sahələrdə dövlət siyasətini özündə birləşdirən əlverişli makroiqtisadi mühit təmin edilməlidir;

- Bu ölkələr arasında dövlət investisiyaları şəklində regional infrastruktur, sosial xidmətlər və aqrar sektorun digər ictimai xarakterli sahələrini maliyyələşdirmələri aqrar istehsalın sürətlə artmasına nail olmuşlar;

- ƏEOÖ-in təcrübəsində geniş istifadə olunan və kifayət qədər müsbət nəticələr gətirib çıxarmış idxalı əvəz edən aqrar məhsulların və ixracı genişləndirən aqrar məhsulların dəstəklənməsi siyasətindən ölkəmizdə də istifadə edilə bilər;

- İEOÖ-də maliyyə-kredit resursları kifayət qədər məhdud olduğunda və daha az riskli olması baxımından əsasən sənaye sahələrinə yönəlməsi aqrar sektorda ciddi kredit çatışmazlığı ilə müşahidə olunur və bu sahədə dövlət tərəfindən kredit resursları təmin edilən ölkələrdə müsbət nəticələr ortaya çıxmışdır. Bu problem bizim ölkə üçün də aktualdır;

- ƏEOÖ-in bir çoxunda əlverişli siyasi və hüquqi-institusional mühit formalaşmadığından bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar sektora yönəldilən dövlət dəstəkləmə siyasətindən də əsasən qeyri-məhsuldar, lakin siyasi gücü olan aqrar subyektlər yararlanmışlar ki, bu da yürüdülməli aqrar siyasətin effektivliyinin xeyli aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur;

- Nəhayət, ƏEOÖ arasında Çin təcrübəsindən, xüsusilə onun ikili qiymət mexanizmi siyasətindən bir sıra məhsullar üzrə ölkəmizdə də geniş istifadə olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İ.İbrahimov, "Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri". Bakı 2002.
2. S.Salahov, "Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri". Bakı 2004.
3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatının nisbi üstünlüklərinin realizasiyası. Dünya bankının hesabatı, 2006.
4. V.Niftullayev "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı". Bakı 1996.
5. İ.Qarayev "Qiymətin əmələ gəlməsi". Bakı 2000.
6. AZETKTİ və Tİ-nin Elmi əsərləri, №1. Bakı 2008.
7. AZETKTİ və Tİ-nin Elmi əsərləri, №1. Bakı 2007.
8. "İqtisadiyyat və həyat" jurnalı, №8, Bakı 2006.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi sahibkarların iqtisadi göstəriciləri. Bakı 2007.
10. Ю.А.Цыпкин, А.Н.Люкшинов, «Агротаркетинг». Москва 2005.
11. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (www.eco.gov.az)
12. www.kitab.az

*Quliyev Zakir Qəşəm oğlu, i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a
zakirquliyev@inbox.ru*

X Ü L A S Ə

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA QIYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Müasir şəraitdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə dövlət aqrar-əmtə istehsalçılarının müəyyən səviyyədə gəlir əldə etmələrinə təminat verən məqsədli qiymətlər müəyyənləşdirməklə, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye məhsullarının qiymətləri arasındakı disparitetliyin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş və s. tədbirləri həyata keçirməklə aqrar sahənin inkişafına kömək etmiş olur.

Məqalədə aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına nail olunması ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi amil kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti bu sahənin dayanıqlı və dinamik inkişafında böyük rola malikdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması və ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının əsasən daxili istehsal hesabına ödənilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün qiymətlərin səviyyələrinin istehsala stimullaşdırıcı təsir göstərməsi öz əksini tapmışdır.

Aqrar sferanın dayanıqlı və dinamik inkişafında bu sahənin məhsullarının və kənd təsərrüfatında istifadə olunan istehsal vasitələrinin qiymətləri arasındakı paritetlik böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye məhsullarının qiymətlərinin daha yüksək dərəcədə artması nəticəsində bəzi məhsulların istehsalı zərərli başa gəlir. Tədqiqatlar göstərir ki, son 5 ildə əsas növ kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə qiymət artımı bütövlükdə orta hesabla 25-30 % olduğu halda kənd təsərrüfatına satılan texnikanın və gübrələrin qiyməti 2-3 dəfə artmışdır.

Digər tərəfdən aqrar sahədə dayanıqlı və dinamik inkişafa satışdan əldə olunan rentabellik səviyyəsi də təsir göstərir. Respublikamızda 1999-cu ildən sonra bütün kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə rentabelliğin səviyyəsi yüksələn xətlə inkişaf edir.

Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar:

- aqrar sferada məhsulların qiymətləri elmi əsaslarla müəyyənləşdirilməli və bu zaman qiymətə təsir göstərən müxtəlif amillər kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır;
- müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı subyektlərinin səmərəli fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan verən qiymət növlərindən, xüsusilə təminatlı qiymətlərdən istifadə olunmalıdır;
- aqrar sferanın dayanıqlı və dinamik inkişafının təmin olunması məqsədilə bu sahədə tətbiq olunan qiymətlər istehsalçılarda məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə maraq oymalı, müəyyən rentabellik səviyyəsinin əldə olunmasına şərait yaratmalıdır;
- aqrar sahədə dövlətin qiymət siyasəti bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə stimullaşdırıcı təsir göstərməli, sahənin maliyyə vəziyyətinin sabitləşməsinə gətirib çıxarmalıdır.

*Гулиев Закир Гашам оглы, д.ф.э.н.
Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, Г.Зардаби 88а
zakirquliyev@inbox.ru*

РЕЗЮМЕ

МИРОВОЙ ОПЫТ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В современных условиях государственное регулирование цен имеет большое значение. Целью статьи является устранение несоответствия между ценами на сельскохозяйственную продукцию и ценами на промышленные товары, используемые в сельском хозяйстве, путем определения целевых цен, которые обеспечивают аграрным и товарным производителям заработать определенный уровень дохода. И способствует развитию аграрного сектора.

Достижение устойчивого развития аграрного сектора в этой статье имеет решающее значение для продовольственной безопасности страны. Цена сельскохозяйственной продукции, как экономического фактора, играет важную роль в устойчивом и динамичном развитии этой области. Расширение производства сельскохозяйственной продукции и спрос населения страны на продовольственные товары, главным образом за счет внутреннего производства, и уровень цен для стимулирования производства продуктов питания нашли отражение в обеспечении продовольственной безопасности.

Соотношение между продуктами этой отрасли и средствами производства, используемыми в сельском хозяйстве, имеет большое значение для устойчивого и динамичного развития аграрной сферы. Так используется в сельском хозяйстве В результате повышения цен на промышленные товары производство некоторых продуктов является дорогостоящим. Исследования показывают, что за последние пять лет рост цен на основные сельскохозяйственные продукты составляет в целом 25-30%, а стоимость сельскохозяйственной техники и удобрений увеличилась в 2-3 раза.

С другой стороны, устойчивое и динамичное развитие в аграрном секторе также влияет на рентабельность продаж. После 1999 года уровень рентабельности во всех наших сельскохозяйственных продуктах растет.

Суммируя все вышесказанное, можно сделать следующие предложения:

- Цены на продукцию в аграрной сфере должны определяться на научной основе, и в то же время различные факторы, влияющие на цены, являются сложными Должно быть принято;

- Эффективная деятельность сельскохозяйственных субъектов в современных условиях Особенно из типов цен, которые позволяют реализовать его Цены должны быть использованы;

- Чтобы обеспечить устойчивое и динамичное развитие аграрной сферы, цены, применяемые в этой области, помогут производителям Пробуждение интереса к модернизации, достижение определенных уровней рентабельности Должен допускать;

- Ценовая политика государства в аграрном секторе - все экономические субъекты. Должен оказывать стимулирующее воздействие на финансовое положение сайта должно приводить к стабилизации

*Guliyev Zakir Gasham, PhD in Economics
Baku Business University
88^a H.Zardabi, Baku
zakirquliyev@inbox.ru*

S U M M A R Y

WORLD EXPERIENCE OF PRICE FORMATION IN AGRICULTURE AND ITS APPLICATION IN AZERBAIJAN

In modern conditions, state regulation of prices is of great importance. The article aims to eliminate the disparity between the prices of agricultural products and the prices of industrial products used in agriculture, by defining targeted prices that ensure the agrarian and commodity producers to earn a certain level of income.

And promotes the development of the agrarian sector. The achievement of the sustainable development of the agrarian sector in the article is crucial for the country's food security. The price of agricultural products, as an economic factor, plays a major role in the sustainable and dynamic development of this area. Increasing the production of agricultural products and the demand of the country's population for food products, mainly due to domestic production, and price levels to stimulate food production have been reflected in the production stimulus.

The parity between the products of this field and the means of production used in agriculture is of great importance in the sustainable and dynamic development of the agrarian sphere. So used in agriculture As a result of the higher prices for industrial products, the production of some products is costly. Research shows that in the last five years, the price increase for basic agricultural products is generally 25-30%, while the cost of agricultural machinery and fertilizers has increased 2-3 times.

On the other hand, sustainable and dynamic development in the agrarian sector also affects profitability from sales. After 1999, the profitability level in all our agricultural products is rising.

By summarizing all the above, the following suggestions can be made:

- Prices for products in agrarian spheres should be determined on a scientific basis and at the same time, various factors affecting prices are complex Must be taken;
- Efficient activity of agricultural subjects in modern conditions Especially from the types of prices that allow you to implement it Prices should be used;
- In order to ensure sustainable and dynamic development of agrarian spheres, the prices applied in this field will help the producers Awakening interest in upgrading, achieving certain profitability levels Should allow;
- Price policy of the state in the agrarian sector is all economic entities Should have a stimulating effect on the financial situation of the site Stabilization.

*Фейзуллаев Мушфиг Ахад оглы, к.э.н., доц.
Сургутский Государственный Университет,
Адрес: 628012, Тюменская область,
г.Сургут, ул. Ленина 54/1.
E-mail: feyzullayev@bk.ru*
*Джавадов Рамиз Джавад оглы, д.ф.п.э., доц.
Бакинский Университет Бизнеса
E-mail: ramizjavad@gmail.com*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Ключевые слова: основные средства; бухгалтерский учет; налоговый учет; налоговые разницы; резерв на капитальный ремонт основных средств.

Açar sözlər: Əsas vəsaitlər; mühasibat uçotu; vergi uçotu; vergi fərqi; əsaslı təmir üçün ehtiyatlar.

Keywords: fixed assets; accounting; tax accounting; tax differences; reserve for overhaul of fixed assets.

В составе активов практически всех хозяйствующих субъектов присутствуют основные средства, без использования которых создание нового продукта невозможно. Мы хотим остановиться на тех проблемах учета основных средств, которые появились относительно недавно. Прежде всего, считаем целесообразным обратить внимание читателя на нормативный документ, призванный определять общие положения для отнесения объектов учета к основным средствам и правила их оценки. Речь идет о Положении по бухгалтерскому учету (ПБУ) «Учет основных средств» ПБУ 01/17, утвержденном приказом Минфина Азербайджана от 30.01.2017 № Q-01. В условиях достаточно жесткого регулирования правил ведения бухгалтерского учета в нашей стране такое несоответствие названия нормативного документа и его содержания вызывает как минимум недоумение. По нашему мнению, название нормативного документа и его содержание должны способствовать четкому пониманию процесса отражения в системе бухгалтерского учета всех операций с соответствующими объектами учета, в том числе и с основными средствами.

Очевидно, что появление таких нормативных документов было своеобразным реверансом перед соответствующими Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). Однако в их названии слово «учет» не упоминается.

При подготовке нормативных документов, регулирующих отечественный бухгалтерский учет, были учтены многие нормы и положения международных стандартов учета. Тем не менее сегодняшняя система бухгалтерского учета Азербайджана имеет свою специфику, которая по-прежнему объясняется ее «происхождением» из бухгалтерского учета в условиях плановой экономики. Однако это обстоятельство вовсе не означает, что российская система бухгалтерского учета не отвечает современным требованиям и ее надо полностью заменять чем-то новым.

Многие положения азербайджанской, а ранее советской, школы теории бухгалтерского учета не утратили своего значения и сегодня.

Еще одна проблема учета операций с основными средствами появилась с введением в нашей стране налогового учета. Трансформация экономики в соответствии с рыночными принципами хозяйствования потребовала значительных изменений в уп-

равлении предприятиями, которое невозможно без системы отлаженных информационных потоков. Ключевым элементом такой системы является бухгалтерский учет с его методологией сбора, группировкой первичной документальной информации, описывающей все хозяйственные операции предприятий, накоплением этой информации в регистрах, отражением ее в бухгалтерской отчетности, формированием отчетных данных для финансового анализа, планирования и принятия управленческих решений.

Однако с момента ввода гл. IX Налогового кодекса Азербайджанской Республики (НК АР)- эта система, основанная на информационных потоках, сформированных в соответствии с методологией и стандартами бухгалтерского учета, уже частично гармонизированными со стандартами МСФО, должна существенно корректироваться для целей исчисления налога на прибыль.

Смысл корректировки сложившейся информационной системы заключается в необходимости параллельного ведения практически всеми налогоплательщиками налога на прибыль двух систем учета:

- системы бухгалтерского учета в соответствии с Законом Азербайджанской Республики от 29 июня 2004 года (№716-III) «О бухгалтерском учете» и бухгалтерскими стандартами;
- системы налогового учета в соответствии с гл. 9 НК АР.

При этом, вопреки международному опыту и отечественной практике, данные налогового учета не базируются на показателях бухгалтерского учета, игнорируется системный подход к отражению фактов хозяйственной деятельности и калькуляционный принцип исчисления затрат (расходов).

Анализ нормативной базы налогового учета показал, что наблюдается значительный разрыв между требованиями, отраженными в документах нормативного регулирования бухгалтерского учета и отчетности, утвержденных Минфином Азербайджана, и положениями налогового законодательства. Так, отмечаются различия: в принципах группировки доходов и расходов организации, их признания в бухгалтерском учете и для целей налогообложения; в способах оценки материально-производственных запасов, незавершенного производства, готовой продукции; в способах начисления амортизации основных средств и нематериальных активов; в порядке распределения расходов и определения той их доли, которая относится к расходам текущего периода. По мнению инициаторов разработки системы налогового учета, все это обуславливает целесообразность разработки как методических, так и организационных основ, обеспечивающих возможность оптимально, с наименьшими временными и финансовыми затратами вести налоговый учет.

В этой связи весьма показательной является ссылка известных в области бухгалтерского учета и анализа авторов профессора А. Д. Шеремета и доцента Е. В. Старовойтовой на «...достаточно высокую степень сложности» (подчеркнуто нами. — Л.Н. и Г.С.) [4, с. 339] норм, изложенных в ПБУ «Учет расчетов по налогу на прибыль организаций», в связи с чем правила формирования налоговой базы и образования налоговых разниц ими не рассматриваются.

По нашему мнению, практически все расхождения в признании доходов и расходов в бухгалтерском и налоговом учете не имеют экономического обоснования. Так, бухгалтерский учет представляет собой формирование документированной систематизированной информации об объектах учета и составление на ее основе бухгалтерской (финансовой) отчетности. Таким образом, основными этапами бухгалтерского учета являются сбор, регистрация и обобщение информации (см. рисунок).

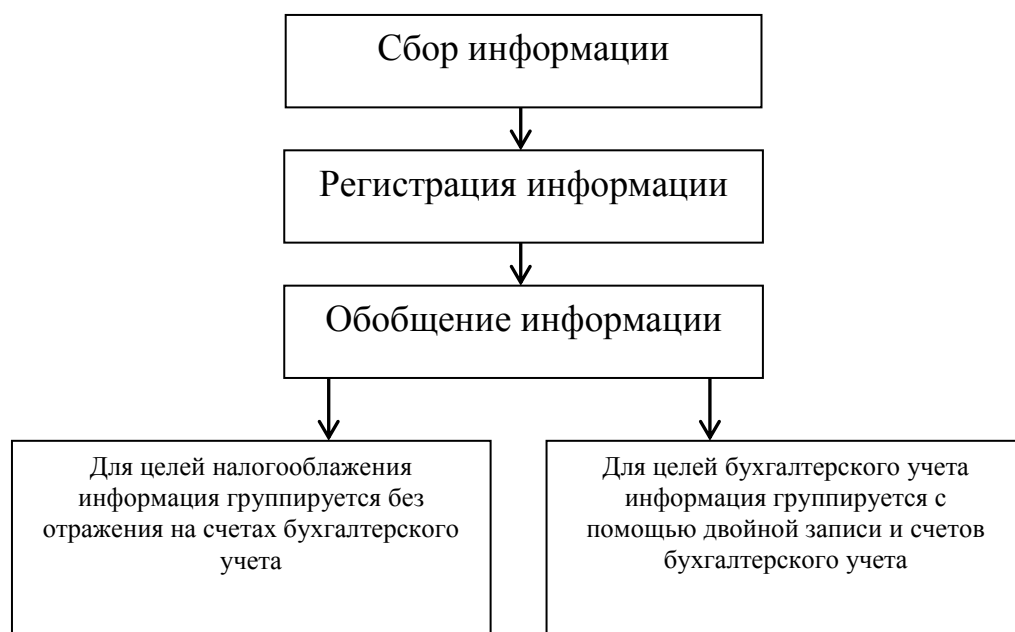

Рисунок 1. Стадии сбора и обобщения информации для целей бухгалтерского и налогового учета

Сбор и регистрация информации осуществляются путем документирования фактов хозяйственной жизни, происходящих в организации. Первичные документы обеспечивают сплошное и непрерывное отражение хозяйственной деятельности организаций в бухгалтерском учете. Этап обобщения информации, содержащейся в первичных учетных документах, заключается в ее накоплении и систематизации в регистрах бухгалтерского учета с помощью бухгалтерских счетов и двойной записи. В основе налогового учета лежат те же первичные учетные документы, включая бухгалтерские справки, которые являются основой ведения бухгалтерского учета. На основе первичных документов проводится обобщение информации. Именно на этом этапе проявляются различия в системах бухгалтерского и налогового учета, поскольку принципы обобщения информации в них не совпадают, хотя, как мы уже отметили, для налогового учета используются те же бухгалтерские первичные документы и справки. Таким образом, остро стоит проблема взаимодействия бухгалтерского и налогового учета во всех без исключения организациях, уплачивающих в бюджет налог на прибыль: бухгалтерский учет должен остаться информационной основой для управления организацией, для получения необходимой информации внутренними и внешними пользователями (в том числе для исчисления данных, необходимых для расчета налога на прибыль). Определение принципов взаимодействия бухгалтерского и налогового учета возможно на основе анализа сходства и различия правил их ведения. Для краткости изложения представим информацию в виде сравнительных таблиц. Сравнительная характеристика общих понятий, целей и задач налогового и бухгалтерского учета представлена в *табл. 1*.

Таблица 1.

Сравнительная характеристика бухгалтерского и налогового учета

Характеристика	Бухгалтерский учет	Налоговый учет
Определение	Упорядоченная система сбора, регистрации и обобщения информации в денежном выражении об имуществе, обязательствах организаций и их движении путем сплошного, непрерывного и документального учета всех хозяйственных операций	Система обобщения информации для определения налоговой базы по налогу на прибыль на основе данных первичных документов, сгруппированных в соответствии с порядком, предусмотренным НКР
Объекты	Имущество организаций, обязательства организаций, хозяйственные операции, осуществляемые организациями в процессе их деятельности	Хозяйственные операции, осуществленные налогоплательщиком в течение отчетного(налогового) периода.
Цели и задачи	Формирование полной и достоверной информации о деятельности организации и ее имущественном положении, необходимой внутренним пользователям бухгалтерской отчетности — руководителям, учредителям, участникам и собственникам имущества организации, а также внешним пользователям — инвесторам, кредиторам и другим пользователям бухгалтерской отчетности. Обеспечение информацией, необходимой внутренним и внешним пользователям бухгалтерской отчетности для контроля за соблюдением законодательства Азербайджанской Республики при осуществлении организацией хозяйственных операций и их целесообразностью, наличием и движением имущества и обязательств, использованием материальных, трудовых и финансовых ресурсов в соответствии с утвержденными нормами, нормативами и сметами. Предотвращение отрицательных результатов хозяйственной деятельности организации и выявление внутрихозяйственных резервов обеспечения ее финансовой устойчивости.	Формирование полной и достоверной информации о порядке учета для целей налогообложения хозяйственных операций, осуществленных налогоплательщиком в течение отчетного (налогового) периода. Обеспечение информацией внутренних и внешних пользователей для контроля за правильностью, полнотой и своевременностью исчисления и уплаты в бюджет налога на прибыль.
Регистры учета	Предназначены для систематизации и накопления информации, содержащейся в принятых к учету первичных документах, для отражения на счетах бухгалтерского учета и в бухгалтерской отчетности. Ведутся в специальных книгах (журналах), на отдельных листах и карточках, в виде машинограмм, полученных при использовании вычислительной техники, а также на магнитных лентах, дисках, дискетах и иных машинных носителях. Формы регистров разрабатываются организациями при соблюдении ими общих методо-логических принципов бухгалтерского учета. Хозяйственные операции должны отражаться в регистрах в хронологической последовательности и группироваться по соответствующим счетам бухгалтерского учета. Правильность отражения хозяйственных операций в регистрах обеспечивают лица, составившие и подписавшие их. При хранении регистров должна обеспечиваться их защита от несанкционированных исправлений. Исправление ошибки в регистре должно быть обосновано и подтверждено подписью лица, внесшего ис-	Предназначены для систематизации и накопления информации, содержащейся в принятых к учету первичных документах, аналитических данных налогового учета, для отражения в расчете налоговой базы. Ведутся в виде специальных форм на бумажных носителях, в электронном виде и (или) любых машинных носителях. Формы регистров и порядок отражения в них аналитических данных налогового учета, данных первичных учетных документов разрабатываются налогоплательщиком самостоятельно и устанавливаются приложениями к учетной политике организации для целей налогообложения. Формирование данных налогового учета предполагает непрерывность отражения в хронологическом порядке объектов учета для целей налогообложения. Правильность отражения хозяйственных операций в регистрах обеспечивают лица, составившие и подписавшие их. При хранении регистров должна обеспечиваться их защита от несанкцио-

	<p>правление, с указанием даты исправления. Содержание регистров и внутренней бухгалтерской отчетности является коммерческой тайной. Лица, получившие доступ к информации, содержащейся в регистрах и во внутренней бухгалтерской отчетности, обязаны хранить коммерческую тайну. За ее разглашение они несут ответственность, установленную законодательством Азербайджанской Республики.</p>	<p>нированных исправлений. Исправление ошибки в регистре должно быть обосновано и подтверждено подписью ответственного лица, внесшего исправление, с указанием даты и обоснованием внесенного исправления. Содержание данных налогового учета (в том числе данных первичных документов) является налоговой тайной. Лица, получившие доступ к информации, содержащейся в данных налогового учета, обязаны хранить налоговую тайну. За ее разглашение они несут ответственность, установленную НК АР.</p>
--	--	---

Содержание *табл. 1* отчетливо показывает, что принципы, заложенные в самом определении налогового учета, его объектов, целей и регистров, имеют «бухгалтерские корни». Так, например, одним из аргументов за ведение налогового учета называют различия в правилах формирования многих показателей для целей бухгалтерского учета и для целей налогообложения [5, с.87–90]. Исследование практики ведения налогового учета свидетельствует об этих различиях, однако их природа не имеет никаких экономических обоснований.

Рассмотрим наиболее существенные отличия в практике ведения бухгалтерского и налогового учета операций с основными средствами и их последствия для информационной системы предприятий [6, с. 19–30]. Так, в бухгалтерском учете при формировании первоначальной стоимости объекта основных средств (инвестиционного актива) в нее должна быть включена сумма процентов за пользование заемными средствами, если заемные средства были привлечены для приобретения, сооружения или изготовления этого объекта и проценты начислены до ввода объекта в эксплуатацию.

Нормы налогового законодательства предусматривают включение процентов по всем видам заимствований в состав внереализационных расходов (ст. 108 НК АР). Напомним, что для целей бухгалтерского учета этот вид расходов отнесен с прочим расходам. Следовательно, для целей налогообложения первоначальная стоимость объекта основных средств, приобретенного с использованием заемных средств, будет меньше на сумму начисленных процентов. Это несовпадение первоначальной стоимости объекта основных средств неизбежно приводит к необходимости как минимум двух расчетов суммы амортизации по такому объекту. Корректировка стоимости необходима для исчисления суммы амортизации объекта, которая принимается в уменьшение налоговой базы, т.е. может быть включена в состав расходов на производство и реализацию продукции для целей налогообложения.

При ведении налогового учета возникают временные разницы между данными бухгалтерского и налогового учета, приводящие к необходимости корректировки суммы подлежащего уплате в бюджет текущего налога на прибыль. Смысл и цель подобного действия становятся еще менее понятными, если проделать подобную процедуру корректировки с цифрами условного примера (*табл. 2*).

Поясним данные, приведенные в *табл. 2*. Предположим, что организация получила банковский кредит в сумме 400 000 ман. сроком на 1 мес. под 12% годовых для приобретения нового объекта основных средств. Общая первоначальная стоимость принятого к бухгалтерскому учету объекта основных средств составила 480 000 ман. При этом в ее состав по правилам бухгалтерского учета включена сумма процентов за пользование банковским кредитом в течение 1 мес. в размере 4 000 ман.

Таблица 2.

Исчисление налоговых разниц в случае амортизации основных средств, приобретенных с использованием заемных ресурсов, ман.

№ п/п	Факты хозяйственной жизни, связанные с формированием первоначальной стоимости объекта основных средств и суммы амортизации	Отражение сумм фактов хозяйственной жизни		Отклонение
		в бухгалтерском учете	в налоговом учете	
1	Сформирована первоначальная стоимость объекта, в том числе сумма процентов за пользование кредитом	480000 4000	476000 _____	—
2	Срок полезного использования объекта	4 года	48 мес.	—
3	Метод начисления амортизации	Линейный	Линейный	—
4	Прибыль отчетного периода от основной деятельности	200000	200000	—
5	Налоговая база	200000	196000	-4000
6	Сумма налога на прибыль в текущем	40000	39200	800
7	Отложенное налоговое обязательство	800	—	800
8	Сумма ежеквартальной амортизации	30000	29748	252
9	Прибыль от основной деятельности периода, следующего за отчетным	120000	120000	—
10	Налоговая база периода, следующего за отчетным	120000	120252	+252
11	Погашение отложенного налогового обязательства	16	-	50,4
12	Сумма текущего налога на прибыль в следующем за отчетным квартале	24000	24050,4	+50,4

Первоначальная стоимость в 480 000 ман. будет амортизироваться в течение срока полезного использования, установленного организацией. Сумма амортизации будет включаться в себестоимость продукта, производимого организацией. Если предположить, что срок полезного использования приобретенного объекта 4 года, т.е. 48 мес., то сумма ежемесячной амортизации, рассчитанной линейным методом, для целей бухгалтерского учета составит 10000 ман., или 30000 ман. в квартал.

Для целей налогообложения сумма процентов за кредит (4000 ман.) не включается в первоначальную стоимость объекта, а относится к внереализационным расходам, вся сумма которых будет принята в уменьшение налоговой базы по налогу на прибыль в том месяце, когда они были начислены. Следовательно, за отчетный месяц при всех прочих равных условиях налоговая база для расчета текущего налога на прибыль будет уменьшена на 4 000 ман., а сам налог на прибыль будет меньше на 800 ман., что приведет к образованию вычитаемой временной разницы и отложенного налогового обязательства.

Эти суммы должны быть отражены в системе бухгалтерского учета следующим образом:

1. Д-т сч. 801 «Прибыли и убытки», К-т сч. 521 «Расчеты по налогам и сборам», субсчет «По налогу на прибыль» - начислен условный налоговый расход в сумме 40000 ман.

2. Д-т сч. 521 «Расчеты по налогам и сборам», субсчет «По налогу на прибыль», К-т сч. 902 «Отложенные налоговые обязательства» - отражена сумма

недоплаты по налогу на прибыль в текущем отчетном периоде на сумму 800 манат.

Начиная со следующего за отчетным кварталом месяца организация будет начислять амортизацию данного объекта для целей налогообложения от первоначальной стоимости объекта в 476 000 манат. Сумма амортизации составит 29748 ман. в квартал, или на 252 ман. меньше, чем для целей бухгалтерского учета. Это означает уменьшение суммы расходов на производство и реализацию продукции, увеличение прибыли и при прочих равных условиях ежемесячно, в течение 47 мес. Увеличение налога на прибыль на 50,4 манат (20% от 252 ман.) ежеквартально. К моменту окончания срока полезного использования объекта основных средств сумма отложенного налогового обязательства будет полностью погашена. Если на начальном этапе появления разницы сумма налога будет больше, то в последующем сумма возникшей переплаты (так называемое отложенное налоговое обязательство) будет постепенно недоплачиваться в течение нескольких кварталов. Таким образом, по окончании периода амортизации в бюджет окажется уплаченной сумма налога на прибыль, которую изначально можно было бы рассчитать и уплатить по данным бухгалтерского учета. Спрашивается, зачем «городить огород», если под этими «разницами» нет никакого экономического обоснования? Таким образом, данные, приведенные в *табл. №2*, свидетельствуют, что ни государство, ни организация не получают никакой выгоды: налог все равно будет уплачен полностью. Предлагаемая методика оценки основных средств для целей налогообложения представляется бессмысленной и приводит лишь к большей вероятности возникновения ошибок в расчетах, что никак не может способствовать повышению качества учетной информации и обеспечению экономической безопасности организации. Подобная ситуация, но с обратным результатом, возникает в организации в случае списания объекта основных средств до окончания срока его полезного использования и, следовательно, не полностью амортизированного. В бухгалтерском учете недоамортизированная часть стоимости объекта полностью признается убытком в периоде списания. В налоговом учете такой убыток признается в течение оставшегося срока полезного использования объекта равными частями. В качестве иллюстрации складывающейся ситуации приведем пример расчетов с условными цифрами (*табл. №3*). Как видно из приведенных расчетов, организация в том периоде, в котором произошло досрочное списание объекта основных средств, должна уплатить налог на прибыль в значительно большей сумме, чем если бы его рассчитали от «бухгалтерской прибыли». Образовавшаяся переплата (так называемый отложенный налоговый актив) будет равными частями засчитываться в уменьшение этого налога в течение всех отчетных периодов (кварталов) оставшегося срока полезного использования списанного объекта. Видно, что определенная выгода для государственного бюджета возникает в такой ситуации, так как организация в отчетном периоде переплачивает налог, что может оказаться принципиальным для самой организации в условиях инфляции, несмотря на зачет такой переплаты, растягивающийся на несколько лет.

Учитывая довольно жесткий фискальный характер отечественного налогового законодательства, такая ситуация объяснима с позиции наполнения бюджета текущего отчетного периода. Однако с позиции перспективного планирования бюджета эта ситуация логичного объяснения не имеет, так как организация в конечном итоге уплатит фактически ту же сумму налога, которую она исчислила бы по данным бухгалтерского учета в периоде фактического списания объекта основных средств.

Таблица 3.

Исчисление налоговых разниц в случае списания объекта основных средств до окончания срока его полезного использования, манат.

№ п/п	Факты хозяйственной жизни, связанные со списанием объекта основных средств до окончания срока его полезного использования	Отражение сумм фактов хозяйственной жизни		Отклонение
1	Первоначальная стоимость объекта	240000	240000	—
2	Срок полезного использования	5 лет	60 мес.	—
3	Фактический срок эксплуатации к моменту списания	3 года	36 мес.	—
4	Метод расчета амортизации	Линейный	Линейный	—
5	Сумма начисленной амортизации к моменту списания	144000	144000	—
6	Убыток от списания в текущем отчетном периоде (квартале) выбывающего объекта	96000	12000	84000
7	Прибыль от основной деятельности отчетного периода	120000	120000	—
8	Прибыль до налогообложения (налоговая база)	24000	108000	-84000
9	Налог на прибыль (условный налоговый расход) 20%	4800	21600	-16800
10	Отложенный налоговый актив	16800	—	+16800
11	Прибыль от основной деятельности периода, следующего за отчетным	60000	60000	—
12	Убыток от списания выбывающего объекта в следующем квартале	—	12000	+12000
13	Прибыль до налогообложения (налоговая база)	60000	48000	-12000
14	Налог на прибыль (условный налоговый расход) 20%	12000	9600	-2400

Последнее, на наш взгляд, о чем следует сказать — это отмена права создания резерва на капитальный ремонт основных средств для целей бухгалтерского учета. Введение в действие ПБУ «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы» лишило предприятия такой возможности, не признав такие резервы «обязательствами вследствие прошлых событий». В приведенном к этому ПБУ примере расходы на ремонт основных средств не признаются обязательствами и, следовательно, для целей бухгалтерского учета не формируются. Никаких разъяснений на этот счет больше не последовало [4,с.262–263], и большинство отечественных предприятий отказалось от образования такого резерва, несмотря на то, что это была реальная возможность накопить необходимую сумму для финансирования капитального ремонта основных средств. В то же время в налоговом учете (НК АР) возможность резервирования расходов на проведение ремонтов основных средств осталась при соблюдении определенных условий, которые вполне выполнимы. Поясним, что же в итоге может получиться, если предприятие будет исполнять требования нормативных документов как для целей бухгалтерского, так и налогового учета. В случае создания такого резерва предприятие должно будет вести учет разных сумм расходов текущего характера для целей бухгалтерского и налогового учета, выводить разные суммы прибыли в бухгалтерском и налоговом учете, рассчитывать и уплачивать сумму текущего налога на

прибыль по данным налогового учета и налоговой декларации в течение всего периода подготовки к проведению капитального ремонта основных средств. В результате в бухгалтерском учете предприятия должна накопиться сумма прибыли, большая, чем в налоговом учете, за счет которой и будут списаны расходы на капитальный ремонт. В случае принятия решения о создании резерва на ремонт основных средств предприятие должно будет:

- вести учет разных сумм расходов текущего характера для целей бухгалтерского и налогового учета;
- выводить разные суммы прибыли в бухгалтерском и налоговой базы для расчета налога на прибыль — в налоговом учете;
- рассчитывать и уплачивать сумму текущего налога на прибыль по данным налогового учета и налоговой декларации в течение всего периода подготовки к проведению капитального ремонта основных средств, которая будет меньше суммы налога, рассчитанного от «бухгалтерской» прибыли.

В результате в бухгалтерском учете предприятия в период подготовки к проведению капитального ремонта основных средств, например в течение 3 лет, должна накопиться сумма прибыли, большая, чем в налоговом учете, а сумма расходов, формирующих себестоимость производимого продукта, к моменту окончания периода резервирования будет меньше, чем в налоговом учете. В течение 3 лет после проведения капитального ремонта в учетных регистрах предприятия будет отражаться обратная ситуация, т.е. в бухгалтерском учете фактические расходы будут большими, чем в налоговом учете. В налоговом учете, в котором, как известно, бухгалтерские проводки не применяются, сумма резерва предстоящих расходов на проведение ремонта к моменту его окончания уже накопилась, и отражаться будет только возможная разница между накопленной суммой резерва и фактическими расходами, в случае ее образования. Если же предприятие не будет проводить ремонт основных средств, то его оштрафуют, как следует из упоминавшегося нами примера, приведенного в ПБУ «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы». Никакого экономического обоснования под такими различиями в ведении бухгалтерского и налогового учета нет. Причиной их появления можно считать только желание законодателя реформировать российские правила ведения бухгалтерского учета в соответствии с требованиями МСФО. Таким образом, приведенный пример еще раз подтверждает нецелесообразность сохранения действующих различий в ведении бухгалтерского и налогового учета основных средств, потому что ни государство, ни предприятие не получают никакой выгоды от этих процедур, кроме излишней мороки в проведении расчетов и ведении бухгалтерского и налогового учета необходимых сумм. Именно такой вывод можно сформулировать по итогам размышления над сложившейся ситуацией.

Использованная литература:

1. Закон Азербайджанской Республики «О бухгалтерском учете» от 29 июня 2004 года №716-III.
2. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики *(Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 г. № 905-IQ)*
3. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün

Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” Bakı şəhəri “30” yanvar 2017-ci il.

4. *Шеремет А.Д., Старовойтова Е.В.* Бухгалтерский учет и анализ: учебник. М.: Инфра-М, 2012. 618 с.

5. *Никандрова Л.К. и др.* Методологические основы инструментария обеспечения экономической безопасности хозяйствующих субъектов: монография /Л.К.Никандрова, М.Ф. Овсийчук, А.В. Шохнех, М.В. Мельник, Т.М. Рогуленко, В.Я. Овсийчук, Л.И. Хоружий, Е.А. Певцова, Г.Я. Зеленова. М.: МГУП имени Ивана Федорова, 2012. 290 с.

6. *Скачко Г.А., Никандрова Л.К.* Проблемы налогового учета в России: монография. М.: ООО «Буки Веди», 2014. 65 с.

7. *Никандрова Л.К., Акатьева М.Д.* Бухгалтерский финансовый учет: учебник. М.: Инфра-М, 2015. 276 с.

Feyzullayev Müşfiq Əhəd oğlu, i.e.n., dos.

Surqut Dövlət Universiteti,

Ünvan: Tümen vilayəti, Surqut şəh.

Lenin küç.54/1.

E-mail: feyzullayev@bk.ru

Cavadov Ramiz Cavad oğlu, i.ü.f.d., dos.

Bakı Biznes Universiteti

E-mail: ramizjavad@gmail.com

X Ü L A S Ə

ƏSAS VƏSAİTLƏRİN UÇOTUNUN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Əsas vəsaitlər sahə mənsubiyyətindən, mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq istənilən müəssisənin ən çox rast olunan aktivlərinə aid edilir. Mühasibat uçotu haqqında qərarlarda yeni uçot obyektlərin meydana gəlməsi onların uçotu ilə bağlı bəzi suallar doğurur. Belə ki, onların uçotu haqqında müvafiq sənədlərdə konkret olaraq birmənalı fikir ortaya qoyulmadığından anlaşılmaqlar yaranır və ölkə təcrübəsində onların tətbiqi məsələsi çətinləşir.

Vergi məəcəlləsinin (VM) doqquzuncu paragrafının “Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi” qüvvəyə mindikdən sonra bu kimi problemlər meydana gəlməyə başladı. Belə ki, AR VM müvafiq maddəsinə uyğun olaraq vergi uçotu məqsədi ilə mənfəət vergisi üzrə vergi bazasının hesablanması məqsədi ilə uçot qaydaları müəyyən edildi. Məqalədə bu nöqteyi nəzərdən meydana gələn uyğunsuzluqların heç bir iqtisadi əsasının olmadığı tədqiq edilmişdir.

2011-ci ildən başlayaraq bir çox müəssələr əsas vəsaitlərin təmiri üçün ehtiyatların formalaşdırılmasını dayandırdılar. Belə ki, bu ildən etibarən mühasibat uçotu üzrə qəbul edilmiş “Qiyətləndirmə öhdəliyi, şərti öhdəliklər və şərti aktivlər” haqqında qərara müvafiq olaraq mühasibat uçotu məqsədləri ilə belə ehtiyatların yaradılması ləğv edildi, lakin vergi uçotu məqsədi ilə belə ehtiyatların formalaşdırılması saxlandı. Yaranmış vəziyyətə istər mühasibat mütəxəssisləri, istərsə də vergi uçotu mütəxəssisləri tərəfindən tam şəkildə aydınlıq gətirilməmişdir.

*Фейзуллаев Мушфиг Ахад оглы, к.э.н., доц.
Сургутский Государственный Университет,
Адрес: 628012, Тюменская область,
г.Сургут, ул. Ленина 54/1.
E-mail: feyzullayev@bk.ru*

*Джавадов Рамиз Джавад оглы, д.ф.п.э., доц.
Бакинский Университет Бизнеса
E-mail: ramizjavad@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Основные средства относятся к наиболее часто встречающемуся виду активов любого предприятия, независимо от его отраслевой принадлежности, формы собственности и организационно-правовой формы. Появление положений по бухгалтерскому учету некоторых объектов вызывает ряд вопросов по их применению, так как об учете как таковом в них не говорится, что становится причиной непонимания их внедрения в отечественную практику.

Подобные проблемы возникли у бухгалтеров после введения в действие гл. IX «Налог на прибыль организаций» Налогового кодекса Азербайджанской Республики, которой были установлены правила ведения учета для целей исчисления налоговой базы по налогу на прибыль (налогового учета). Возникшие разночтения, как показано в статье, не имеют никакого экономического обоснования.

Начиная с 2011 г. многие предприятия перестали формировать резервы на капитальный ремонт основных средств, так как с этого года их создание было отменено для целей бухгалтерского учета в соответствии с нормами принятого Положения по бухгалтерскому учету «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы», но для целей налогового учета формирование такого резерва сохранено. Создавшаяся ситуация не была разъяснена специалистами ни по бухгалтерскому, ни по налоговому учету.

*Feyzullaev Mushfig Ahad oglu, cand.of econ. scien.,
assoc.prof. Surgut State University,
Address:628012, Tyumen region, the city of Surgut,
street Lenin 54/1.*

E-mail: feyzullayev@bk.ru

*Javadov Ramiz Javad oglu, Ph.D., assoc.prof.
Baku Business University*

E-mail: ramizjavad@gmail.com

S U M M A R Y

ACTUAL PROBLEMS OF ACCOUNTING FOR FIXED ASSETS

The fixed assets are among the most frequent types of assets of any enterprise, regardless of its industry sector, form of ownership, management and organizational-legal forms. The emergence of Provisions in the accounting of some objects raises a number of questions regarding their application, since regarding accounting as such, is not mentioned there at all, so this is becoming the reason of misunderstanding of their implementation in the domestic practice.

Similar problems the accountants faced after the introduction of Chapter 9 of the Tax code of the Azerbaijan Republic, "Tax on profit of the organizations". The Chapter established the rules of accounting for the purposes of calculating the tax base for tax on profit (tax accounting). The discrepancies which occurred as a result, as shown in the article, have no economic justification.

Starting from 2011, many businesses ceased to create reserves for capital repair of their fixed assets, due to the fact that this year their establishment was abolished for accounting purposes, in accordance with the rules adopted by the "Estimated liabilities, contingent liabilities and contingent assets", but for tax accounting purposes the formation of such reserves is still maintained. The situation was explained neither by accounting experts nor by tax experts.

*Əliyeva Təhminə Tahir qızı, i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç. 88a
tehmine520@mail.ru*

UOT - 336

BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN MALİYYƏ SİSTEMİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Açar sözlər: dövlət büdcəsi gəlirləri, maliyyə nəzarəti, büdcə prosesinin səmərəliliyi.

Ключевые слова: доходы государственного бюджета, финансовый контроль, эффективность бюджетного процесса.

Keywords: state budget revenues, financial control, budget process efficiency.

Maliyyə sisteminin formalaşmasının təhlili. İqtisadi islahatların ilk dövrlərindən başlayaraq iqtisadiyyatın idarə edilməsinin köhnə mexanizminin köklü dəyişməsi, onun bazar təsərrüfatçılığı metodları ilə əvəz olunması baş verdi. Maliyyə sistemi sözün geniş mənasında müəyyən iqtisadi formasiya çərçivəsində mövcud olan maliyyə-iqtisadi münasibətlərinin məcmusunu ifadə edir; sözün dar mənasında isə, sosial-iqtisadi məzmunu, funksiyaları və strukturu dövlət siyasəti ilə müəyyən edilən maliyyə müəssisələri sistemidir. Buraya maliyyə təşkilatları və Dövlət Vergi Xidmətinin bütün struktur bölmələri aid edilir (1, s. 397).

Bununla yanaşı, xarici ədəbiyyatda maliyyə sistemini bəzən "...pul vəsaitlərinin mövcudluğu və ondan istifadə prosesində maliyyə münasibətlərinin məcmusu...", bəzən "...maliyyə sövdələşmələrinin həyata keçilməsi, aktivlər və risklərin mübadiləsi istifadə edilən bazarların və başqa alətlərin məcmusu..." (2,s.38), bəzən "dövlət və təsərrüfat subyektlərinin məcmusu..." (3, s. 32), bəzən isə "...sığorta, bankların, fiziki şəxslərin maliyyəsinin, təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi, dövlət maliyyəsi məcmusu ..." kimi xarakterizə olunur.(4,c.8) Maliyyə sistemi dövlət maliyyəsinin fəaliyyətinə imkan yaradan maliyyə bazarlarının əlaqəli elementlərin məcmusudur. Maliyyə sistemində verilən bu şərh bu sistemin strukturunun müəyyənləşdirilməsindəki qüsurları da aradan qaldırır. Belə ki, maliyyə sistemi dövlət və təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi sistemi, təsərrüfat subyektləri və bankların maliyyəsi, fiziki şəxslərin maliyyəsinin məcmusu, sığorta, dövlət maliyyəsi kimi xarakterizə olunur. Digər tərəfdən yanaşsaq, deyə bilərik ki, maliyyə sistemini təkcə maliyyə fondlarının sxematik birləşimi kimi başa düşmək lazim deyil, o həmçinin " öz xidmətini vətəndaşlarla, firmalarla, dövlətə xidmət edən müəssisə və bazarın ümumi ardıcıl fəaliyyətindən ibarətdir". Maliyyə sisteminin tərkibinə mühüm amillərin, o cümlədən maliyyə vasitəçilərinin, maliyyə bazarlarının, maliyyə institutlarının maliyyə mexanizmlərinin və s. aid olduğuna diqqət yetirilməyib. Bunda başqa dünya maliyyə sisteminin başqa gerçəkliyi maliyyə vəsaitləri axınlarının artıq heç bir milli sərhəd tanımaması faktı da diqqətdən kənar qalıb. Maliyyə bölgü münasibətlərinin aparıcı qüvvəsi olduğuna görə, məhz bu bölgü müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında baş verir. Pul vəsaitlərinin istifadəsi qaydasından və pul fondlarının yaradılmasına görə maliyyə sistemi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- 1.müəssisələrin maliyyəsi;
- 2.mərkəzləşdirilmiş maliyyə;
- 3.kredit-bank sistemi.

Bu bölmələri aşağıdakı kimi təhlil etmək olar. Müəssisənin maliyyəsi qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyəni əhatə edir. Dövlət maliyyəsinin mərhələləri mərkəzləşdirilmiş maliyyəyə aid edilir və makro səviyyədə maliyyə-bölgü münasibətlərini, həmçinin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə edilir.(5,s.345). Bəzi yerli iqtisadçılar maliyyə sisteminin "...dövlət maliyyəsinin maliyyə bazarlarının hərəkətinə şərait yaradan müxtəlif elementlərin məcmusu..." kimi təqdim edir. (7,s.44), bəziləri isə maliyyə sistemini təşkil edən elementlər sırasına müəssisə, idarə və təşkilatların maliyyəsinin dövlət maliyyəsinə və sığortanı daxil edirlər (9,s.262). Bunları nəzərə almaqla, hesab edilir ki, maliyyə sistemi pul vəsaiti fondlarından istifadə və onların formalaşması xüsusiyyətləri ilə xarakterizə edilən, ictimai təkrar istehsaldakı rolunun fərqlənməsi maliyyə münasibətinin fərqli sferasının məcmusu kimi xarakterizə olunmalıdır (8,s.19). Hesab edirik ki, büdcə dövlətin fəaliyyəti ilə sıx əlaqədə olan tarixi – iqtisadi kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməlidir. Dövlətin tarixi inkişafı dövrü xarakter daşıyır və bu büdcənin müvafiq rol və vəzifələrini müəyyən edir. XVIII əsrin axırlarından başlamış sənaye cəmiyyəti dövründən şəxsi kapitalla üstünlük verildiyindən, bazarın «görünməz əli» qəbul edilir və öz fərdiliyi ilə seçilən mikroiqtisadiyyata üstünlük verilirdi.

Büdcə dövlətin, ayrı-ayrı təşkilatların və yerli özünüidarəetmə orqanlarının hətta ailənin müəyyən dövr üçün (adətən 1 il) gəlirlərini və xərclərini özündə əks etdirən maliyyə sənədinə deyilir. Büdcə qarşılıqlı əlaqədə olan iki hissədən ibarətdir: gəlirlər (mədəxil), xərclər (məxaric). Gəlirlər hissəsində müəyyən dövr ərzində büdcəyə bütün mənbələr üzrə daxilolmalar, xərclər hissəsində isə həmin dövr ərzində bütün istiqamətlər üzrə məsrəflər, yəni maliyyələşmələr əks olunur. Xarici iqtisadi ədəbiyyatda «büdcə» anlayışı bəzən "... dövlət və yerli özünüidarənin funksiya və işlərinin maliyyə təminatı üçün pul vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsi fondu..." (10.s.7.) kimi, bəzən "... dövlət və yerli özünüidarənin maliyyə təminatı üçün pul vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsinin mərkəzləşdirilmiş fondu ..." (9,s.81) kimi, bəzən isə, "... məqsədlərin gerçəkləşməsi üçün resursların bölgüsü metodu..." (11, s.293) kimi şərh olunur. Dövlət büdcəsi özünün iqtisadi mahiyyətinə görə, milli gəlirin bölüşdürülməsi məqsədilə dövlətlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlərdir. Bu isə ilk növbədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində həyata keçirilməni, ölkənin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsinin və dövlət idarəetməsinin maliyyələşdirilməsi üçün büdcə fondunun yaradılması ilə əlaqədardır. (12.,s,234). Suverenliyini bərpa etmiş və bazar iqtisadiyyatı yoluna yenicə qədəm qoymuş ölkələrdə qarşıda duran vəzifələrə uyğun olaraq dövlət bölməsi üçün bu cür planlaşdırma son dərəcə vacibdir. Belə ki, qanunverciliyə görə əvvəlcə illik büdcə planı tərtib olunur. Bu zaman büdcənin əsas göstəriciləri olan gəlirlər və xərclərin məbləği dəqiqləşdirilir. Dünya təcrübəsində belə hal dövlətin büdcə siyasətinin əsası hesab edilir və onun reallaşması yalnız dövlətin aktiv büdcə sisteminin olduğu şəraitdə mümkündür.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlət büdcəsi dövlətin, bələdiyyə büdcəsi isə bələdiyyələrin maliyyə planıdır. İqtisadi kateqoriya kimi «dövlət büdcəsi» anlayışına nəzəri, iqtisadi, hüquqi və qanunvericilik baxımından dörd əsas yanaşma mövcuddur. Nəzəri baxımdan yanaşmaya əsasən, büdcə mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının istifadəsi və yaradılması prosesində yaranan iqtisadi münasibətlər sistemidir. İqtisadi yanaşmaya əsasən, büdcənin ictimai maliyyənin yaradılması, bölgüsü və istifadəsi üzrə əsas maliyyə planına aid edilir. Hüquqi baxımdan büdcə dövlət hakimiyyətinin səlahiyyətli orqanı tərəfindən xüsusi prosedur şəklində qəbul olunan qanundur. Ölkə qanunverciliyinə görə, büdcə – ölkəmizin müxtəlif dövlət və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə bələdiyyələrə, dövlətə məxsus olan funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan vəsaitin yığılımı,

həmçinin ondan istifadə üzərində tətbiq edilən maliyyə sənədidir. Maliyyə sistemi strukturunda mühüm yeri dövlət maliyyəsi tutur. Başqa sözlə desək, maliyyə sisteminin ana xəttini dövlət maliyyəsi təşkil edir (7,s.262). Dövlət maliyyəsində isə əsas yer dövlət büdcəsinə məxsusdur. 2017-ci il üçün dövlət büdcəsinin xərcləri 16,60 milyard manat, gəlirləri isə 15.955 milyard manat məbləğində təsdiq edilmişdir.

2008-ci ildə dünya bazarında neftin 1 barelinin qiymətinin 150 ABŞ dollarına yaxınlaşdığı halda 2016-cı ildə neftin qiymətlərindəki bu cür qlobal azalma, neftin qiymətinin 30 ABŞ dollarından da aşağı düşməsi iqtisadiyyatımıza mənfi təsir göstərdi. Proqnozlara görə neft qiymətlərinin əvvəlki yüksək səviyyələrinə qayıdışı gözlənilmədiyi, son 30 il ərzində neft gəlirlərinin azalacağı üçün gələcəkdə neftdən gələn gəlir hesabına artım gözlənilmir. Bu təsir neftin qiymətlərinin iqtisadi inkişafına bilavasitə təsir edən Səudiyyə Ərəbistanı, Qazaxıstan, Rusiya, Türkiyə kimi təbii ehtiyatlarla zəngin ölkələrin iqtisadiyyatına da təsir göstərməkdədir. Azərbaycan üçün iqtisadi imkanların sürətləndirilməsi üçün potensial imkanlar mövcuddur. Bu imkanlardan bir neçəsini sadalayaq.

1. Azərbaycan Respublikası üç iri iqtisadiyyatı güclü olan dövlətlərin – Rusiya, Türkiyə və İran kimi dövlətlərlə həmsərhəddir. Azərbaycan ÜDM-i 30 trilyon ABŞ dollarına çatan Çin Avropa Birliyi və Körfəz ölkələri bazarlarının yaratdığı dairənin mərkəzində yerləşir.

2. Azərbaycan Respublikası ərazisindən keçən “İpək Yolu” layihəsini həyata keçirməyi planlaşdıran CXR bu marşrutlardan birinin ölkəmizin ərazisindən keçməsi iqtisadi gəlirin artımına yol açır. Eyni zamanda, Hindistan, Avropa, İran, Rusiya, Mərkəzi Asiyanı birləşdirəcək Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizinin bir xətti Azərbaycanın ərazisindən keçir. Bu addımlar ölkəmizin ərazisindən keçən sərnişin və əmtəə dövriyyəsinə artırmaqla marşrut boyu istehsal xidmətləri üçün imkanlar yaradacaq. Azərbaycanı üçün bu irəliləyişlər həm ölkəmizi tranzit ölkəsi kimi tanınmasına, həm də əmtəələr üzərində əlavə dəyər yaratmaq potensialına malik olmasına rəvac verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Səmədzadə Z.Ə. Dünya iqtisadiyyatı. B. Qənclik.2001, 317 s.
2. Bədəlov Ş.Ş. Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Büdcə sistemi. Dərslük, Bakı, 2003, 41
3. Strateji Yol Xəritəsi 06.12 201 s.315.
4. Zeynalov V.Z., Hüseynov A.M. «Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri» Bakı, «Təhsil», 2006, 432 s.
5. Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: Təcrübə, meyillər və perspektiv istiqamətlər. Bakı, «Adiloğlu», 2005
6. T.T.Əliyeva”Beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri” Bakı -2016 (Dərs vəsaiti)
7. Самуэльсон П.Экономикс: В 2Т.М; МТП. «АЛТОН- ВНИИСИ, 1992.стр 375
8. Фридман М. Количественная теория денег. М; Эльф пресс,1996 с 191.
9. Экономическая и национальная безопасность: Учебник под ред. Е.А.Олейников. М. Экзамен, 2004. с 768
10. Общая теория денег и кредита. Под.ред. Э.Ф.Жукова. М.ЮНИТИ. 1995 с.375.
11. Трубникова Е.И. Координация деятельности органов контроля за исполнением федерального бюджета // Финансы и кредит. 2008, № 6
12. Басин А.С., Хасбулина Т.А. Казначейский контроль результативности бюджетных расходов // Финансы и кредит, 2008, № 4.

*Əliyeva Təhminə Tahir qızı, i. f.d.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç. 88a
tehmine520@mail.ru*

X Ü L A S Ə

BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN MALİYYƏ SİSTEMİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəlik maliyyə sisteminin formalaşmasında əsas məsələ büdcə gəlirlərinin lazımi səviyyədə olmasını müəyyən etməkdən ibarətdir. Gəlirlərin artımının tənzimlənməsinin və büdcənin gəlirlərinin məqsədli şəkildə istifadəsinin müəyyən edilməsi əsas xətt kimi götürülməlidir. Son illərin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasının təhlili göstərir ki, büdcə gəlirlərinin yığılımı və büdcə xərclərinin tənzimlənməsi problemini həll etmədən iqtisadi artımın dayanıqlı olması problemini də sona qədər həll etmək mümkün deyildir.

Müstəqil ölkənin dövlət idarəçiliyində yeni sistemin formalaşdırılması regionların səlahiyyətlərini xeyli artırmışdır ki, bu da regionların sosial-iqtisadi inkişafı, həmçinin də regional siyasət zəminində dövlət və region (ərazi) arasında idarəçiliyin səlahiyyət funksiyalarının bölünməsi zamanı regionların maraqlarını nəzərə almağı vacibləşdirir. Bu şəraitdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının həllini yalnız hökumət, yerli hakimiyyət və yerli özünüidarəetmə orqanları səylərinin əlaqələndirilməsi nəticəsində həyata keçirmək mümkündür. Ona görə də ayrı-ayrı region və ərazilərdə özünüidarəetmə və öz-özünü inkişaf etdirmənin əhəmiyyəti yüksəlir, bu da regionların iqtisadi və sosial inkişafında bələdiyyələrin iştirakının rolu, forma və mexanizminin işlənilməsi və hazırlanmasını tələb edir. Büdcənin formalaşmasına və iqtisadiyyatın inkişafına yönəlik ölkə prezidenti tərəfindən 06 dekabr 2016-cı il tarixində “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin” icrası üçün sərəncam imzalanmışdır. Strateji yol xəritəsində müəyyən məqsədlər və hədəflər müəyyən edilmişdir ki, bunun sayəsində yaxın gələcəkdə ölkəmizin iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olunacaqdır.

*Алиева Тахмина Тахир гызы, д.ф.э.н
Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, ул. Г. Зардаби 88а
tehmine520@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

ВЛИЯНИЕ БЮДЖЕТНЫХ ДОХОДОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Основным вопросом в формировании эффективного уровня финансовой системы в экономике для обеспечения экономического роста необходимо определить доходы бюджета. В этом случае, в качестве основной линии использования следует рассматривать регулирование роста доходов и доходов бюджета. За последнее время анализ динамики основных макроэкономических показателей показывает, что сбережения и расходы бюджета регулируют разрешение проблемы устойчивого экономического роста.

Формирование новой системы в государственном управлении независимого государства значительно увеличило полномочия регионов, что делает необходимым учитывать интересы регионов в разделении функций управления между государством и регионом (региональным) на основе социально-экономического развития регионов, а также региональной политики. В этих условиях решение социально-экономического развития регионов может быть достигнуто только путем координации усилий правительства, местных органов власти и органов местного самоуправления. Поэтому значение самоуправления и саморазвития в отдельных регионах и территориях возрастает, что требует роли, формы и механизма участия муниципалитетов в экономическом и социальном развитии регионов. Президент страны, посвященный формированию бюджета и экономическому развитию, подписал распоряжение о реализации Стратегической дорожной карты по ключевым секторам национальной экономики и экономики 6 декабря 2016 года. Стратегическая «дорожная карта» определила конкретные цели и задачи, которые позволят динамичному развитию экономики нашей страны в ближайшем будущем.

*Aliyeva Tahmina Tahir, PhD in econ.
Baku Business University
88a H.Zardabi St., Baku
tehmine520@mail.ru*

S U M M A R Y

THE IMPACT OF BUDGET REVENUES ON THE FORMATION OF FINANCIAL SYSTEM

The main issue in the formation of the efficiency of the financial system in the economy for promoting the economic growth is to determine the budget revenues. In this case, the adjustment of income rates and budget revenues should be considered as a priority. The recent analysis of the dynamics of key macroeconomic indicators shows that it is impossible to address the problem of sustainable economic growth without solving the problem of budget revenues and regulation of budget expenditures.

The formation of a new system in the government of an independent state significantly increased the powers of the regions, which makes it necessary to take into account the interests of the regions in the division of the functions of governance among the state and regions (regional) on the basis of socio-economic development of the regions as well as the regional policy. In these circumstances, the solution of the socio-economic development of the regions can only be achieved by coordinating the efforts of the government, local authorities and local self-governance bodies. Therefore, the importance of self-governance and self-development in individual regions and territories is rising, requiring the role, forms and mechanisms of the participation of municipalities in the economic and social development of regions. The President of the Azerbaijan Republic, dedicated to the budget formation and economic development, signed a decree for the implementation of the “Strategic Road Map for the national economy and main economic sectors” on December 6, 2016. The Strategic Road Map has defined certain goals and targets that will enable the dynamic development of the national economy in the near future.

*Quliyev Ramil Hacırza oğlu, i. f. d., dos.
Azərbaycan Texniki Universiteti
Bakı şəh., H. Cavid 25
ramil.quli@gmail.com*

UOT-351.07/.08;351.03

LIBERAL DÖVLƏTLƏRDƏ SOSIAL MƏSULİYYƏT PRAKTİKASI

Açar sözlər: korporativ sosial məsuliyyət, liberal dövlət, mühafizəkar, sosial-demokratik, iqtisadi məsuliyyət, hüquqi məsuliyyət, etik məsuliyyət, xeyriyyəçilik (filantropiya).

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, либеральное государство, консервативный, социально-демократическая, экономическая ответственность, юридическая ответственность, этическая ответственность, благотворительность (филантропия).

Keywords: corporate social responsibility, liberal state, conservative, social-democratic, economic responsibility, legal responsibility, ethical responsibility, philanthropy.

Sosial siyasət rejiminə görə ölkələrin təsnifatı.

Sosial məsuliyyət siyasətinə bağlılığı, biznesin idarə edilməsində əvəzolunmaz şərt hesab edilən ölkələrin sayı daim artır. KSM tədbirlərinin qədim tarixi olduğu iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə, fəal surətdə inkişaf etməkdə olan ölkələr qoşulur.

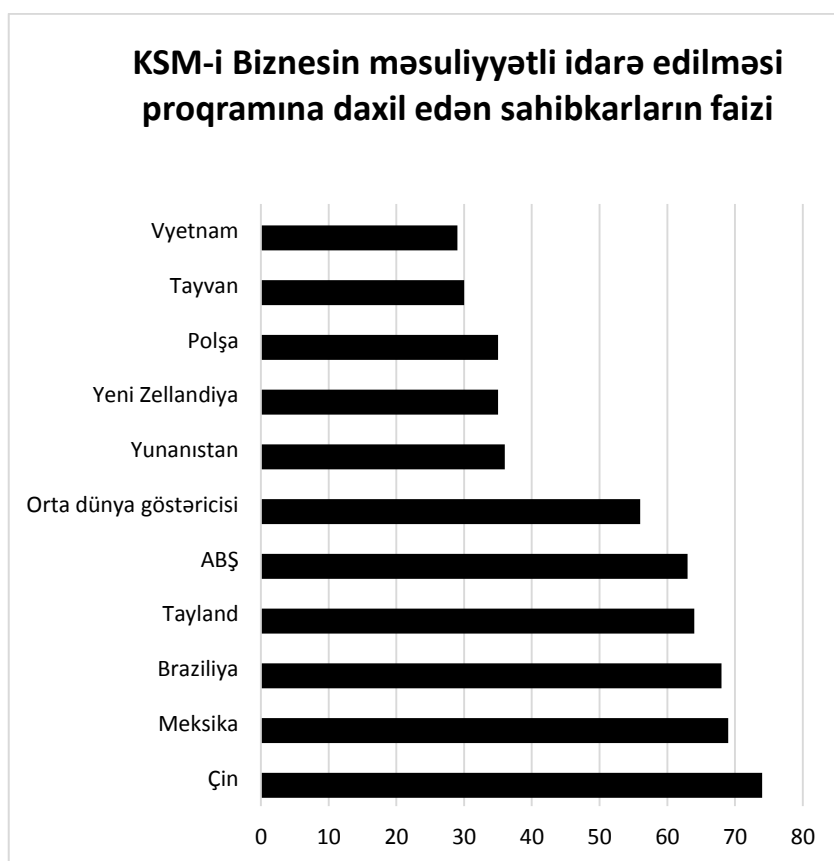
2008-ci ildə keçirilmiş Beynəlxalq biznes tədqiqatlarının nəticəsində bu fakt təsdiqlənir. Xüsusilə, tədqiqat prosesində sahibkarlara korporativ məsuliyyətə yazılı sənəd və ya ümumi strategiyanın bir hissəsi kimi daimi yanaşmanın rəsmiləşdirməsi barədə sual verildi. Bütün cavab verən şəxslərin 56%-i bu suala müsbət cavab verdi. Ancaq təəccübləndirməyə bilməz ki, liderlər arasında Çin (sorguda iştirak edən müəssisə sahiblərinin 74%-i bildirişlər ki, belə yazılı sənəd onlarda mövcuddur), Meksika (69%) və Braziliya (68%) da var idi.

Lakin, tədqiqatlar aşağıdakı rəqəmlər ilə nəticələnir:

1) Bu araşdırmalarda iştirak edən ölkələrin (bir çox ölkələrdə 80%-dən çox və Malayziyada, Cənubi Afrikada, ABŞ-da, Yeni Zelandiyada 90%-dən çox) əksər sahibkarları işçilərin (əməkdaşların) sağlamlıq vəziyyətinin və rifah halının yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirirlər. Bu tədbirlər birmənalı olaraq ixtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmamazlığı şəraitində kadrların cəlb edilməsi və saxlanması üçün vacibdir. Hətta iqtisadiyyatı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə-Tayland, Hindistan, Flippində sahibkarların 35-45%-i belə tədbirlər həyata keçirirlər.

2) Ən yüksək xeyriyyəçilik göstəriciləri üzrə ABŞ (94%) Yeni Zelandiya (91%), eləcə də İrlandiya (88%) və CAR (88%) qeydə alınıb.

3) Almaniyanın özəl müəssisələrinin 94%-i, Yeni Zelandiyada müəssisələrin 86%-i, Danimarkada müəssisələrin 84%-i, ABŞ-da müəssisələrin 83%-i və Braziliyada müəssisələrinin 82%-i elastik iş qrafikini təcrübədən keçirirlər.

Şəkil 1. Formal KSM proqramlarının mövcudluğu - ilk və son beş ölkələr.

4) Ölkənin mədəniyyəti baxımından belə müxtəlifliyə Malayziya (91%), CAR (90%) və ABŞ (84%), milliyətindən asılı olmayaraq müxtəlif həvəsləndirici siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı liderlik edirlər.

5) Bir çox ölkələrin respondentləri istehsal tullantıları və enerjiden istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün görülən tədbirlər barədə məlumat veriblər.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, hal-hazırda harda olmağından asılı olmayaraq sosial siyasət strategiyasının işlənilib hazırlandığı və dövlətin bu sferaya müdaxilə etmədiyi nisbətən inkişaf etmiş heç bir ölkə yoxdur. Lakin belə müdaxilənin səviyyəsi və biznesə təsir alətləri çox güclü fərqlənirlər. Belə müxtəliflik çoxlu amillərlə, o cümlədən tarixlə, mədəni ənənələrlə, iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləriylə, siyasi sistemlə, güclü və ictimai hərəkətlə şərtlənir. Sahibkarları korporativ sosial məsuliyyət təcrübəsinə müraciət etməyə məcbur edən vədaredici səbəblər də müxtəlifdir. Aşağıdakı cədvəldə korporativ sosial məsuliyyətin əsas stimulları əks olunmuşdur.

Aydındır ki, hər bir ölkənin müəyyən bir unikalığı vardır və digər dövlətlərin sosial siyasətinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri ilə oxşardır. Buna görə də XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq sosial problemlərin həllinə yanaşmada ölkələrin təsnifatı üzrə bir neçə sistem işlənilib hazırlanmışdır. Ən uğurlu təsnifat İsveç sosioloqu Q.Espinq-Andersen tərəfindən 1990-cı ildə buraxılmış kapitalizm rifahının iç aləmi ("The Three Words of Welfare Capitalism") kitabında təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1.

Korporativ sosial məsuliyyətin əsas stimulları

Xərclərin idarə olunması	Nüfuzun artırılmasında ictimai rəy	Gözləməyə cəlb etmə	Vergi güzəştləri	İnvestorlarla münasibətlər
Botsvana Brazilya Fransa Honkonq Hindistan İtaliya Malayziya Hollandiya Filippin Car Tayvan	Argentina Yunanıstan İrlandiya Meksika Sinqapur İspaniya	Avstraliya Belçika Kanada Danimarka Almaniya Yaponiya Yeni Zelandiya Polşa Rusiya İsveç Türkiyə Böyük Britaniya ABŞ	Tayland	Vyetnam

Bu təsnifata üç növ aiddir: Liberal (ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Kanada) sosial-demokratik (Skandinaviya ölkələri - Danimarka, İsveç, Norveç, eləcə də Finlandiya və Hollandiya) və mühafizəkar (kontinental Avropa ölkələri: Almaniya, Avstriya, Fransa, Belçika).

Son tədqiqatlarda bu üç növə dördüncü - Cənubi Avropa və ya Aralıq dənizi dövlətləri (İspaniya, Yunanıstan və Portuqaliya) də əlavə olunub. Keçmiş sosialist düşərgəsində olan dövlətləri və Şərqi Asiya ölkələrini ayrı-ayrı qruplar şəklində ayırmaq təklif olunub. Bir sıra alimlər Q.Espinq-Andersen tərəfindən təklif modeli həqiqətə uyğun saymırdılar, əslində iki növ (liberal və sosial-demokratik ölkələr) model mövcuddur.

Cədvəl 2.

Sosial siyasət rejiminə görə dövlətlərin təsnifatı (Q.Espinq-Andersenə görə)

Göstərici	Liberal dövlət	Mühafizəkar dövlət	Sosial-demokratik dövlət
Əsas məqsədləri və dəyərləri	Bazarlarda şəxslərin özünü təmin etməsi, azadlıq	Təhlükəsizlik, status fərqlərinin saxlanılması	Dekommodifikasiya, bərabərsizlik, təhlükəsizlik
Üstünlük təşkil edən xidmət formaları	İnkişaf etmiş özəl sosial xidmətlər	Sosial sığorta, yardım, xidmətlər	Dövlət sosial xidmətləri
Dekommodifikasiya	Aşağı	Orta (məşğul şəxslər üçün yüksək)	Yüksək
Təbəqələşmə	Mövcud bərabərsizliyin kəskinləşməsi	Status təbəqələşdirmənin möhkəmləndirilməsi	Etaliasiya
Vergi sisteminin tərəqqisinin ifadə dərəcəsi	Aşağı	Mülayim	Yüksək
Tam məşğulluğa zamanət	Zəif	Orta	Güclü
Sosial hüquqların tənzimlənməsi	Bazar	Korporativ sahibkar	Dövlət
Ölkə təmsilçiləri	ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya, Kanada	Almaniya, Fransa, Avstraliya, Belçika	Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya, Hollandiya

Sözsüz ki, təklif olunan məsələlər böyük müzakirələr tələb edir, lakin biz Q.Espinq-Andersenin klassik modeli üzərində dayanacağıq. Cədvəl 2-də hər növ dövlətin əsas xüsusiyyətləri verilmişdir.

Dekommodifikasiya –vətəndaşa olan bazar təzyiqlərinin dövlət tərəfindən aradan qaldırılması dərəcəsi, yəni işçi qüvvəsinin satışı olmadan yaşayışı təmin etmək üçün fərdi qabiliyyət deməkdir (pensiylar, müavinətlər, müxtəlif sosial ödənişlər vasitəsilə)

Göründüyü kimi, "sosial yönümlü" kapitalizmin rejimlərindən heç biri təmir formada mövcud deyil. Ancaq təklif olunan təsnifat tətbiq olunan siyasət nöqtəyi-nəzərindən müxtəlif dövlətlərin müqayisəli təhlilini aparmağa imkan verir.

Korporativ sosial məsuliyyətin ABŞ modeli.

Liberal modelli ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi əhəmiyyətsizdir və bazarın tənzimlənməsində əsasən ifadə olunur. Başqa sözlə, dövlət “oyun qaydalarını” müəyyənləşdirərək tapşırığı verir və onların yerinə yetirilməsini müşahidə edir. Lakin yuxarıda qeyd olunan qaydaların pozulması baş vermirsə, dövlət hadisələrin inkişafına müdaxilə etmir. Beləliklə dövlət iqtisadi fəaliyyətin bilavasitə iştirakçısı deyil, tənzimləyici rolunu yerinə yetirir.

Burada ünvanlı sosial yardım yalnız əhalinin az təminatlı hissəsinə göstərilir, mahiyyət etibarilə cəmiyyətin bütün üzvlərinə məhz sosial müavinətlərin minimum standartı zəmanəti verilir. İctimaiyyət hər şeydən əvvəl biznesdən iş yerlərinin yaradılmasını, iş şəraitinin yüksək standartlara cavab verməsini və vergilərin vaxtında ödənilməsini gözləyir.

Bu modelin əsas əlaqə auditoriyaları səhmdarlar və işçilərdir.

Daha ətraflı sosial məsuliyyətlili beral baxışlı olan ölkələrdən ABŞ və Böyük Britaniyanı nəzərdən keçirək.

Korporativ sosial məsuliyyətin amerikan modelinin özəlliyi ondan ibarətdir ki, bu model yüksək dərəcədə öz-özünü tənzimləməyə malikdir. Sosial məsuliyyət məsələlərində korporasiyanın davranışını nəzərdə tutan hüquqi normalar çox azdır və onlar hər şeydən əvvəl vergi güzəştləri və hesabları vasitəsilə qanunverici həvəsləndirməyə aiddirlər. Belə ki, korporasiyalar müstəqil surətdə tək cəmiyyətin sosial inkişafına olan yatırımların həcmi zənginləşdirməkdə azad deyillər, onlar üçün həm də prinsipcə belə bir yatırımı həyata keçirmək zəruriliyi vardır.

Lakin biznes cəmiyyətin ona olan yeni tələblərini nəzərə almaya bilməz, çünki indi diqqətini ən çox sosial proqramların reallaşdırılmasında bu və ya digər firmanın iştirakına çəkir. Nə zaman ki, bu ölkədə yüksək gəlir əldə edən iri kompaniyalar, bu gəlirin bir hissəsinə xeyriyyəçiliyə yönəltmirlər, ictimai rəy bu halı yanlış (müəyyən mənada ən şiddətli qınağa layiqdir) vəziyyət kimi dəyərləndirir. Bununla əlaqədar olaraq Bill Qeyts və Uorren Baffeti misal göstərmək olar. Onlar 2010-cu ilin iyun ayında insanlara təklif ediblər ki, "Forbes" araşdırmasına əsasən ABŞ-ın ən varlı vətəndaşları öz sərvətinin yarısını xeyriyyəçiliyə versinlər. (2010-cu ilin avqust ayında bu təşəbbüsü artıq 40 adam dəstəkləyirdi. Onlar sərvətlərinin yarısını ya sağ ikən və yaxud da öləndən sonra xeyriyyəçilik məqsədilə verməyə razı idilər)

Bundan başqa, əgər cəmiyyət hesab edirsə, bu və ya digər kompaniya özünü qeyri-etik aparıb, bu ciddi maliyyə itgilərinə, bəzən də belə müəssisələrin iflasına gətirib çıxara bilər. Bu xüsusən ABŞ iqtisadiyyatı kimi yüksək rəqabətli iqtisadiyyat üçün daha doğrudur.

A.N.Andrunakieviç qeyd edir ki, ABŞ-da biznesin hesabına (işçilər üçün peşə təhsilinə, pensiya və sığorta sahələrinə sponsorluq) müxtəlif cür sosial problemlərin həllinə yönələn korporativ fondlar vasitəsilə cəmiyyətə sosial dəstək verilməsində biznesin iştirakının çoxsaylı mexanizmləri inkişaf etmişdir. Məhz ABŞ-da sosial proqramların reallaşmasında əsas alət

xeyriyyəçilikdir. Dünyanın heç bir ölkəsində biznes təhsilə, səhiyyəyə, qocalıqda əlavə pensiya ödənişlərinə zəmanət vermir, işsizliyə və ya əlilliyə belə geniş yardım (uzunmüddətli və müntəzəm olaraq) göstərmir.

Misal 1.

IBM korporasiyası korporativ məsuliyyət haqqında öz hesabatını nəşr etdirdi. Orada idarəetmə və nəzarət, təchizat zənciri, ətraf mühitin mühafizəsi, ictimai proseslərə cəlb etmə, məşğulluq və əmək münasibətləri sferasında təcrübə, dövlət siyasəti və asayiş kimi sahələrdə kompaniyanın sosial fəaliyyətinin nəticələri və onun strategiyası ətraflı əks olunub.

Hesabatda IBM-in korporativ işçi qrupları (IBM Corporate Service Corps) proqramı üzrə fəaliyyəti və eyni zamanda yeni texnologiyalar vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə kömək etmək əks olunmuşdur. IBM hesabatı tam biznes inteqrasiyasının və sosial strategiyalarının icmalara necə əhəmiyyətli və uzunmüddətli təsir göstərməsini nümayiş etdirir. Hesabatda təsvir olunan digər IBM proqramı Çində Sıçuan (güclü zəlzələ baş vermiş ərazi) əyalətində reallaşdırılıb. Burada IBM əməkdaşlarından ibarət komanda öz texniki bilik və bacarıqlarından istifadə edərək yenidənqurma işlərinə yardım ediblər. Hesabatda xüsusilə kompaniyanın bir sıra təşəbbüsləri haqqında danışılır. IBM korporativ sosial məsuliyyət sahəsində özünün təchizat zəncirində təşəbbüslər reallaşdırır, sənaye qrupları ilə birlikdə elektronika sahəsində təchizat zəncirində korporativ sosial məsuliyyət proqramlarının həyata keçirilməsi üzrə işləyir və özünün müxtəlif təchizatçılardan global istifadəsini genişləndirir. IBM öz əməkdaşlarını geniş peşəkar təhsil almaq imkanları ilə, ixtisasın artırılması və beynəlxalq səviyyədə təcrübənin toplanması ilə təmin edir, eləcə də tibbi sığorta proqramlarını həyata keçirir və sağlam həyat tərzini təbliğ edir. IBM səhiyyə sahəsində aparılan islahatları və XXI əsrin digər tibbi ictimai proqramları dəstəkləyir.

IBM müntəzəm olaraq uzun illər ərzində əldə edilmiş nailiyyətləri qiymətləndirir və öz proqramlarının həyata keçirilməsinin nəticələrinə görə hesabat verir. Məsələn, 2008-ci ildə enerjiyə qənaət etmək üçün IBM-in səyi nəticəsində 3,5 % planlaşdırılan illik göstərici ilə onun ümumi illik enerji istehlakı 6,1% ekvivalentində enerjiyə qənaəti təmin etdi. Pulla istifadədə elektrik enerjisinə qənaət 32,3 mlyn dollar xərclərə qənaət deməkdir.

Korporativ sosial məsuliyyətin Kanada modeli.

Öyrənmək üçün əhəmiyyətli marağı əsasən ABŞ modelinə oxşar olan Kanada modeli yaradır. Kanadada demək olar ki, bütün təşkilatlar Kanada milli keyfiyyət institutu ilə əməkdaşlıq edirlər. Buraya KSM-in xüsusi Kanada standartı – mükəmməl keyfiyyət modeli və sağlam iş yeri tətbiq edilir. Kanada modeli Amerika, Avropa və Avstraliya korporativ sosial məsuliyyət modellərinin yüksək nailiyyətləri əsasında təkmilləşib və inkişaf edib. Mükəmməl keyfiyyət modeli və sağlam iş yeri aspektləri Kanada mütəxəssisləri tərəfindən yaradılıb. Onlar üç ildən beş ilədək müsbət istiqamətdə olmalıdır.

Kompaniyalar Kanada təşkilatlarının araşdırmalarının nəticələrinə əsasən, korporativ sosial məsuliyyət prinsiplərinə əməl etməyə görə yüksək Kanada mükafatına layiq görülür. Mükafata layiq görülən kompaniyaların səhmlərinin qiymətinə və biznesin digər nəticələrinə görə başqa təşkilatlardan üstün olurlar. Bu təşkilatlarda kadrların dövrüyyəsi, işdə davamiyyət və xəstəlik günlərinin sayı azdır. İşçiləri öz fəaliyyətindən məmnunluğu ən yüksək dərəcədədir və uyğun olaraq daha yüksək əmək məhsuldarlığı müşahidə olunur.

Kanada milli keyfiyyət institutunun tədqiqat təcrübəsi onu göstərir ki, biznesin sosial məsuliyyət sisteminin formalaşması işçilərin sağlamlığının qayğısına qalması, istehlakçıların

fiziki və mənəvi halını, bütün maraqlı tərəflərlə sosial-iqtisadi əlaqələri ən son olaraq ifadə etmir:

- mükəmməl keyfiyyət modeli və sağlam iş yerinin mövqeləri;
- kompaniyada mövcud olan korporativ dəyərlərə muzdlu işçilərin yeni adaptasiyası;
- korporativ sosial məsuliyyət prinsiplərinin həyata keçirilməsi;
- iş yeri-kompaniyanın portreti;
- dəyərin yaradılması və artırılması (işçilərin təşəbbüsü);
- yeni iqtisadiyyata keçid;
- iş yeri təhlükəsizliyi ilə bağlı fəaliyyətin xüsusiyyətləri və işçilərin sağlamlıq vəziyyəti

təşkilatın fəaliyyətinin ümumi qiymətləndirilməsinə xidmət edir.

Kanada hökuməti ən başda kompaniyanın (şirkətin) sosial və ekoloji məsuliyyət prinsiplərinə əməl etməyi, dəyərləri və beynəlxalq öhdəlikləri nəzərə alaraq yerli və beynəlxalq qanunlara riayət etməyi tələb edir.

Cədvəl 3.

Milli mədəniyyətlərdə KSM modelinin müqayisəli xarakteristikası

KSM modelləri	Amerika-Kanada	Avropa	Yapon-Çin	İslam modelləri
KSM forması	Açıq	Gizli	Gizli	Gizli
İqtisadi məsuliyyət	Korporativ idarəetmənin qabaqcıl prinsiplərinə uyğun olaraq istiqamətlənmə, layiqli mükafat və istehlakçıların müdafiəsi.	Davranışın qanunla müəyyən edilmiş çərçivəsi, məsələn 35 saatlıq iş həftəsi, iş vaxtından artıq görülən işin tənzimlənməsi, istehsal qaydaları, təbii preparatların yoxlanması	Korporativ sosial planlaşdırmada dövlətin fəal iştirakı	Qurani-Kərimdə göstərilmiş sosial iqtisadi ədalət prinsiplərinə uyğun istiqamətlənmə
Hüquqi məsuliyyət	Qanunvericilikdə müəyyən olunmuş korporativ davranış qaydalarının yüksək olmayan səviyyəsi	Biznesin aparılması qaydaları haqqında dərinlən işlənmiş qanunvericilik	KSM üçün səmərəli hüquqi əsas və korporativ davranış(korporativ davranış nizamnaməsi)	Kompaniyanın (şirkətin) statusu və dini amili. Təşkilat ancaq müəyyən cəmiyyət onların legitimliyini tanıyana qədər mövcud ola bilər
Etik məsuliyyət	Yerli icmalara dəstək verilməsi tendensiyası	Yüksək vergilər və dövlətin sosial müdafiəsinin yüksək səviyyəsi	Cəmiyyətin və ətraf aləmin , şüurun mənimsənilməsinin düzgün formalaşması bütünlükdə mədəniyyətin tərəqqisinə cəhd	İqtisadi həyatda insan münasibətlərinin vəziyyəti, bütövlükdə islam cəmiyyətinin çiçəklənməsinə yardım etmək
Xeyriyyəçilik (filantropiya)	İncəsənət, mədəniyyət və universitet təhsilinə sponsorluq	Yüksək vergi yükü mədəniyyətin və təhsilin maliyyələşdirilməsi məsuliyyətini dövlətin üzərinə qoyur	Ətraf mühitin qorunması , təhsil və mədəniyyət, texniki potensialın inkişafı, icmalara dəstək	İslam təbliğatı, dini maarifləndirmə və xeyriyyəçilik fəaliyyəti

Əhəmiyyət- lilik dərəcə- sinə görə əsas steykholderlər	Heyət, qeyri-kommersiya təşkilatı və icma	Heyət, istehlakçılar, icmalar, səhmdarlar	Heyət, səhmdarlar, icma-steykholder- lərin; daxili (heyət, səhmdarlar) və xari- ci (icmalar, istehlak- çılar) bölünməsi. Birincilik daxili steykholderlərə verilir.	Cəmiyyət, şirkətlər
Qeyri hökü- mət; qeyri - kommersiya təşkilatları	Etik dəyərlərə, insanlara, cəmiyyətə və ətraf mühitə hörmət və qayğı göstərmək yolu ilə kommersiya uğurunu saxlamaq şirkətlər üçün qlobal resursdur. (US Business for Social Responsibility (BSR), Canadian Business for Social Responsibility(CBSR)	İctimai fikirə və biznesə təzyiq olunmasına böyük diqqət göstərir.	Qeyri kommersiya təşkilatları biznesə təzyiq göstərir	Inkişafın azlığı, müasir KSM-lə yanaşı ənənəvi KSM formalarının təşviqi (CSR Asiya, CSR Malay- ziya, The Dubai Centre for Corporate Values, CSR Development (İran), CSR Association of Turkey)
KSM həvəs- ləndirici hərə- kət qüvvələri	Korporasiyaların özü, qeyri kommersiya təşkilatı və icmalar	Korporasiyaların özü, qeyri kommersiya təşkilatı və icma. Dövlət	Dövlət, icma, korporasiyaların özü	Qurani-Kərim normaları, dövlət korporasiyalarının özü
Sosial hesabatlılıq tendensiyası	Biznes təşəbbüsü. Standartlar yaxşı adaptasiya olunublar və geniş tətbiq edilirlər. əksər steykholderlər istiqamətlənib.	Biznes təşəbbüsü. Standartlar yaxşı adaptasiya olunublar və geniş tətbiq edilirlər. əksər steykholderlər yönəlib.	Biznes kimi eləcədə dövlət tərəfindən təşəbbüs göstərilir. Üç əsas istiqamət mövcuddur: ətraf mühitin qorunması (davamlı inkişaf), korporativ filantropiya, müşətilərlə münasibətdə məsuliyyət və insan haqlarının qorunması	Inkişaf mərhələsində olduğuna görə əksər ölkələrin iqtisadi geriliyi.

ABŞ və Avropa modelləri arasındakı fərq.

Beləliklə, ABŞ korporativ sosial məsuliyyətin reallaşdırılmasında uzun illər ərzində özünü tam doğruldan bu prosesə ən aşağı dövlət müdaxiləsi (müvafiq qanunların qəbul edilməsi vasitəsilə) zamanı klassik model adını verir. Bu Avropada bir qayda olaraq normalarla, standartlarla və müvafiq ölkələrin qanunları ilə tənzimlənir. KSM-in bu modelinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun dövlət tənzimlənməsidir. Ona görə də çox vaxt bu modeli KSM-in gizli formalarına aid edirlər. Əksər Avropa ölkələrində məcburi tibbi sığorta, pensiya tənzimlənməsi, müəssisənin ekoloji fəaliyyəti qanunla müəyyənənəlib.

A.Kreyn və D.Mattənə görə KSM modellərinin müqayisəli xarakteristikası

Göstəricilər	Amerika modeli	Avropa modeli
İqtisadi məsuliyyət	Korporativ idarəetmənin müasir prinsiplərinə uyğunlaşmayan diqqət, layiqli mükafat və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi	Davranışın qanunla müəyyən edilmiş çərçivəsi (35 saatlıq iş həftəsi, iş vaxtından artıq işlənən iş həftəsinin nizamlanması)
Hüquqi məsuliyyət	Korporasiyanın davranışının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqlarının yüksək olmayan səviyyəsi	Biznesin aparılmasında dəqiq işlənmiş qaydalar
Etik məsuliyyət	Yerli icmalara dəstək tendensiyasının yayılması	Yüksək vergilər və dövlət sosial müdafiəsinin yüksək səviyyəsi
Xeyriyyəçilik fəaliyyəti (filantropiya)	Müxtəlif sferalarda tətbiq edilir (o cümlədən mədəniyyət, incəsənət, təhsil), xeyriyyəçilik fondları vasitəsilə həyata keçirilir	Xeyriyyəçilikdə yüksək vergilər cəmiyyətin bütün sferalarının maliyyələşdirilməsi üçün məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür

A.Kreyn və D.Mattən bu iki modelin arasındakı fərqi dörd əlamət üzrə ayırır: iqtisadi, hüquqi, biznesin etik məsuliyyəti və onların xeyriyyəçilik fəaliyyəti. Yuxarıda sadalanan amillərə görə fərqlənən ABŞ və Avropa modeli cədvəl 4-də verilmişdir.

İqtisadi məsuliyyət ABŞ-da gəlirlilik və səhmdarlar qarşısında məsuliyyət prizmasında yığılır, Avropa modeli əlavə olaraq korporativ sosial məsuliyyətə işçilər və yerli icmalar qarşısında məsuliyyət məsələlərini aid edir. Hüquqi məsuliyyət Avropada sosial məsuliyyətin istənilən forması üçün baza rolunu oynayır. Avropa biznesi dövlətə qəbul olunmuş davranış qaydalarının icrasını yerinə yetirən institut kimi baxır, ancaq ABŞ-da dövlətin oxşar müdaxiləsi biznes azadlığına müdaxilə kimi qiymətləndirilir. Əgər ABŞ-da firmanın etik məsuliyyəti yerli icma korporasiyalarına dəstəyin səviyyəsi ilə müəyyən olunarsa, amma Avropada sosial təminatın yüksək səviyyəsi “məcburi yolla”- yüksək vergilər yolu ilə təmin edilir.

Xeyriyyəçilik termini ABŞ kompaniyaları tərəfindən geniş şəkildə başa düşülür və tək-cə incəsənət, mədəniyyət sahələrinə deyil həm də universitet təhsilində də yayılır. Avropada kifayət qədər ağır vergi yükü bu sahələrin maliyyələşməsi üzrə bütün məsuliyyət dövlətə köçürülür.

Beləliklə, Amerika modeli ilə müqayisədə Avropa modeli biznesin aparılması qaydalarının işlənilib hazırlanması və korporativ sosial məsuliyyətin sahəsində ciddi qanunvericiliklə xarakterizə olunur.

Korporativ sosial məsuliyyətin Böyük Britaniya modeli.

Böyük Britaniya ənənəvi olaraq həmkarların korporativ və digər ictimai hərəkətlərinin vətəni sayılır. Bu fakt eləcə də birtaniyalıların fəal vətəndaş mövqeyi, məsələn təxminən 50% vətəndaş heç olmasa ayda bir dəfə könüllü olaraq qeyri-rəsmi sosial və ya təbiəti mühafizə xarakterli təşkil olunmuş tədbirlərdə iştirak edirlər. Bu ölkədə korporativ sosial məsuliyyətin formalaşmasına təsir etməyə bilməzdi.

Buna görə də, baxmayaraq ki, sosial siyasətin Britaniya modelində sahibkarlar üçün korporativ sosial məsuliyyətin könüllülüyünün liberal prinsipi ciddi müşayiət olunur, lakin o Amerika modeli ilə müqayisədə dövlətin və ictimai təşkilatların əhəmiyyətli dərəcədə çox iştirakı ilə xarakterizə olunur.

Qərbdə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları korporativ sosial məsuliyyətin təşəkkül tapmasında fəal rol oynayır.

Bütövlükdə Britaniya modeli üçün bu xüsusiyyətlər xarakterikdir:

- KSM sayəsində müstəqil konsaltinq sektorunun fəal inkişafı;
- KSM sahəsindəki layihələrə maliyyə sektoru tərəfindən yaxın olan diqqət;
- KİV-ə artan maraq;
- KSM sahəsində müxtəlif təlim kurslarının böyük sayı.

Hər şeydən əvvəl dövlətin iştirakı müxtəlif tərəfdaşlıq növləri vasitəsi ilə korporativ sosial məsuliyyət proqramlarının həyata keçirilməsində biznesə fəal surətdə kömək göstərmək ilə, eləcə də özünü sosial məsuliyyətli aparan müəssisələrə vergi güzəştləri ilə ifadə olunur. Dövlət üçün biznesin sosial məsuliyyəti o qədər vacibdir ki, 2000-ci ilin mart ayında hakimiyyət korporativ sosial məsuliyyət üzrə nazir postunu təqdim etdi. O vaxtdan, dövlətin rolu əhəmiyyətli genişləniş və korporativ sosial məsuliyyət haqqında maarifləndirmənin yüksəldilməsini, daxili və beynəlxalq layihələrdə korporativ sosial məsuliyyət biznesin təşviqi vasitəsi ilə ətraf mühitin qorunmasının təmin olunmasını özündə birləşdirir. Korporativ sosial məsuliyyətin inkişafında hökumətin funksional rolunu qeyd etmək lazımdır.

Bu siyasətin əlamətləri arasında - innovasiyalı yanaşmalara dəstək və nümunəvi steykholderlərin və şirkətlərin təcrübəsi: korporativ sosial məsuliyyətin minimal səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi, məsələn səhiyyə, təhlükəsizlik və bərabər imkanlar kimi; cəmiyyətə sosial və ekoloji qayda gətirən biznesə dəstək; geniş yer alır.

Hökumət çoxlu beynəlxalq layihələrdə iştirak edir, maliyyə mexanizmləri inkişaf etdirir, korporativ sosial məsuliyyətin dövlət satınalma sisteminə tətbiqinin artırılması proqramını yaradır, korporativ hesabatlılıq çərçivəsini genişləndirir, davamlı inkişafa şirkətlərin tövhesini standartlaşdırır, etibarlı stimül yaradır, korporativ sosial məsuliyyət üzrə ictimai dialoqu təbliğ edir, o cümlədən siyasi liderlərin nüfuzundan və internet resurslarından istifadə edən korporativ sosial məsuliyyətin irəliləməsi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir.

Böyük Britaniya sosial siyasətinin daha bir fərqləndirici xüsusiyyəti ondan asılıdır ki, o hakimiyyətdə hansı partiyanın hakimiyyətdə olmasından daha çox asılıdır. Müharibədən sonrakı dövrdə leyboristlər ilə mühafizəkarlar arasında bu məsələ ilə bağlı konsensus müşayiət olunurdusa, müasir dövrdə hakimiyyətdə olan partiya sosial məsuliyyət proqramlarının reallaşmasına ciddi diqqət verir.

M.Tetçer hökuməti xüsusilə ifadə edirdi ki, “ictimai dövlət xərcləri Böyük Britaniyanı iqtisadi çətinliyə salan əsas səbəbdir. Başlangıçda ictimai dövlət xərclərinin mütləq məbləğinin azaldılmasına göstərilən cəhd, sonradan ÜDM-də onların payının azaldılması arzusuna çevrildi. Baxmayaraq ki, hökumət bunu istədiyi dərəcədə edə bilmədi, ancaq daim artan belə xərclərin sxemini dəyişdi. Bu sxem müharibədən sonrakı dövrdə istər mühafizəkarların, istərsə də leyboristlərin hakimiyyəti illərində böyük hissəni əhatə etməsi ilə xarakterik idi.

Lakin, müasir dövrdə, baxmayaraq ki, hakimiyyətdə hələ də mühafizəkarlardır, sosial yönümün gücləndirilməsi məqsədilə dövlət və cəmiyyətin biznesə etdiyi təzyiq artmağa başlayır. Bunların sosial məsuliyyəti haqqında Böyük Britaniya baş naziri Devid Kameron öz həmvətənliləri qarşısındakı çıxışında danışmışdır. O, xüsusilə bankların öz əməkdaşlarına verilən mükafatları azaltmağa, daha çox əhaliyə dəstək verməyə çağırıb.

Misal 2.

Böyük Britaniyada sosial müəssisənin uğurlu icrasında ən gözəl və tanınmış nümunələrdən biri həftəlik nəşr olunan və yayılan “Böyük imkanlar” jurnalıdır. Bu jurnal 1991-ci ildə nəşr olunmağa başlayıb və kimsəsizlərin problemlərinə həsr olunub. Eyni zamanda burada iqtisadi, siyasi və sosial əhəmiyyətli məsələlər də nəzərdən keçirilib. Hal-hazırda, jurnal nəşr

olunaraq dünyanın bir çox ölkələrinə paylanır.

Bu nəşrin əsas sosial ideyası, müxtəlif şəhərlərin küçələrində kimsəsizlər və sosial məhrumiyətli olanlar tərəfindən pərakəndə satış üzərində qurulub. Böyük Britaniyada bu jurnallar belə paylayıcılar tərəfindən bir nüsxəsi 70 pensə topdan alınır, sonra nüsxəsi pərakəndə formada küçələrdə 1.50 funt sterlinqə satılır. Beləliklə, küçələrdə jurnal satışı ilə məşğul olanlar hər jurnalda 80 pens götürərək öz ehtiyaclarını ödəməyə hüquqi imkan qazanırlar və bu da onlara müvəqqəti sığınacaq və digər zəruri malların əldə edilməsi üçün şərait yaradır.

Bu müəssisənin daha da inkişaf etdirilməsi 1995-ci ildə, “Böyük İmkanlar Fondunun” yaradılması ilə mümkün olmuşdur. Belə hal, jurnalın paylayıcılarının müəyyən miqdarda vəsait toplamasına, eləcə də bir sıra humanitar proqramların həyata keçirilməsi üçün xeyriyyəçilik vəsaitlərinin yığılmasına şərait yaratmışdır. Bu paylayıcıları satış üçün jurnalın daha böyük partiyası ilə alınmasını, yeni peşəyə yiyələnmək və ya ixtisasın artırılması imkanlarını genişləndirmək məqsədi ilə öz maliyyə işlərinin səmərəli aparılmasına sitimullaşdırır. Bu zaman şəxsi əmanətin yaradılması şəxsin özünü gələcək inkişafa həvəsləndirir. Redaksiya özünün paylayıcılarına imkan yaradır ki, jurnalın səhifələrində digər KİV-də toxunulan ən əhəmiyyətli sosial problemlər ilə bir sırada öz fikirlərini ifadə etsin. Bu belə müəlliflərdə özünə güvən hissini artırır və onların gələcək sosial iqtisadi reabilitasiyasına kömək edir.

“Böyük insanlar” jurnalının təcrübəsi xeyriyyəçiliyə deyil, real biznesə əsaslanaraq evsiz-əşiksizlərə, kimsəsizlərə, sosial müdafiəsi zəif olan insanlara faktiki yardım göstərən müəssisənin real modelini nümayiş etdirir. Bu sosial müəssisənin əsas qaydaları ondan ibarətdir ki, çox da böyük olmayan partiyalarla jurnalı almağı və onları satışa çıxarmağı ancaq yaşayış yeri olmayan şəxslər, əlillər, işsizlər, evləri olanlar və s. həyata keçirə bilirlər.

Bu onunla təmin olunur ki, hər bir alıcı sənədli sübut (yataqxana və ya sığınacağından hesab) və ya tövsiyə məktubu təqdim etməlidir. Sonra jurnalın potensial paylayıcısı jurnalların alış və pərakəndə satış qaydaları haqqında təlim kursu keçməlidir. Təlim başa çatandan sonra hər bir satıcı satış üçün müqavilə imzalayır. Buraya bir sıra məcburi tələblər daxildir: jurnalın paylayıcısı ictimai qaydalara riayət etməlidir və səliqəli geyinməlidir, dilənçilik, sərxoşluq və söyüş söyməməlidir. Bundan başqa jurnal paylayıcıları öz qazanclarını sosial sığorta departamentinə məruzə etməlidirlər. Jurnalın bütün səlahiyyətli paylayıcılarına yaxaya vurmaq üçün döş nişanı verilir. Jurnalı əldə etmək, paylamaq ancaq bu nişanı təqdim edən zaman mümkündür. Alıcılar bu nişanı olmayan şəxslərdən jurnal almamalıdırlar. Belə tədbirlər bu fəaliyyət növünün kriminallaşmasının qarşısını alır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. R.H.Quliyev “Korporativ sosial məsuliyyət”, BBU nəşriyyatı, Bakı 2017.
2. А.Д.Зарецкий, Т.Е.Иванова, «Корпоративная социальная ответственность: мировая и отечественная практика», КНОРУС • МОСКВА • 2016.
3. Благов Ю.Е. Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепции. СПб. Высшая школа менеджмента, 2010. 272 с.
4. Благов Ю. В. Генезис концепции корпоративной социальной ответственности // ВестникС.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент (2), 2006.
5. Беляева И. Ю., Хлопонин А. Г. Пути развития корпоративного управления // Энциклопедия топ-менеджера. М. : МЦФЭР, 2005.
6. Беляева И.Ю. Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект. М. : КНОРУС, 2008.
7. Коротков Э.М. Корпоративная социальная ответственность, Москва, Юрайт, 2013.
8. С.Г.Божук, В.В.Кулибанова, Т.Р.Тэор. Корпоративная социальная ответствен-

ность, Учебник, Санкт-Петербург, 2013.

9. Carroll A. Corporate social responsibility: evolution of definitional construct. *Business and Society*, 1999. P. 268-295.

10. Cornuel E. Management Education and Corporate Global Responsibility. *Global Responsibility № 2. The GRLI Partner Magazine*. January, 2010. P. 13-16.

11. Social Investment Forum. <http://www.socialinvest.org>.

12. Oxford dictionary of Politics-<http://www.answers.com>

13. The National council for public-private partnership//How PPPs work <http://ncppp.org>

Quliyev Ramil Hacırza oğlu, i.f.d., dos.

Azərbaycan Texniki Universiteti

Bakı şəh., H.Cavid 25

ramil.quli@gmail.com

X Ü L A S Ə

LİBERAL DÖVLƏTLƏRDƏ SOSIAL MƏSULİYYƏT PRAKTİKASI

Məqalədə sosial siyasət rejiminə görə ölkələrin təsnifatı, korporativ sosial məsuliyyətin Kanada, ABŞ, Böyük Britaniya modelləri müəllif tərəfindən ətraflı araşdırılmışdır. Milli mədəniyyətlərdə korporativ sosial məsuliyyət modelinin müqayisəli xarakteristikası, korporativ sosial məsuliyyətin əsas stimulları, ABŞ və Avropa modelləri arasındakı fərq təhlil edilmişdir. Ona görə də müəllif korporativ sosial məsuliyyətin əsas stimullarını daha aydın olması üçün məqalədə cədvəl şəklində vermişdir.

Q.Espinq-Andersenin klassik modeli, Kreyn və D.Mattenə görə korporativ sosial məsuliyyət modellərinin müqayisəli xarakteristikası da məqalədə əks olunmuşdur.

A.Kreyn və D. Matten bu iki modelin arasındakı fərqi dörd əlamət üzrə ayırır: iqtisadi, hüquqi, biznesin etik məsuliyyəti və onların xeyriyyəçilik fəaliyyəti. İqtisadi məsuliyyət ABŞ-da gəlirlilik və səhmdarlar qarşısında məsuliyyət prizmasında yığılır, Avropa modeli əlavə olaraq korporativ sosial məsuliyyətə işçilər və yerli icmalar qarşısında məsuliyyət məsələlərini aid edir. Hüquqi məsuliyyət Avropada sosial məsuliyyətin istənilən forması üçün baza rolunu oynayır. Avropa biznesi dövlətə qəbul olunmuş davranış qaydalarının icrasını yerinə yetirən institut kimi baxır, ancaq ABŞ-da dövlətin oxşar müdaxiləsi biznes azadlığına müdaxilə kimi qiymətləndirilir. Əgər ABŞ-da firmanın etik məsuliyyəti yerli icma korporasiyalarına dəstəyin səviyyəsi ilə müəyyən olunursa, Avropada sosial təminatın yüksək səviyyəsi “məcburi yolla”- yüksək vergilər yolu ilə təmin edilir.

Liberal modelli ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi əhəmiyyətsizdir və bazarın tənzimlənməsində əsasən ifadə olunur. Başqa sözlə, dövlət “oyun qaydalarını” müəyyənləşdirərək tapşırığını verir və onların yerinə yetirilməsini müşahidə edir. Lakin yuxarıda qeyd olunan qaydaların pozulması baş vermirsə, dövlət hadisələrin inkişafına müdaxilə etmir. Beləliklə, dövlət iqtisadi fəaliyyətin bilavasitə iştirakçısı deyil, tənzimləyici rolunu yerinə yetirir.

Burada ünvanlı sosial yardım yalnız əhalinin az təminatlı hissəsinə göstərilir, mahiyyət etibarilə cəmiyyətin bütün üzvlərinə məhz sosial müavinətlərin minimum standartı zəmanəti verilir. İctimaiyyət hər şeydən əvvəl biznesdən iş yerlərinin yaradılmasını, iş şəraitinin yüksək standartlara cavab verməsini və vergilərin vaxtında ödənilməsini gözləyir.

*Кулиев Рамиль Гаджирза оглы, д.ф.э.н., доц.
Азербайджанский Технический Университет
Г. Баку, пр. Г.Джавида 25
ramil.quli@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

**ПРАКТИКА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ЛИБЕРАЛЬНЫХ
ГОСУДАРСТВАХ**

В статье подробно исследованы классификация стран в соответствии с режимом политики, корпоративная социальная ответственность модели Канады, США и Великобритании. Анализированы сравнительные характеристики модели корпоративной социальной ответственности в национальных культурах, ключевые стимулы для корпоративной социальной ответственности, разница между моделями США и Европы. Поэтому автор для ясности дает основные стимулы корпоративной социальной ответственности в форме таблицы.

В статье нашли свое отражение классическая модель Г.Эспинг-Андерсена, сравнительная характеристика корпоративной социальной ответственности по А.Крену и Д.Маттену.

А.Крейн и Д.Маттен различают эти две модели по четырем признакам: экономическая, юридическая, этическая ответственность бизнеса и их благотворительная деятельность. Экономическая ответственность накапливается в Соединенных Штатах с точки зрения прибыльности и ответственности перед акционерами, Европейская модель дополнительно охватывает корпоративную социальную ответственность для сотрудников и местных общин. Юридическая ответственность играет роль базы в любой форме социальной ответственности в Европе. Европа рассматривает бизнес как учреждение, осуществляющее реализацию правил поведения, принятых для государства, но подобное вмешательство государства в США оценивается как вмешательство в свободу бизнеса. Если этическая ответственность фирмы в США определяется уровнем поддержки местных общинных корпораций, то в Европе высокий уровень социального обеспечения обеспечивается «принудительным путем» - путем высоких налогов.

В странах с либеральными моделями вмешательство государства в экономику является незначительным и в значительной степени выражается в регулировании рынка. Другими словами, государство определяет правила игры и контролирует их выполнение. Однако если нарушение вышеуказанных правил не происходит, то государство не вмешивается в развитие событий. Таким образом, государство не является прямым участником экономической деятельности, а скорее регулятором.

Целевая социальная помощь здесь показана только для самой малоимущей части населения, по сути, всем членам общества гарантируется минимальный уровень социальных пособий. Общество, прежде всего, ждет создания рабочих мест в бизнесе, удовлетворения самых высоких стандартов условий работы и своевременной уплаты налогов.

*Guliyev Ramil Hajirza, PhD in econ.,
assoc.prof. Azerbaijan Technical University
25 H.Javid Avenue, Baku
ramil.quli@gmail.com*

S U M M A R Y

SOCIAL RESPONSIBILITY PRACTICE IN LIBERAL STATES

The article focuses on the classification of countries according to the social policy regime and the models of corporate social responsibility in Canada, United States of America and United Kingdom. It analyses the comparative characteristics of the corporate social responsibility model in national cultures, the main incentives of corporate social responsibility and the difference between American and European models. Therefore, the author presents the article in the form of schedule to make it clearer for the main incentives of corporate social responsibility.

The classical model by Esping-Andersen and a comparative characteristic of corporate social responsibility by A. Crane and D. Mutton are reflected in the article.

A.Crane and D.Mutton distinguish these two models on four traits: economic, legal, ethical responsibility of business and their charitable activity. Economic responsibility is concentrated on profitability and responsibility in the United States of America, and the European model additionally covers corporate social responsibility and responsibility for local communities. Legal responsibility is the basis for any form of social responsibility in Europe. European business is regarded as an institution responsible for implementing the rules of conduct adopted by the state, but the state's intervention in the United States of America is regarded as an interference with business freedom. While the ethical responsibility of the firm in the United States of America is determined by the level of support for local community corporations, a high level of social security in Europe is provided by "compulsory" - high taxes.

In countries with liberal models, the interference of the state in the economy is insignificant and largely expressed in market regulation. In other words, the state authorizes the "rules of the game" and monitors their fulfillment. However, if the violation of the aforementioned rules does not occur, the state does not interfere with the development of events. Thus, the state is not a direct participant of economic activity, but acts rather as a regulator.

The targeted social assistance here is only shown to the poorest part of the population, in essence, all members of society are guaranteed the minimum standard of social benefits. The public is primarily waiting for the creation of jobs in business, meeting the highest standards of work and timely payment of taxes.

*Əhmədov Afət Tərən oğlu, i.e.d., prof.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç.88a*

UOT - 338-43

YENİ İQTİSADI ŞƏRAİTDƏ ƏMƏK MƏHSULDARLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: əmək məhsuldarlığı, təsərrüfat kateqoriyaları, amillərin təsnifatı, təmiz məhsul, korrelyasiya, ixtisaslaşma, mexanizmləşmə, elektricləşmə, meliorasiya, əmək tutumluluğu, proqnozlaşma.

Ключивие слова: производительность труда, хозяйственне категория, предпосылки факторов, чистый продуция, корреляция, специализация, механизация, химизация, электрификация, мелиорасия, трудоемкость, прогнозирования.

Keywords: labour productivity, houeshoid categories, classification of factoris, net product, correlation, specification, mechanization, chemicalization, electrification, amelioration, labour intensity, predction.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinin və əhalinin sosial-iqtisadi şəraitinin yaxşılaşdırılması bilavasitə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsindən aslıdır. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi insan cəmiyyətinin bütün inkişaf pillələrinə xas olan ümumi iqtisadi qanundur. Lakin bu iqtisadi qanunun fəaliyyətinin xarakteri və onun nəticələri birinci növbədə mövcud istehsal üsulundan asılıdır.

Araşdırmalardan aydın olur ki, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin əhəmiyyəti və nəticələri əsaslı surətdə dəyişilir. Belə ki, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi təsərrüfatların istehsal məqsədlərinə tabe olub, tənzimləyici xarakter daşıyır. Belə bir münasibətin formalaşması əmək məhsuldarlığının dönmədən artması üçün mühüm zəmin yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif təsərrüfat formaları şəraitində əmək məhsuldarlığı hər bir təsərrüfatın fəaliyyətini səciyyələndirmək üçün ümumiləşdirilmiş bir meyar sayılır. Bu baxımdan əmək məhsuldarlığı ona təsir edən bir çox amillərdən asılı olur. Ona görə də əmək məhsuldarlığına təsir edən amillərin düzgün təsnifatı, onun artımının ayrı-ayrı amillər üzrə texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasında və tənzimlənməsində xüsusi əhəmiyyəti vardır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda əmək məhsuldarlığının amilləri xarakter və fəaliyyət sahəsinə görə müxtəlif yollarla təsnifata ayrılır. Belə ki, iqtisadçı alimlərdən V.F.Maşenkov və B.P.Pankov amilləri fəaliyyət dairəsinə görə aşağıdakı kimi təsnifata ayrılır: 1.Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən və bütün kənd təsərrüfatı üçün eyni olan amillər; 2.Sahə və sahələrarası amillər: sahə amillər sahələrin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olan amillərdir, sahələrarası amillər isə sahələrin qarşılıqlı istehsal əlaqəsindən irəli gəlir; 3.İstehsaldaxili amillər; 4.Bilavasitə iş yerlərində fəaliyyət göstərən amillər.

Bu amillər miqyas üzrə təsnifat xarakter alır. Həqiqətən elə amil vardır ki, o yalnız mövcud iş yerində fəaliyyət göstərir və onu ümumi miqyasda fəaliyyət göstərən amil kimi qiymətləndirmək olmaz. Lakin sahə miqyasında fəaliyyət göstərən amillər nəticə etibarilə konkret iş yerlərində də fəaliyyət göstərə bilər. Məsələn, planlaşdırma, iqtisadi həvəsləndirmə və bu kimi mərkəzləşdirilmiş tədbirlər son nəticədə müəssisələrdə iş yerlərinin fəaliyyətinə təsir edən amil kimi çıxış edir.

Əmək məhsuldarlığının artımını, ona təsir edən amillər üzrə hesablamaq üçün bu amillərin miqyas cəhətdən deyil, istiqamət cəhətindən təsnifata ayırmağın müstəsna əhəmiyyəti vardır. Əmək məhsuldarlığına təsir edən amilləri, istiqamət nöqtəyi-nəzərdən üç qrupa bölmək olar: 1. Maddi-texniki amillər. Bura istehsalın və əməyin mexanikləşdirilməsi, istehsal

proseslərinin avtomatlaşdırılması, kimyalaşdırılması, elektriklişdirilməsi, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi, əsas istehsal fondlarından istifadənin yaxşılaşdırılması, mövcud avadanlıqların təkmilləşdirilməsi, istehsalın ixtisaslaşması və kooperasiyası, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, istehsalın yerləşməsi, məhsulun əmək tutumluğunun azalması və s. daxildir. 2. İctimai-iqtisadi və təşkilati amillərə işçilərin mədəni-texniki və təhsil səviyyəsinin yüksəlişini, qabaqcıl istehsalat təcrübəsinin tətbiqini, əmək intizamının möhkəmlənməsini, iş vaxtından istifadənin yaxşılaşdırılmasını, əməyin ödənilməsi prinsipini, əməyin elmi təşkilini, operativ rəhbərliyin təşkilini aid etmək olar. 3. Sair amillər. Bunlar istehsalın quruluşunun dəyişməsindən, təbii şəraitdən, qiymətlərin əmələ gəlməsi və müəyyən edilməsi prinsiplərindən, əmək şəraitindən ibarətdir.

Qeyd edilən amillərin təsiri nəticəsində məhsul istehsalına sərf edilən zəruri iş vaxtının miqdarı azalır və nəticədə az əmək sərf etməklə daha çox məhsul istehsal olunur. Təcrübə göstərir ki, əmək məhsuldarlığı, eyni vaxtda fəaliyyətdə olan bir çox amillərin təsiri nəticəsində yüksəlir. Buna görə də hər bir amilin ayrılıqda əmək məhsuldarlığına təsirini müəyyən etmək üçün çoxamilli korrelyasiya təhlilindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Təsərrüfatlarda əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, onun göstəriciləri vasitəsi ilə müəyyən edilir. Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının iqtisadi təhlilində aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur :

- bitkiçiliyin və heyvandarlığın məhsullarının hər sentnerinə sərf olunan müstəqil əmək məsrəfləri, adam-gün /adam-saat/;

- hər işlənmiş adam-gün /adam-saat/ hesabı ilə cinsi ifadədə konkret kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı;

- işlənmiş bir adam-gün /adam-saat/ və bir orta illik işçi hesabı ilə bütövlükdə kənd təsərrüfatı və onun ayrı-ayrı sahələri üzrə müqayisə olunan qiymətlərlə ümumi məhsul istehsalı;

- əməkqabiliyyətli bir işçiyə düşən ümumi məhsulun dəyəri.

İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının göstəricilərinin və bunların hesablanması özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, əmək məhsuldarlığının göstəriciləri müəyyən vaxt vahidi ərzində istehsal edilən məhsulun miqdarı ilə müəyyən edilməlidir. Bu da yalnız təsərrüfatın illik istehsal fəaliyyəti başa çatdıqdan sonra müəyyən olunur.

Digər sahələrdə olduğu kimi, burada da əmək məhsuldarlığının artımına həm canlı, həm də əşyalanmış əməyə qənaət nəticəsində nail olunur. Lakin əmək məhsuldarlığı hesablanarkən keçmiş əmək sərfini seçib və onu nəzərə almaq mümkün olmur. Buna görə də burada əmək məhsuldarlığı canlı və yaxud fərdi əməyin məhsuldarlığı kimi hesablanır.

Qeyd edildiyi kimi ümumi məhsul göstəricisi təsərrüfatını fəaliyyətini səciyyələndirən göstəricilərdən biridir. Ona görə də əmək məhsuldarlığının hesablanması ümumi məhsulu, yalnız işçilərin orta illik sayına, yaxud işlənmiş adam-günə /adam-saata/ bölməklə məhdudlaşmır. Burada başlıca məsələlərdən biri istehsalın ümumi məhsul göstəricisində ifadə olunmuş həcmnin dəqiq müəyyən edilməsindən ibarətdir. Çünki bir işçiyə düşən ümumi məhsul göstəricisi görülmüş ayrı-ayrı işləri nəzərə almaqla, ümumi dəyər formasında ifadə etməyə, müxtəlif dövrlər üzrə əmək məhsuldarlığının dinamikasını müqayisə etməyə real imkan yaradır.

Təsərrüfatda mühüm dəyər göstəricilərindən biri təmiz (xalis) məhsul göstəricisidir. Bu göstərici ümumi məhsulun bütün xammal, material, yanacaq növlərinin dəyərini, habelə amortizasiya ayrımalarının dəyərini çıxmaqla müəyyən edilir. Təmiz (xalis) məhsul göstəricisi məhsul vahidinə canlı və əşyalanmış əmək sərfindəki dəyişikliyi özündə daha düzgün əks etdirir, bu göstəricini təsərrüfat, sahə və bütövlükdə kənd təsərrüfatı üzrə müqayisə etməyə imkan yaradır.

Müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən təsərrüfat və ya bölmələrdə əmək məhsuldarlığının təmiz (xalis) məhsul göstəricisinə görə hesablanması daha düzgün nəticələr verir. İ-

tehsalın həcmnin və əmək məhsuldarlığının təmiz (xalis) məhsul göstəricisinə görə hesablanmasının bir sıra müsbət cəhətləri vardır, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi əsas və dövriyyə fondlarından istifadə ilə əlaqələndirilir;

2. Əmək məhsuldarlığının əmək haqqını və məhsulun maya dəyəri ilə sıx əlaqələndirilir;

3. Əmək məhsuldarlığının dinamikasına əşyalaşmış əmək sərfi təsir etmir.

Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının hesablanmasında natura (cinsi) göstəricilərin də mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu göstərici eyni cinsli məhsul istehsalında tətbiq edilir, (taxıl, pambıq, tütün, tərəvəz, üzüm, heyvandarlıq məhsulları) natura formasında bir orta illik işçiyə düşən məhsulun müəyyən edilməsində əmək məhsuldarlığının hesablanmasının ən sadə və əlverişli üsuludur.

Tədqiqat göstərir ki, müasir şəraitdə əmək məhsuldarlığına təsir edən amillər və əmək məhsuldarlığının hesablanmasında istifadə olunan göstəricilər qüvvədə qalır, fərdi və kollektiv əmək məhsuldarlığı formasında fəaliyyət göstərir, həmin göstəricilər vasitəsi ilə müxtəlif təsərrüfat formalarının fəaliyyətinin nəticələri müəyyənləşdirilir və müqayisə edilir.

Tədqiqat göstərir ki, son beş ildə respublikanın kənd təsərrüfatında bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə əmək məhsuldarlığının səviyyəsi xeyli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Belə ki, 2011-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə əmək məhsuldarlığının artım surəti mənfi 0,6% olmuşdursa, 2013-cü ildə bu səviyyə müsbət 15,5%, 2014-cü ildə müsbət 14%, 2015-ci ildə isə müsbət 13,7% olmuşdur. Əmək məhsuldarlığının artım surəti azalmağa doğru meyl etmişdir.

Müasir şəraitdə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yüksəldib, onu sabitləşdirmək üçün ilk növbədə əmək məhsuldarlığına təsir edən amillərin səviyyəsinin yüksəlişini təmin etmək lazımdır. Bu amillər, adətən üç hissəyə ayrılır. Onlardan bir hissəsi əmək məsrəflərinin azaldılmasına, ikinci hissəsi kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvandarlığının məhsuldarlığının artırılmasına, üçüncü hissəsi ilə eyni vaxtda həm əmək məsrəflərinin azalmasına, həm də məhsul istehsalının artmasına təsir edir. Ona görə də əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi məsələsinə texnoloji və təşkilati-iqtisadi tədbirlərin kompleksini kimi baxılmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, hər bir amil əmək məhsuldarlığının artımına müxtəlif cür təsir göstərir. Məsələn, fondla təmin olunma səviyyəsinin 1% artması əmək məhsuldarlığını – 0,77%, enerji gücünün 1% artması – 0,65%, mineral gübrələrin təchizatının 1% artması – 1,89%, meliorasiyaya çəkilən xərclərin 1% artması – 0,91%, yem sərfinin 1% artması – 1,32% və s. yüksəldə bilər.

Yeni iqtisadi şəraitdə dövlətin aqrar siyasətinin həyata keçirilməsində həlledici yerə kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi tutur. Belə ki, aqrar sahədə aparılan islahatlar, müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafı yaxın gələcəkdə kənd təsərrüfatı məhsullarının orta illik həcmi və əmək məhsuldarlığını xeyli artıracaqdır. Bu məsələni həyata keçirmək üçün dövlətin aqrar sahədə qəbul etdiyi qanun və qərarların vaxtında həyata keçirilməsinə, integrasiyanın təmin edilməsinə, mütərrəqi əmək təşkili və əmək haqqı formalarının geniş tətbiqinə nail olunmalıdır. Çünki qeyd edilən məsələlərin kompleks tətbiqi kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artımını sürətləndirir və onun əsasında bir çox sosial-iqtisadi problemləri həll etmək üçün etibarlı zəmin yaranır.

İstehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsinin və avtomatlaşdırılmasının həyata keçirilməsi, əl əməyinin maşınlarla əvəz edilməsi və istehsal vasitələrinin, texnologiyanın daim təkmilləşdirilməsi, həmçinin kənd təsərrüfatında əməyin mütərrəqi formalarının tətbiqi məhsul istehsalının artırılmasına böyük imkanlar yaradır. Qeyd edilənlərə nail olunması əmək məhsuldarlığının gələcək artımı ilə bağlıdır.

Əmək məhsuldarlığının sürətli artımı kənd təsərrüfatında elmi nailiyyətlərdən, istehsalat qabaqcılları və yenilikçilərin təcrübələrindən nə qədər tam və geniş istifadə edilməsindən çox aslıdır. Bu baxımdan dövlət, bələdiyyə orqanları və özəl strukturlar əmək məhsuldarlığını

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Audit № 1, Cild 19, 2018, səh. 45-54.

yüksəlmək üçün bütün imkanları aşkar edib, onların həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər. Bununla da hər bir kənd təsərrüfatı müəssisəsində təsərrüfat, daxili bölmələrdə əmək məhsuldarlığının yüksək səviyyəsinə nail olunmalıdır.

Təhlil göstərir ki, respublikanın kənd təsərrüfatında, meşəçilik və balıqçılıq təsərrüfatlarında istehsal olunan məhsulların ümumi dəyəri son beş ildə xeyli artmışdır. Belə ki, 2010-cu ilə nisbətən 2016-cı ildə onun həcmi bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə 1,5 dəfə, kənd təsərrüfatı müəssisələrində və s. təşkilatlarda 2,3 dəfə, fərdi sahibkar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarında isə 3,1 dəfə artmışdır (Cədvəl 1).

Cədvəldən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı müəssisələrində və s. təşkilatlarda əmək məhsuldarlığı daha yüksək olmuşdur. Belə ki, müqayisə edilən illərdə 1 nəfər orta illik işçiyə düşən ümumi məhsulun dəyəri 2,5 dəfə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu və ya digər təsərrüfat kateqoriyalarında əmək məhsuldarlığının illər üzrə artımının müqayisəsi ümumi xarakter daşıdığı üçün tam təəssürat yaratmır. Daha dəqiq nəticəyə gəlməkdən ötrü onun illər üzrə artım sürətini təhlil etmək lazımdır. Müqayisə olunan illərdə əmək məhsuldarlığının artım sürətini müəyyənləşdirmək üçün bir ilin digər ilə nisbətəni nəzərdən keçirək.

Hesablamalar göstərir ki, bütün təsərrüfat kateqoriyalarında 2010-cu ilə nisbətən 2013-cü ildə əmək məhsuldarlığının artım sürəti 135,4 %, 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə 98,9 %, 2014-cü ilə nisbətən 2015-ci ildə 107,1% və 2015-ci ilə nisbətən 2016-cı ildə 98,7 % olmuşdur.

Cədvəl 1.

Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dəyəri və əmək məhsuldarlığının dinamikası (faktiki qiymətlərlə)

Təsərrüfat kateqoriyaları	İllər				
	2010	2013	2014	2015	2016
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları					
Ümumi məhsulların dəyəri, mlyn. manat	3968,2	5446,1	5431,8	5839,8	5873,2
Orta illik işçilərin sayı, min nəfər	1655,0	1677,4	1691,7	1698,4	1729,6
Orta illik 1 işçiyə düşən ümumi məhsulun dəyəri, manat	2397,7	3246,7	3210,8	3438,4	3395,7
Kənd təsərrüfatı müəssisələrində və s. təşkilatlarda					
Ümumi məhsulun dəyəri, mlyn. manat	192,6	363,9	404,5	410,1	449,2
Orta illik işçilərin sayı, min nəfər	16,0	16,0	15,0	15,0	15,0
Orta illik 1 işçiyə düşən ümumi məhsulun dəyəri, manat	12037,5	22743,7	26966,7	27340,0	29946,7

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Audit № 1, Cild 19, 2018, səh. 45-54.

Fərdi sahibkar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatları, min nəfər					
Ümumi məhsulun dəyəri, mln. manat	1685,1	4880,7	4821,3	5225,2	5183,2
Orta illik işçilərin sayı, min nəfər	1671,0	1661,4	1676,4	1683,4	1714,6
Orta illik 1 işçiyə düşən ümumi məhsulun dəyəri, manat	1008,4	2937,7	2876,0	3104,0	3023,0

Bu göstəricilər kənd təsərrüfatı müəssisələrində və s. təşkilatlarda 188,9, 118,6, 101,4, 109,5, fərdi sahibkar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarında 291,3, 97,9, 107,9 və 97,4 təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi bütün təsərrüfat kateqoriyalarında əmək məhsuldarlığının ümumi səviyyəsinin artmasına baxmayaraq, onun illər üzrə artım sürəti heç də qənaətbəxş deyildir. Son beş ildə əmək məhsuldarlığının artım sürəti bütün təsərrüfat kateqoriyalarında qalxıb enmələrə məruz qalmışdır. Hətta 2014 və 2016-cı illərdə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə əmək məhsuldarlığının artım sürəti 98,2% və 98,7%, o cümlədən fərdi sahibkar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarında qeyd edilən illərdə 97,9% və 97,4% olmuşdur. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində və s. təşkilatlarda əmək məhsuldarlığının səviyyəsi dinamik olaraq artmağa doğru meyl etmişdir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının səviyyəsi təbii şəraitdən asılı olaraq xeyli dəyişilir. Baş verən dəyişiklikləri təhlil etdikdə və öyrəndikdə dinamik sıraların ən kiçik kvadratlar üsulunun köməyi ilə tarazlaşdırılmasından daha geniş istifadə etmək məqsəduyğundur. Bu halda dinamik sıranın tarazlaşdırılmış göstəricilərinin qiyməti normal tənliklər sistemi həllinin köməyi ilə müəyyən edilə bilər.

Təcrübə göstərir ki, dinamikada əmək məhsuldarlığı göstəricilərinin dəyişməsinə təhlil etmək üçün $y=a-bx$ düz xətt tənliyindən istifadə etmək olar. Bu halda məsələni həll etmək üçün iki məchullu iki normal tənliklər sistemi tətbiq edilir:

$$\begin{aligned} y &= pa - bx \\ xy &= ax - bx^2 \end{aligned}$$

Burada y -hər ilin əmək məhsuldarlığı səviyyəsidir:

a və b – naməlum parametrlərdir;

x - hər ilin sıra nömrəsidir;

p - dinamik sıralardakı illərin sayıdır;

Dinamik sıraların üsulundan və tarazlaşdırılmasından istifadə olunmasını bütün təsərrüfat kateqoriyalarında əmək məhsuldarlığı göstəricilərinin misalında nəzərdən keçirək. Bu məsələ p , x və y göstəricilərinin qiymətləri tənlikdə yerinə yazılaraq həll olunur.

Bütün təsərrüfat kateqoriyalarında əmək məhsuldarlığının dəyişməsi dinamikası və onun tarazlaşdırılması

İllər, p	Sıra nömrələri, x	1 orta illik işçiyə ümumi məhsul istehsalı, manat, y	xy	x ²	1 orta illik işçiyə tarazlaşdırılmış ümumi məhsul istehsalı, manat
1	2	3	4	5	6
2010	1	2398	2398	1	2700
2013	2	3247	6494	4	5400
2014	3	3210	9638	9	8100
015				6	
	4	3438	13752	16	10800
2016	5	3396	16980	25	13500
	15	15689	49254	55	

Burada: p=5

x=15

y=15689

xy=49254

x²=55

y=pa-bx; 15689=5a-15b

xy=ax-bx; 49254=15a-55b

a=15689-15b / 5

49254=15x(15689-15b) – 55b / 5

49254=235335-225b-55b / 5

246270=235335-225b-275b

246270-235335=275b-225b

10935=50b

b=10935 / 50=219 manat

a=15689-3285 / 5 = 2481 manat

Nəticədə “a” naməlum parametrlərinin qiyməti 2481 manata və “b” naməlum parametrlərinin qiyməti isə 219 manata bərabər olur. Sonra “a” və “b” parametrlərinin qiymətlərini nəzərə almaqla əsas formula üzrə (y=a-bx) hər il üçün əmək məhsuldarlığının tarazlaşdırılmış səviyyəsini tapmaq olar. Belə ki, 2010-cu il üçün onun səviyyəsi hər bir orta illik işçiyə 2700 manat (2481+219) ; 2013-cü il üçün 5400 manat (2481+219x2) ; 2014-cü il üçün 8100 manat (2481+219x3) ; 2015-cü il üçün 10800 manat (2481+219x4); 2016-cı il üçün 13500 manat (2481+219x5) və s. təşkil edir.

Beləliklə, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə əmək məhsuldarlığının tarazlaşdırılmış dinamikası qeyd edilən illərə müvafiq olaraq 2700 man., 5400 man., 8100 man., 10800 man., 13500 man. təşkil edir, yəni illər üzrə dinamik olaraq artır.

Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artması üçün elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin rolu, xüsusilə böyükdür. Bazar münasibətləri şəraitində əmək məhsuldarlığının artmasının maddi əsasını bilavasitə elmi-texniki tərəqqi təşkil edir. Onun başlıca istiqaməti istehsalı kompleks mexanikləşdirmək və geniş surətdə avtomatlaşdırmaqdır.

İstehsalın kimyalaşdırılması texnologiyanın yeni və sərfəli mineral gübrələrin, kimyəvi metodların geniş tətbiqi ilə əlaqədardır. İstehsalın kimyalaşdırılması kənd təsərrüfatı sahələrinin səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir. Elmi-texniki tərəqqi və bu əsasda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi istehsalın elektrikləşdirilməsindən də xeyli asılıdır. Müasir şəraitdə elek-

trikləşdirmə olmadan istehsalın kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, kimyalaşdırılması, texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və s. mümkün deyildir. Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı istehsalında işlədilən elektrik enerjisinin həcmi, habelə müxtəlif təsərrüfat formalarının ehtiyacları üçün buraxılan elektrik enerjisi artırılacaqdır. Bütün qeyd edilənlər kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasını möhkəmlətməyə və sürətlə inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir. Texnika ilə silahlanmağı və əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə görə respublikanın kənd təsərrüfatı sivil ölkələrin səviyyəsinə yaxınlaşacaqdır.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlarla bərabər kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artırılmasına, onun tempinin yüksəldilməsinə təsir edən əsas tədbirlərin həyata keçirilməsi, xüsusilə kənd təsərrüfatının texnika ilə yenidən silahlanması və istehsalın sənaye əsaslarına keçirilməsi müəyyən dövr tələb edir. Buradan da kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin müəyyən müddətlərə proqnozlaşdırılması tələb olunur.

Kənd təsərrüfatının gələcək inkişafının müəyyənləşdirilməsində əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin və tempinin proqnozlaşdırılması mühüm yer tutur. Çünki əmək məhsuldarlığı bir tərəfdən ayrı-ayrı sahələrdə və bütövlükdə kənd təsərrüfatında istehsalın iqtisadi səmərəlilik dərəcəsini xarakterizə edir., digər tərəfdən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal səviyyəsini qabaqcadan müəyyən edir. Əsas məhsulların müəyyən dövrlərə proqnozlaşdırılması kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf tempini və onun əsas proporsiyalarını, səmərəliliyin dəyişməsinə, həmçinin işçilərin əməkhaqqının artım tempini və gəlirlərini daha düzgün nəzərdə tutmağa imkan verir.

Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının proqnozlaşdırılmasının mahiyyəti obyektiv qanunauyğunluqların, əmək məhsuldarlığının artım təmayülünün (dinamikasının) və onun səviyyəsinin istehsal şəraiti ilə, daha doğrusu, ayrı-ayrı amillər və onların məcmu ilə qarşılıqlı əlaqəsinin dərk edilməsinə gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi proqnozlaşdırılarkən nəzərdə tutulan amillərin təsiri həqiqətə uyğun xarakter daşmalıdır və miqdarına görə onların az sayda olması məqsəduyğundur.

Əmək məhsuldarlığının artmasına təsir edən amillərin çox olmasına baxmayaraq, iqtisadi-statistik hesablamaların iriləşdirilmiş üsulunu tətbiq etdikdə onların hamısını ayrılıqda nəzərə almaq və təsirini hesablamaq mümkün olmur. Bu onunla izah edilir ki, birincisi amillərin təkrarlanmasından kənarlanmaq üçün onlar bir-birinin miqdar göstəricilərinə qarşılıqlı təsir etməlidir, ikincisi, əmək məhsuldarlığının dəyişməsi amillərin özünün miqdar göstəricilərinə əks təsir etməlidir; yəni göstərilən amilin əmək məhsuldarlığının göstəricilərinin dəyişməsinə yalnız birtərəfli təsiri olmalıdır, üçüncüsü, hər bir amilin uyğun miqdar göstərici olmalıdır. Buradan, çoxlu miqdar amillərdən yalnız yuxarıda göstərilən tələbata cavab verənləri nəzərdə tutulmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” qanunu. Azərbaycan qəzeti № 184, 2001.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı – 2017.

3. Александров А.Н. К вопросы о факторах повишения производительности сельскохозяйственного труда Ж., труда. №8 Ивановская область, 2007 стр. 7-13.

4. Белозерцев А., Антошкевич В., Технической прогрес и рост производительности труда в сельскохозяйственном производстве. Ж. Экономика сельского хозяйства. М., 2005, стр. 18-22.

5. Березевский П.С. Совершенствование методики исчисления производительности труда Ж. Планирование и учет в сельскохозяйственных предприятиях. М., 2003, стр. 10-11.

6. Quliyev T.Ə. İnsan resurslarının idarə edilməsi. “Nağıl evi” mətbəəsi, Bakı, 2013.

7. Машшенков В.Ф. Методика среднесрочного прогнозирования производительности труда в сельском хозяйстве. М, 2007.

*Əhmədov Afət Tərən oğlu, i.e.d., prof.
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç.88a*

X Ü L A S Ə

YENİ İQTISADI ŞƏRAİTDƏ ƏMƏK MƏHSULDARLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə təsir edən amillər araşdırılır. Eyni zamanda bu amillər dörd istiqamətdə təsnifləşdirilir: 1.Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən və bütün kənd təsərrüfatı üçün eyni olan amillər; 2.Sahə və sahələrarası amillər; 3.İstehsaldaxili amillər; 4.İş yerlərində fəaliyyət göstərən amillər.

Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə təsir edən amillər , yalnız miqdar cəhətdən deyil, istiqamət cəhətdən də təsnifləşdirilir. Bu amillər üç istiqamətdə təsnifata ayrılmışdır: 1. Maddi-texniki amillər; 2. İctimai iqtisadi və təşkilati amillər; 3.Sair amillər.

Qeyd edilən amillərin ayrı-ayrılıqda əmək məhsuldarlığına təsirini müəyyənləşdirmək üçün çoxamilli korrelyasiya tənliyindən istifadə olunmuşdur.

Məqalədə yeni iqtisadi şəraitə uyğun olaraq kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün onun göstəriciləri müəyyənləşdirilmişdir. Xüsusilə əmək məhsuldarlığının təmiz məhsul göstəricisinə görə hesablanmasının əhəmiyyəti və müsbət cəhətləri şərh olunmuşdur. Onun müsbət tərəflərinə: əsas və dövriyyə fondlarından istifadənin, əmək məhsuldarlığı, əməkhaqqı və məhsulun maya dəyəri ilə düzgün əlaqələndirilməsini, əmək məhsuldarlığının dinamikasına əşyalanmış əmək sərfinin təsir etməməsini və s. aid etmək olar.

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ayrı-ayrı amillər əmək məhsuldarlığına müxtəlif cür təsir göstərir. Belə ki, fondlarla təmin olunma səviyyəsinin 1% artması, özü ilə bərabər əmək məhsuldarlığını 0,77%, enerji gücünün 1% artması, 0,65% mineral gübrələrin təchizatının 1% artması 1,39%, meliorasiyaya çəkilən xərclərin 1% artması 0,91%, yem sərfinin 1% artması 1,32% əmək məhsuldarlığını artırır.

Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal və əmək məhsuldarlığı dinamikasının təhlilindən aydın olur ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri və s. təşkilatlar ən yüksək nəticələr əldə etmişlər. Burada məhsul istehsalı və əmək məhsuldarlığının səviyyəsi dinamik olaraq artmışdır. Qeyd edilən göstəricilər fərdi sahibkar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarında illər üzrə qalxıb-enmələrə məruz qalmışlar.

Məqalədə əmək məhsuldarlığı göstəricilərinin dinamik olaraq dəyişməsini təhlil etmək üçün $y=a-bx$ düz xətt tənliyindən istifadə edilmişdir. Bunun üçün iki məchullu, iki normal tənliklər sistemi tətbiq olunmuşdur.

Nəticədə hər il üçün əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin dinamik olaraq yüksəlməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Aqrar sahədə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə istehsalın kompleks mexanikləşdirilməsinin və avtomatlaşdırılmasının, elmi-texniki tərəqqinin, kimya-laşdırmanın, istehsalın elektrikləşdirilməsinin, yeni texnologiyaların tətbiqinin əmək məhsuldarlığına təyini müəyyənləşdirilmişdir.

Məqalədə kənd təsərrüfatının gələcək inkişafına və əmək məhsuldarlığının səviyyəsini proqnozlaşdırılmasına dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

*Ахмедов Афет Тарлан оглы, д.э.н., проф.
Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, ул. Г.Зардаби 88а*

РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются факторы являющиеся на повышение производительности труда, а также предпосылки этих факторов объединяется в четырех направлениях : 1. факторы действующие в сельскохозяйственном производстве ; 2. Отраслевые и внутриотраслевые факторы; 3. Внутри производственные факторы; 4. Факторы действующие не посредственно на рабочих местах. Предпосылки факторы влияющие на повышение производительности труда определены не только по количеству но и по направлению. Предпосылки этих факторов делится в трех направлениях: 1. Материально - технические факторы; 2. Общественно- экономические и организационные факторы; 3. Прочие факторы.

Для определения влияния отдельных факторов на производительности труда была использованы многофакторные корреляционные анализы. Что бы определить уровень производительности труда в сельском хозяйстве, выявлены ее показатели, особенно исчисление производительности труда по показателю чистой продукции, а также даны сущность и значение этого показателя.

На основе анализа факторов выявлено, что на производительности труда разные факторы влияют по разному. Так если обеспечение основным фондами повысится на 1%, то оно повысит производительности труда на 0,77%, увеличение на 1% энергетические мощности повышает производительности труда на 0,65 % обеспечение минеральных удобрений на 1 %, повышает производительности труда на 1,39%, повышение расхода мелиорации на 1%, увеличивает производительности труда на 0,91%, повышение расхода кормов на 1%, увеличивает производительности труда на 1,32%.

На основе анализа динамика производства продукции и повышение производительности труда выявлено, что наивысшие результаты получили сельскохозяйственные предприятия и др. организации.

В статье для исчисления производительности труда использованы математические методы. В результате определены уровень повышения производительности труда по годам.

С целью повышения уровня производительности труда в сельском хозяйстве выявлены влияния комплексной механизации, научно-технического прогресса, химизации, электрофикации, мелиорации, новых технологий на производительности труда.

В статье, даю предложения по прогнозированию повышения уровня темпа роста производительности труда.

*Ahmedov Afet Tarlan, DSc in Economics, Prof.
Baku Business University
88a H.Zardabi St., Baku*

S U M M A R Y

MAIN DIRECTIONS OF INCREASING LABOUR PRODUCTIVITY IN NEW ECONOMIC CONDITIONS

The article deals with the factors affecting the increase of labour productivity/The factors are classified in 4 directions: 1.The factors which are available and similar in agricultural area ; 2. Field and inter-field factors ; 3. Production factors ; 4.Workplace factors.

The factors affecting the increase of labour productivity are classified not only quantity, but also in direction.These factors are classified in 3 directions ; 1. Physical and technical factors; 2. Socio-economic and institutional factors; 3. Other factors.

In order to determine how the factors mentioned above affect the labour productivity, the author uses a multifactorial correlation equation.

The article analyses the indicators to determine the level of the labour productivity in agriculture under new economic conditions.It defines the necessity and good points of measuring the labour productivity according to such an indicator as net product.Its good points are the use of fixed and current assets, proper correlation between the labour productivity, the wages and the product value, the effect of past workforce on the dynamics of the labour productivity, etc.

The study has revealed that various factors influence the labour productivity in different ways.Thus, 1 per cent rise in the level of funds supply leads 0,77 per cent in labour productivity, whereas 1 per cent rise in energy power to 0,65 per cent, 1 per cent in the supply of fertilizers-1,39 per cent,1 per cent in amelioration costs – 0,91 per cent and 1 per cent in feed consumption– 1,32 per cent.

The analysis of the agricultural products according to household categories and dynamics of the labour productivity makes it clear that the agricultural enterprises and other institutions have obtained the highest results.The production and the level of the labour productivity have dynamically increased.The above mentioned indicators have risen and fallen for years in individual entrepreneurship, domestic, peasant, and household.

The author uses $y=a-bx$ linear equation in order to analyse dynamic changes in the indicators of the labour productivity.To do this, two unequal, two normal equations systems have been applied.

As a result, it has been determined that the level of labour productivity in order to increase its level in agricultural sphere.

The article studies the effect of complex mechanization and automation of production , scientific and technical progress, chemicalization, electrification of production and application of new technologies on the labour productivity in order to increase its level in agricultural sphere.

The author makes suggestions on further development of agriculture and prediction of the level of labour productivity.

*İbrahimov Elşən Əli oğlu, i.e.n., dos.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Bakı şəh., N.Nərimanov küç. 93
elwen.1977@mail.ru*

UOT – 336.714

DAVAMLI İNKİŞAF ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: xarici investisiyalar, davamlı inkişaf, investisiya cəlbediciliyi, investisiyaların strukturu, vəsaitlərin bölüşdürülməsi.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, непрерывное развитие, инвестиционная привлекательность, инвестиционная структура, фондовая распределения.

Keywords: foreign investments, sustainable development, investment attraction, investment structure, allocation of funds.

İKT-nin sürətli inkişafı ilə daha da intensivləşən qloballaşma və inteqrasiya prosesləri nəticəsində dünya vahid iqtisadi orqanizmə çevrilməkdədir. Artıq qalan dünyaya inteqrasiya olunmadan dinamik və davamlı inkişaf etmək qeyri-mümkündür. Müasir dövrümüzdə isə inteqrasiyanın müxtəlif formaları vardır ki, bunlardan da biri kapital və maliyyənin beynəlxalq hərəkətində iştirakdır. Bu nöqtəyi nəzərdən qloballaşma xarici mənbələrdən maliyyələşən investisiyaların milli iqtisadiyyatlara cəlb edilməsini artıq bir zərurətə çevirmişdir. Eyni zamanda, xarici investisiyaların cəlb edilməsi də bir sıra müsbət təsirlərlə xarakterizə olunmaqla yanaşı, ümumi iqtisadi tərəqqidə də əhəmiyyətli rol oynayır.

Araşdırmalar göstərir ki, xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəticəsində ölkə ərazisində əmək məhsuldarlığı və istehsalın səmərəliliyi yüksəlir ki, bu da davamlı inkişaf üçün zəruridir. Xarici investisiyaların ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bu investisiyalar özləri ilə yeni texnika və texnologiya gətirməklə yerli müəssisələrdən daha səmərəli fəaliyyət göstərirlər. Bunu, Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar timsalında da görmək mümkündür. Belə ki, statistik məlumatlara görə, əgər 2015-ci ildə xarici və müş-tərək müəssisələrdə istehsalın həcmi 23423,1 mlyn. manat, sənaye sahəsi üzrə 16147,5 mln. manat, kənd təsərrüfatı üzrə 5,8 mlyn. manat, tikinti üzrə 2463,0 mlyn. manat təşkil etmişdir. Bu məlumatlar belə deməyə əsas verir ki, xarici investisiyalı müəssisələr əsasən məhsuldar və səmərəli fəaliyyət göstərir. Başqa sözlə desək, xarici investisiyalı müəssisələrdə modern təcrübə və yeni texniki-texnoloji silahlanma hesabına səmərəliliyi və məhsuldarlığı təmin etmək daha asandır [1; 2].

Bütün bunlarla yanaşı bütün müsbət amillərə baxmayaraq, cəlb edilmiş vəsaitlərin düzgün bölüşdürülməməsi müəyyən problemlərə də gətirib çıxarır. Qeyd edildiyi kimi, xarici investisiyalar üzrə əsas risklərdən biri xarici və müş-tərək müəssisələrin regional və sahələr üzrə qeyri- bərabər bölgüsüdür. Belə ki, respublikamızda xarici investisiyalı müəssisələr əsasən Bakı şəhərində və hasilat sənayesində fəaliyyət göstərirlər. Statistik məlumatlara görə, 2005-2016-cı illərdə qeydiyyatdan keçən xarici investisiyalı müəssisələrin 92,4%-i Bakı şəhərində fəaliyyət göstərirlər. Bu müəssisələrin yerinə yetirdikləri işlərin və göstərdikləri xidmətlərin həcmi müvafiq olaraq 2010-cu ildə 19,1 mlrd. manat, 2015-ci ildə 23,4 mlrd. manat olub ki, bu da ümumi işlərin müvafiq olaraq 96,2% və 94,5%-ni təşkil edir. Mədən sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin yerinə yetirdikləri işlərin ümumi işlərdə xüsusi çəkisi 2009-cu

ildə 77,15%, 2016-cu ildə isə 67,2% olub. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı müəssisələrin əksəriyyəti uzaq xarici ölkələrə məxsusdur. Belə ki, 2009-cu ildə cəmi 62, 2010-cu ildə 38, 2016-cı ildə isə 21 müəssisə MDB ölkələrinə məxsus olub ki, bu da ümumi müəssisələrin sayında xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 5,2%, 5,3% və 4,8% təşkil edir [2; 3; 12].

Ayrı-ayrı sahələrə cəlb edilən investisiyaların təhlili göstərir ki, 2015-ci ildə əsas kapitalla yönəldilən xarici investisiyaların 44,3%-ə yaxını neft sektoruna qoyulmuşdur. Əgər 1999-2010-cu illərdə emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi 1,3%, kənd təsərrüfatında 0,5% təşkil edirdisə, 2010-2016-cı illərdə qeyri-neft sektoruna yönəldilən sərmayələrin əksər hissəsi elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi, mənzil tikintisi, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə, təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlər kimi qeyri-ticari sektorlara yönəldilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş sərmayələrin çox kiçik hissəsi kənd təsərrüfatı, istehsal və emal, ticari sektorlara istiqamətləndirilir. Ticari və qeyri-neft sektorlarında əsas kapitalla yatırılan investisiyaların məhdudluğu bu sektorlarda müasir texnologiyaların, yeniliklərin və yeni biznes imkanlarının çatışmazlığına, həmçinin yeni idarəetmə üsullarının tətbiqinin və müəssisələrin restrukturizasiyasının ləngiməsinə gətirib çıxarır ki, bunlar da, öz növbəsində, onların rəqabətqabiliyyətliliyinə mənfi təsir göstərir. Bu fakt göstərir ki, qeyri-neft sektorlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artmasına, eyni zamanda, qeyri-neft sektorlarına sərmayələrin cəlb edilməsinə ehtiyac duyulur. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və biznes mühitin təkmilləşdirilməsi sahəsində nəzərə çarpan nailiyyətlərə baxmayaraq, hələ də həllini gözləyən bir sıra məsələlər qalır. İnvestisiyaların sahəvi strukturunda və regional paylanmasında müşahidə edilən problemlər vəsaitlərdən daha səmərəli istifadəyə mane olur. Eyni zamanda, vəsaitlərin müxtəlif sahələri və ayrı-ayrı regionları əhatə etməsi istər ümumi iqtisadi tərəqqi baxımından, istərsə də investisiyalardan daha səmərəli istifadə baxımından əlverişli olardı. Müqayisə üçün qeyd edək ki, dünyada bütünlükdə sənaye sahəsinə yönləndirilən xarici investisiyaların cəmi 22%-i hasilat sənayesinə, 48%-i emal sənayesinə və 30%-i xidmət sektoruna yönəldilir [1; 2; 12].

Xarici investisiya qoyuluşlarının ölkələr üzrə quruluşunda təmərküzləşmə mövcuddur. Belə ki, Azərbaycana 2016-cı ildə investisiya qoyuluşu üzrə xarici ölkələr arasında ilk beşliyi İsveçrə (3,64%), Rusiya (3,57), Türkiyə (3,2%), Böyük Britaniya (1,7%) və Niderland (1,3%) ölkələri tutur.

Cədvəl 1.

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların ölkələr üzrə bölgüsü, milyon ABŞ dolları ilə

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi xarici investisiya	927,0	4 893,2	8 247,8	10314,0	10540,9	11697,7	10719,1	10161,1
o cümlədən:								
Maliyyə kreditləri	262,9	698,4	3 405,9	3135,5	2655,8	1880,6	2210,2	2197,8
Neft sənayesinə	546,1	3 799,9	2 955,3	4287,8	4935,2	6730,7	6622,7	5617,4
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	118,0	230,5	659,6	1094,5	1041,0	1318,5	860,4	1706,2

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Audit № 1, Cild 19, 2018, səh. 55-62.

ondan:								
Türkiyə	31,6	96,2	147,5	185,9	401,3	481,4	220,4	307,5
Niderland	-	1,2	163,5	186,4	141,6	103,8	85,9	127,9
ABŞ	11,2	24,8	40,0	92,5	24,4	89,3	18,9	38,2
İran	2,9	1,2	3,2	-	-	40,5	0,0	0,2
Almaniya	1,7	21,5	17,0	45,6	15,1	51,0	60,1	36,4
Rusiya	-	5,1	11,7	21,8	36,1	13,6	15,9	363,2
Böyük Britaniya	6,8	39,5	144,0	149,3	136,0	153,5	173,1	174,4
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	2,8	5,7	30,3	92,4	109,3	90,2	103,9	60,2
İsveçrə	-	0,5	11,7	79,4	18,2	18,9	15,7	370,5
Fransa	39,3	2,6	6,2	14,4	6,1	7,2	4,5	5,5
Kipr	-	0,2	1,6	6,6	5,4	0,2	1,1	0,1
Çin	-	0,2	33,5	6,7	5,7	9,7	3,3	1,5
İtaliya	-	4,6	10,3	22,1	21,3	21,2	14,6	11,6
Pakistan	-	-	-	-	-	-	0,0	0,0
Yaponiya	16,4	-	1,4	5,4	3,0	2,9	3,4	0,5
Digər ölkələr	5,3	27,2	37,7	186,0	117,5	235,1	139,4	208,5

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016, Bakı 2017, s. 381-382.

2000-2016-cı illər ərzində Azərbaycana birgə müəssisələr və xarici firmalar tərəfindən yatırılan 67500,6 mln. ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyuluşunun 467,4 mln. dollarını və ya 0,7%-ni Rusiya, 1871,8 mln. dollarını və ya 2,8%-i Türkiyə, 976,6 mln. dolları və ya 1,4%-i Böyük Britaniya, 699,3 milyon dollarını və ya 1,0%-ni ABŞ firmaları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Mənbə: Statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən işlənilib hazırlanıb.

Ümumilikdə isə Azərbaycana investisiya yönəldən ölkələrin 2000-2016-cı illər üzrə xüsusi çəkisi aşağıdakı diaqramda göstərilmişdir (Diaqram 1). Göründüyü kimi, ayrı-ayrı illərdə bu və ya digər ölkələrin xüsusi çəkisi fərqlənir. 2016-cı ildə ilk beşlik fərqli olsa da, 2000-2016-cı illərin nəticəsinə görə xarici investisiyaların qoyuluşunda ilk yeri qardaş Türkiyə Respublikası, sonrakı dördlüyü isə ardıcılıqla, Böyük Britaniya, Niderland, İsveçrə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri tutur. Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşlarına dair 2000-2016-cı illərin göstəricilərinə görə Rusiya 6-cı yerdədir [12].

Bütün bunlarla yanaşı, aparılan təhlillər göstərir ki, son dövrlərdə xarici investorlarla qurulan əlaqələr sistemində baş verən bir sıra müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, hazırda qeyd olunan üstünlüklərdən və imkanlardan tam və səmərəli istifadə olunmur. Ona görə də, Azərbaycanda güclü xarici investisiya axınına nail olmaq üçün hər şeydən əvvəl bütöv iqtisadi sistem formalaşdırılmalıdır. Dünya iqtisadiyyatında öncül yer tutan ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq demək olar ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyəti və xarici investorlarla effektiv münasibətini iqtisadiyyatda ümumi liberallaşma prinsipləri nəzərə alınmaqla qurmaq lazımdır. Ölkədə iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizmləri beynəlxalq hüquq normalarına və dünya praktikasına uyğun olmalı, iqtisadiyyatın və xarici ticarət əlaqələrinin strukturu ölkənin iqtisadi potensialına, daxili tələbatına və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklərə uyğun olaraq formalaşdırılmalıdır. Bu gün investisiya prosesinin fəallaşması və onun səmərəliliyinin artırılması problemləri Azərbaycan Respublikası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir [2; 12].

Vəsaitlərdən düzgün istifadə edildiyi halda, xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdırmaqla ilk növbədə, Azərbaycan iqtisadiyyatının təxirəsalınmaz vəzifələrini - müasir istehsal texnologiyalarının mənimsənilməsini, innovasiya qərarlarını, yeni idarəetmə sistemlərini, istehsal obyektlərinin yeniləşdirilməsini yerinə yetirməlidir. Lakin təcrübənin göstərdiyi kimi, xarici kapitalın qoyulması sahəsini seçdikdə, Azərbaycan iqtisadiyyatının və xarici investorların maraqları çox vaxt antoqonist xarakter daşıyır. Xarici investorlar yüksək gəlirli, ən əvvəl ixraca yönəlmiş xammal sahələrində möhkəmlənməyə çalışırlar ki, bununla da onlar Azərbaycan iqtisadiyyatının xammal yönümlü olmasına və texniki-texnoloji cəhətdən geri qalmasına və ya konservasiya olunmasına şərait yaradırlar. Hansı ki, bu vəziyyət onların mənafeyinə cavab verir. Vəsaitlərin cəlb edilməsi baxımından, Azərbaycan iqtisadiyyatının üstünlükləri ondan ibarətdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkə olduğuna görə inkişaf potensialı inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə dəfələrlə çoxdur. Daha çox inkişaf daha çox gəlir əldə etmək imkanı deməkdir. Bu prinsip dünyadakı transmilli kompaniyaları daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiya qoymağa həvəsləndirir. Digər tərəfdən, yerli firmalar zəif inkişaf etdiyindən daxildə rəqabət o qədər də güclü deyil, inkişaf etməkdə olan ölkələr yüksək risk qarşılığında daha çox gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici investorlar bürokratik əngəllərlə yerli investorlarla müqayisədə daha az üzləşirlər [5; 7; 9].

Bütün qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycan əlverişli coğrafi-iqtisadi-nəqliyyat mövqeyinə malik olması ilə yanaşı, burada inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi vardır ki, bu da xariclə intensiv əlaqələr yaratmaq imkanını asanlaşdırır. O cümlədən, zəngin təbii-iqtisadi potensialın olması, bir sıra müasir texniki-iqtisadi bazaya malik sənaye müəssisələri, istehsal sahələri və infrastruktur obyektlərinin mövcudluğu, bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar ölkədə aparılan iqtisadi islahatların uğurla davam etdirilməsi, xarici investisiyaların müdafiəsi, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və inkişafı haqqında bir sıra vacib qanunların və hüquqi-normativ aktların qəbul olunması və onların həyata keçirilməsi üçün təşkilati-idarəetmə mexanizminin yaradılması, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara üzv olması və s. kimi hallar ölkəmizə investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdıran hal kimi dəyərləndirilə bilər.

Ölkəmizin malik olduğu bu üstünlüklərdən istifadə edərək xarici investisiyaların cəlb edilməsini sürətləndirmək, xüsusən biznesin inkişafına mane olan məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq lazımdır. Qeyd edək ki, xarici investorlar keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə investisiya qoyarkən əsasən 3 əsas riski qiymətləndirirlər:

- makro-iqtisadi sabitlik - iqtisadi artım, inflyasiya, valyuta məzənnəsi riski və s.;
- instituional risk – xarici investisiya mühiti, vergi rejimi, hüquqi tənzimləmə və korrupsiyanın səviyyəsi;
- siyasi risklər – siyasi sabitlik, siyasi azadlıqlar və s.

Fikrimizcə, Azərbaycanın ümumi investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər hazırlanarkən yuxarıda göstərilən risklərin minimuma endirilməsi, inkişaf etmiş ölkələrdən olan investorların maraqları daha yüksək dərəcədə nəzərə alınmalı, daxili istehsal və istehlak bazarına investorların daxil olmasına şərait yaradılmalı, istehsal sahəsinə BXİ-nin 2 ildən artıq müddətə cəlb edilməsi stimullaşdırılmalı, xarici investorlara kapital qoyuluşu üçün biznes mühitin cəlbedici olduğu haqqında tam məlumat verəcək, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müəyyən edilən reytinglərin artırılması istiqamətində iş aparan dövlət (regional) agentlikləri yaradılmalıdır. Qeyd edək ki, dünyanın aparıcı təşkilatlarının müəyyən etdiyi reyting hər bir ölkə, əsasən də iqtisadiyyatında xarici investisiyaya daha çox ehtiyac duyulan ölkələr üçün çox əhəmiyyətlidir. Xarici şirkətlər hər hansı bir ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyarkən beynəlxalq təşkilatların həmin ölkə üçün qiymətləndirdiyi investisiya və biznes mühitini əks etdirən göstəricilərə böyük önəm verirlər. Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında aparılan liberallaşma, özəl mülkiyyətin inkişafı, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və xarici investisiyalara əsaslı güzəştlər edilməsinə baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatların reytingində ölkəmizin tutduğu mövqeyini daha da yüksəltmək imkanları vardır. Bu baxımdan, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında ən önəmli məsələlərdən biri xarici iqtisadi sferanın və bütünlükdə biznes mühitinin liberallaşdırılması ilə yanaşı ölkədə baş verən iqtisadi proseslər barədə dünyaya daha dolğun məlumatlar çatdırılmasıdır [2; 11; 13].

Müasir dünyada cərəyan edən proseslər göstərir ki, ölkələr xarici investorları cəlb etmək üçün ilbəlil liberallaşma, investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq istiqamətində ardıcıl addımlar atırlar. UNCTAD-ın məlumatına görə 2010-2016-cı illərdə dünya ölkələrində dövlət tənzimlənməsində 214 dəyişiklik edilib ki, bunun da 127-i liberallaşma və məhdudiyətlərin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Xarici investisiyaların cəlb edilməsində dövlət investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün rəqib dövlətlərdə olduğundan daha yaxşı normativ-hüquqi əsaslar yaratmaq, Azərbaycan Respublikasının birbaşa investisiyaların beynəlxalq nizamlanmasında iştirakının aktivləşdirilməsi, xarici investisiyalaşmanın regional-sahə fərqləndirilməsini və ölkə ərazisində xarici kapitalın yerləşdirilməsini Azərbaycanın struktur və geosiyasi prioritetlərinin təyin olunması ilə optimallaşdırmaq lazımdır. Investisiyaların idxal-ixrac siyasətinin stimullaşdırılması üçün ixrac, idxal, məşğulluq, mülkiyyət payı şərtləri və məhdudiyətlər sistemi ilə müşayiət olunmalıdır.

Qeyd edildiyi kimi ölkədə daxili bazarın tənzimlənməsində, birbaşa və dolaylı yolla çatışmamazlıqların aradan qaldırılmasında, xarici investisiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə bu və ya digər formada özünü büruzə verir. Lakin bununla yanaşı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi inkişafın təmin edilməsində yerli investisiyanın iştirakının tədricən və yüksək səviyyəyə gətirilməsi də vacib və strateji məsələlərdəndir. Ona görə ki, bu amil ölkə vətəndaşlarının gəlirlərinin artmasına, sosial problemlərin həll edilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyə xidmət edir. Tədqiqatlar göstərir ki, milli iqtisadiyyatın böyük hissəsinin xarici kapital hesabına formalaşdırılması gələcəkdə həmin ölkənin iqtisadiyyatını müəyyən mənada xarici kapital sahiblərinin təsiri altına sala bilər. Bu kimi amilləri nəzərə alaraq yerli sahibkarların iqtisadiyyata daha çox investisiya qoyuluşlarını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən məqsədyönlü iqtisadi siyasətin yeridilməsi təqdirəlayiq hal olmaqla məqsədəuyğun hesab edilir. Bu zaman investisiya siyasətində elə yeniliklər edilməlidir ki, bu ölkə iqtisadiyyatına kapital qoymaq istəyən şəxslərin marağına səbəb olsun. Belə olan təqdirdə dövlət ölkədə iqtisadi və sosial inkişafı tənzimləmək, iqtisadiyyatda lazımı proporsiyaların yaradılmasını təmin etməklə investisiya qoyuluşlarından və habelə investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdən tam və səmərəli istifadəni tənzimləməlidir.

Fikrimizcə, xarici investisiyalar hesabına daxili bazarı tənzimləyərkən onların ölkə iqtisadiyyatına göstərə biləcək aşağıdakı bu və ya digər təsirləri nəzərə almaq məqsədəuyğun

olardı:

- ölkə iqtisadiyyatına yeni texnika və texnologiyanın cəlb edilməsi;
- milli iqtisadiyyatda mövcud olan, lakin üzə çıxarılmamış və ya lazımcına istifadə olunmayan potensialın üzə çıxarılması;
- ixracın stimullaşdırılması və artırılması, idxalı əvəz edən sənaye sahələrinin formalaşdırılması;
- yeni sahibkarlıq formalarının və subyektlərinin yaradılması;
- mövcud infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi və s.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən və aparılan təhlillərdən də göründüyü kimi, xarici investisiyalar davamlı iqtisadi tərəqqinin əsas şərtlərindən biri kimi qəbul edilməlidir. Vəsaitlərin sahə və regionlar üzrə optimal yerləşdirilməsi halında xarici investisiyalar ümumi tərəqqinin əsas amilinə, təkanverici qüvvəsinə çevrilir. Bu baxımdan da, ölkəmizdə investisiya cəlb ediciliyini yüksəltmək və investisiya mühitini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə xarici investisiyalarda emal sənayesinin, xüsusilə qeyri-neft sektorunun payının artırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi, qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırıcı mexanizmlərinin tətbiqi, yeni texnika və texnologiyaları özündə əks etdirən investisiyalara daha çox üstünlük verilməsi, inteqrasiya bloklarında fəal iştirak etməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın və sənayenin xaricdə təbliği, tanıtılması istiqamətində addımların atılması məqsədəuyğun olardı.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. B.Ataşov, N.Novruzov, E.İbrahimov “Maliyyə nəzəriyyəsi”. Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2014, 648 səh., səh.624-640;
2. D.Ə.Vəliyev “Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası”. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2008, 428 səh., səh. 329-351;
3. Г.И.Купалова, Г.А.Тулбаева “Иностранные инвестиции в контексте устойчивого экономического развития республики Казахстана”. Актуальні проблеми економіки, №10(136), 2012, с.487-495;
4. Иностранные инвестиции и иностранная помощь. Материалы семинара. Душанбе: Сентябрь-октябрь. - 1995.- 8 с.
5. Кокурин Д., Мелкумов Г. “Участники мирового рынка нефти”. Вопросы экономики, 2003, №9, с.123–135;
6. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. М., Финансы и статистика, 2000, 605 с.;
7. Мусурмонкулов М.У. «Привлечение иностранных инвестиций — мощный стимул развития экономики Узбекистана». Экономическая наука и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2014 г.), Чита, Издательство Молодой ученый, 2014, с. 28-31.
8. Пебро Мишель «Международные экономические, валютные и финансовые отношения». Перевод с франц. М., Прогресс. Универс, 1994, 478 с.;
9. Р.Л.Сергеевна “Мировые инвестиции и устойчивое развитие». <https://mgimo.ru/about/news/experts/257412/>
10. Расулов Г., Расулов Т. «Прямые иностранные инвестиции в экономику Евраз-ЭС. Таджикистан: экономика и интеграция». Душанбе: НПИЦ -2003, с. 21-24;
11. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/2017wesp_es_ru.pdf
12. www.stat.gov.az
13. www.economy.gov.az

*İbrahimov Elşən Əli oğlu, i.e.n., dos.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Bakı şəh., N.Nərimanov küç. 93
elwen.1977@mail.ru*

X Ü L A S Ə

DAVAMLI İNKİŞAF ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi istiqamətləri araşdırılmış, xarici investisiyaların müsbət və mənfi təsirləri aydınlaşdırılmışdır. Dünya təcrübəsində xarici investisiyaların strukturu, o cümlədən Azərbaycanda investisiyaların bölüşdürülməsi vəziyyəti təhlil edilərək vəsaitlərdən səmərəli istifadə yolları göstərilmişdir.

Məqalədə qeyd edilir ki, dünyada xarici investisiyaların 34-36%-i xidmət sektoruna cəlb edildiyi halda, ölkəmizdə xarici investisiyaların əsas hissəsi hasilat sənayesində cəmləşmişdir. Azərbaycanın ümumi investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər hazırlanarkən risklərin minimuma endirilməsi, inkişaf etmiş ölkələrdən olan investorların maraqları daha yüksək dərəcədə nəzərə alınmalı, daxili istehsal və istehlak bazarına investorların daxil olmasına şərait yaradılmalıdır. Dünyanın aparıcı təşkilatlarının müəyyən etdiyi reyting hər bir ölkə, əsasən də iqtisadiyyatında xarici investisiyaya daha çox ehtiyac duyulan ölkələr üçün çox əhəmiyyətlidir. Xarici şirkətlər hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatına investisiya qoyarkən beynəlxalq təşkilatların həmin ölkə üçün qiymətləndirdiyi investisiya və biznes mühitini əks etdirən göstəricilərə böyük önəm verirlər. Bu nöqtəyi nəzərdən son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında aparılan liberallaşma, özəl mülkiyyətin inkişafı, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və xarici investisiyalara əsaslı güzəştlər edilməsinə baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatların reytingində ölkəmizin tutduğu mövqeyi daha da yüksəltmək imkanları vardır. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında ən önəmli məsələlərdən biri də xarici iqtisadi sferanın və bütövlükdə biznes mühitinin liberallaşması ilə yanaşı ölkədə baş verən iqtisadi proseslər barədə dünyaya dolğun məlumatlar çatdırılmasından ibarətdir.

Həmçinin qeyd edilənlərlə yanaşı, müəllif ayrı-ayrı ölkələrdən Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyalar və onlardan istifadə vəziyyətini də tədqiq etmiş, xarici investisiyalardan daha səmərəli istifadə edilməsinə dair müvafiq təklif və tövsiyələr vermişdir.

*Ибрагимов Эльшан Али оглы, к.э.н., доц.
Азербайджанский Университет Кооперации
Г. Баку, ул. Н. Нариманова 93
elwen.1977@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены пути привлечения иностранных инвестиции на национальную экономику, были выяснены его отрицательные и положительные воздействия. Анализирована ситуация распределения инвестиций в Азербайджане и их структура в мировой практиках, а также показаны пути эффективного использования фондов.

В статье отмечается, что в мире 34-36% иностранных инвесторов привлечены в сектор обслуживания, но несмотря на это в нашей стране основная часть иностранных инвесторов сплочены в промышленные производство. При подготовке мер по улучшению общей инвестиционной политики Азербайджана необходимо учитывать миними-

зацию рисков с учетом интересов инвесторов из развитых стран, а инвесторам следует разрешить выйти на внутренний рынок производства и потребления. Рейтинги ведущих мировых организаций очень важны для каждой страны, особенно для тех, кто нуждается в иностранных инвестициях. В то время как иностранные компании инвестируют в экономику любой страны, они придают большое значение индикаторам, отражающим инвестиционный и деловой климат, который ценят международные организации. С этой точки зрения, несмотря на последние годы, либерализма существующий в экономике Азербайджана, сфера развития бизнеса, приватизация недвижимости, основательные уступки иностранным инвестициям, наша страна имеет большие возможности поднять позицию в рейтингах международных организаций. Одним из важнейших вопросов интеграции нашей страны в мировую экономику является либерализация внешнеэкономической сферы и бизнес-среды в целом, а также полная информация об экономических процессах, происходящих в стране.

Наряду с вышесказанным автор также изучил инвестиции привлеченные из разных стран в экономику Азербайджана и состояние их использования и дал соответствующие рекомендации и предложения для более эффективного использования иностранных инвестиций.

*Ibrahimov Elshen Ali, PhD in econ., assoc. prof.
Azerbaijan Cooperation University
93 N. Narimanov St., Baku
elwen.1977@mail.ru*

S U M M A R Y

WAYS TO EFFECTIVELY USE FOREIGN INVESTMENTS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article studies the ways to attract foreign investments in national economy and their positive and negative effects. It analyses the distribution of investments in Azerbaijan and their structure in world practice, and shows ways of effective use of funds.

It is noted that 34-36 per cent of foreign investors in the world are involved in the service sector, while in our country the bulk of foreign investments are attracted to industrial production. On preparing measures to improve Azerbaijan's overall investment policy, it is necessary to take into account the minimization of risks and the interests of investors from developed countries, and the investors should be allowed to enter the domestic market for production and consumption. The ratings defined by the world's leading organizations are very important for each country, especially for those who need foreign investment. When foreign companies invest in the economy of any country, they attach great importance to indicators reflecting the investment and business climate that international organizations estimate. From this point of view, despite the liberalism existing in the economy of Azerbaijan in recent years, the sphere of business development, the privatization of real estate, substantial concessions to foreign investments, our country has great opportunities to take his position in the ratings of international organizations. One of the essential issues of integration of our country into the world economy is the liberalization of the external economic sphere and the business environment as well as full information about the economic processes taking place in the country.

Along with the above mentioned, the author studies the investments that have been attracted to Azerbaijan economy from various countries and the state of their use and gives his suggestions and recommendations for more effective use of foreign investments.

*Əliyev Teyyub Qəni oğlu, dos.
Əliyeva Şəms Teyyub qızı, dos.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
Bakı şəh., Azadlıq pr-ti 20
teyyub-qenioglu@mail.ru*

UOT - 331.5

AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUĞUN REGIONAL QURULUŞU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: məşğulluq, amillər, istifadə yolları, tənzimləmə, təkmilləşdirmə.

Ключевые слова: занятость, факторы, пути использования, регулирование, совершенствование

Keywords: employment, factors, ways of use, regulation, improvement.

Əhalinin məşğulluq quruluşu hər bir ölkədə mövcud əmək ehtiyatlarından istifadənin vəziyyətini səciyyələndirən əsas göstəricilərdən biri olmaqla, əmək qabiliyyətli əhalinin hansı hissəsinin ictimai istehsala cəlb edilməsinin, eyni zamanda, ictimai istehsalda müxtəlif sosial qruplara məxsus olan əhalinin iştirakının səviyyəsini əks etdirir. Əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq səviyyəsi, onun ölkənin regionları və sahələr arasında bölünməsi nisbəti ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi arasında birbaşa əlaqənin olduğunu nəzərə alaraq demək olar ki, əmək qabiliyyətli əhalinin səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi hər bir ölkənin qarşısında duran ən mühüm sosial-iqtisadi problemlərdən biri hesab edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin xalq təsərrüfatının sahələri ilə yanaşı, ölkənin regionları üzrə də səmərəli məşğulluğunu təmin etmədən bütünlükdə mövcud əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək mümkün deyildir. Bu məsələ əmək ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsinin ölkənin regionlarında məskunlaşdığı, iqtisadi inkişafda ərazi disproporsiyalarının mövcud olduğu Azərbaycan üçün xüsusilə aktualdır.

Əmək qabiliyyətli əhalinin və onun məşğulluğunun ölkənin regionları üzrə bu və ya digər nisbətdə bölünməsi ictimai formasından asılı olmayaraq bütün ictimai – iqtisadi formasiyalara xas olan qanunauyğun haldır. Eyni zamanda, əmək qabiliyyətli əhalinin regionlar, məşğulluq dairələri, eləcə də onların daxilində bölünməsi nisbəti konkret tarixi-iqtisadi şəraitdə cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla məşğulluğun təmin edilməsi elə metodlarla həyata keçirilməlidir ki, onların köməkliyi ilə regionlar müəyyən mütənasiblikdə iş qüvvəsi ilə təmin edilmiş olsunlar. Ona görə də, hər bir regionda iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsi inkişaf etdirilərkən, burada başqa amillərlə yanaşı, məşğulluğun mövcud vəziyyəti, iş qüvvəsinə olan tələb və təklif, onlar arasındakı nisbət nəzərə alınmalıdır.

Məşğul olan əhalinin ölkənin regionları arasında bölünməsi məşğulluğun quruluşuna əsaslı şəkildə təsir etməklə yanaşı, əhalinin ölkə daxili miqrasiyasının səviyyəsinə də təsir göstərir. Yaşadığı regionda təhsilinə, ixtisasına uyğun, maddi və mənəvi tələbatını ödəyə biləcək səviyyədə iş tapmayan insanlar başqa regionlara, xüsusilə də şəhərlərə, əsasən də iri şəhərlərə, köçməyə məcbur olurlar. Nəticədə ölkənin müxtəlif regionlarının inkişafı arasındakı disproporsiyalar dərinləşir, kənd regionlarında işsizliyin səviyyəsi yüksəlir, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində şəhərlərin rolu getdikcə artır.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, məşğul olan əhalinin sayı və onun regionlar arasında

bölünməsi nisbəti də daim dəyişir (ya təkmilləşir, ya da pisləşir). Son illər Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində iqtisadiyyatda məşğul olan əmək qabiliyyətli əhalinin sayının ilbəlil artması müşahidə olunur. Belə ki, əgər Azərbaycanda məşğul olan əhalinin sayı 2005-ci ildə 4062.3 min nəfər təşkil edirdisə, onların sayı 2010-cu ildə 4329.1 min nəfərə, 2011-ci ildə-4375.2 min nəfərə, 2012-ci ildə -4445.3 min nəfərə, 2013-cü ildə-4521.2 min nəfərə və 2014-cü ildə-4602.9 min nəfərə, 2015-ci ildə- 4671.6 min nəfərə, 2016-cı ildə-4759.9 min nəfərə yüksəlmişdir [1, səh.101; 2, səh. 103].

Məlumdur ki, iqtisadiyyatda məşğul olan əhaliyə muzzla işləyənlər və özüməşğul olan əhali, o cümlədən sahibkarlar, fərdi qaydada iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, istehsalat kooperativlərinin üzvləri, ailə müəssisələrində əməyi ödənilməyən işçi kimi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar aid edilir.

Muzzla işləyənlərə 15 və yuxarı yaşda şəxslərin işəgötürənlə əmək fəaliyyətinin şərtləri barədə bağladığı əmək müqaviləsi əsasında gördüyü işə görə əməkhaqqı alanlar daxil edilir. Muzdsuz işləyənlərə isə, müstəqil olaraq özlərini gəlir gətirən işlə təmin edən şəxslər aid edilir. Bu kateqoriyaya muzzlu işçi əməyindən istifadə edən sahibkarlar, fərdi əsasda işləyənlər, əməyi ödənilməyən ailə üzvləri daxil edilir.

Hesablamalar göstərir ki, Azərbaycanda məşğul olan əhalinin ümumi sayında muzzla işləyənlərin xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 31.9%, 2010-cu ildə-31.9%, 2011-ci ildə-31.7%, 2012-ci ildə -33.3%, 2013-cü ildə-33.5%, 2014-cü ildə-33.0%, 2015-ci ildə-32.2%, 2016-cı ildə-32.% təşkil etmişdir.

Mövcud statistik göstəricilər Azərbaycanda məşğul olan bütün əhalinin regional quruluşunu tam əks etdirmir. Ona görə də, məşğul olan əhalinin regional quruluşunu muzzla işləyənlərin regional quruluşuna əsasən nəzərdən keçirək. Cədvəl 1-də Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə muzzla işləyənlərin sayı və dinamikası göstərilmişdir.

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2000-2014-cü illər ərzində Azərbaycanda muzzla işləyən işçilərin sayında ilbəlil artım baş vermişdir. Ancaq 2015-ci ildən etibarən bu göstəricinin səviyyəsi aşağı düşməyə meyl etmişdir. Buna baxmayaraq 2016-cı ildə muzzla işləyən işçilərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 24.3 % artmışdır. Ancaq bəzi iqtisadi rayonlar üzrə fərqli mənərə müşahidə edilir.

2000-2014-cü illər ərzində Bakı şəhəri (qəsəbələrlə birlikdə) üzrə də muzzla işləyənlərin sayında ilbəlil artım olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə Bakı şəhərində muzzla işləyənlərin sayı 522.5 min nəfər, 2005-ci ildə-547.6 min nəfər, 2010-cu ildə-598.5 min nəfər, 2011-ci ildə-599.9 min nəfər, 2012-ci ildə - 661.3 min nəfər, 2013-cü ildə-685.0 min nəfər, 2014-cü ildə-693.4 min nəfər təşkil etmiş, başqa sözlə, 2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə 32.7% artmışdır. Lakin, 2015-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi 2014-cü illə müqayisədə 1.4% azalaraq 683.5 min nəfərə enmiş, 2016-cı ildə isə, əvvəlki illə müqayisədə 2.0% artaraq 697.0 min nəfərə yüksəlmişdir.

2000-2016-cı illərdə Abşeron iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı sabit olmamış, artıb-azalmalarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 70.3 min nəfər, 2005-ci ildə-72.0 min nəfər, 2010 - cu ildə -79.8 min nəfər, 2011-ci ildə-75.1 min nəfər, 2012-ci ildə -75.5 min nəfər, 2013-cü ildə- 81.0 min nəfər, 2014-cü ildə-82.2 min nəfər, 2015-ci ildə-79.4 min nəfər, 2016-cı ildə-82.9 min nəfər təşkil etmişdir. 2016-cı ildə Abşeron iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 17.9% artmışdır.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda da muzzla işləyənlərin sayı qeyri-sabit olmuşdur: 2000-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 129.5 min nəfər, 2005-ci ildə-139.8 min nəfər, 2010-cu ildə-138.3 min nəfər, 2011-ci ildə-136.5 min

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Audit № 1, Cild 19, 2018, səh. 63-70.

nəfər, 2012-ci ildə-143.5 min nəfər, 2013-cü ildə-144.9 min nəfər, 2014-cü ildə-142.6 min nəfər, 2015-ci ildə-143.9 min nəfər, 2016-cı ildə-142.5 min nəfər təşkil etmişdir. 2016-cı ildə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 10.0% artmışdır.

Analoji vəziyyət Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda da müşahidə edilir: 2000-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzdla işləyənlərin sayı 65.9 min nəfərə, 2005-ci ildə-69.1 min nəfərə, 2010-cu ildə-68.8 min nəfərə, 2011-ci ildə-6802 min nəfərə, 2012-ci ildə- 71.1 min nəfərə, 2013-cü ildə-71.3 min nəfərə, 2014-cü ildə-72.0 min nəfərə, 2015-ci ildə-72.5 min nəfərə, 2016-cı ildə-72.2 min nəfərə bərabər olmuşdur. 2016-cü ildə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 9.6% artmışdır.

Cədvəl 1.

Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə muzdla işləyənlərin sayı və dinamikası (min nəfər) [3]*

	İ l l ə r								
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Azərbaycan Respublikası üzrə, cəmi	1217.8	1297.1	1382.9	1387.5	1480.7	1514.0	1519.7	1502.5	1514.3
Bakı şəhəri (qəsəbələrlə)	522.5	547.6	598.5	599.9	661.3	685.0	693.4	683.5	697.0
Abşeron iqtisadi rayonu	70.3	72.0	79.8	75.1	75.5	81.0	82.2	79.4	82.9
Gəncə- Qazax iqtisadi rayonu	129.5	139.8	138.3	136.5	143.5	144.9	142.6	143.9	142.5
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	65.9	69.1	68.8	68.2	71.1	71.3	72.0	72.5	72.2
Lənkəran iqtisadi rayonu	57.6	67.9	67.5	66.0	69.3	69.8	70.1	69.7	70.3
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	40.0	49.0	49.4	49.2	50.9	51.1	50.9	49.1	51.1
Aran iqtisadi rayonu	193.1	209.4	206.9	206.7	215.0	214.9	212.2	209.3	212.0
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	47.3	41.4	42.7	41.6	43.7	43.8	43.8	44.1	43.0
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	23.4	19.9	20.7	20.2	21.1	21.3	20.9	20.5	19.5
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	23.1	27.2	26.7	26.6	28.4	28.3	28.1	28.0	28.4
Naxçıvan iqtisadi rayonu	45.1	53.8	83.6	95.7	100.9	102.6	103.5	102.5	95.4

Qeyd*: ARDSK-nin məlumatı əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir.

2000-ci ildə Lənkəran iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı 57.6 min nəfər olduğu halda, 2005-ci ildə 17.9% artaraq 67.9 min nəfərə çatsa da, 2010 və 2011-ci illərdə azalmağa doğru meyli etmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə bu iqtisadi rayonda muzdla işləyənlərin sayı 67.5 min nəfərə, 2011-ci ildə-66.0 min nəfərə enmişdir. Sonrakı illərdə muzdla işləyənlərin sayında artım baş vermiş və 2012-ci ildə -69.3 min nəfərə, 2013-cü ildə-69.8 min nəfərə, 2014-cü ildə-70.1 min nəfərə çatmışdır. 2015-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi 0.6% azalaraq 69.7 min nəfərə ensə də, 2016-cı ildə 0.9% yüksələrək 70.3 min nəfərə çatmışdır. Nəticədə 2016-cı ildə Lənkəran iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 22.0% çox olmuşdur.

2005-ci ildə Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı (49.0 min nəfər) 2000-ci illə müqayisədə (40.0 min nəfərə) 22.5% artsa da, sonrakı illərdə onların sayında cüzi dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, 2010-cu ildə bu iqtisadi rayonda muzdla işləyənlərin sayı 49.4 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 0.8% artım), 2011-ci ildə -49.2 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 0,4% azalma), 2012-ci ildə -50.9 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 3.5% artım), 2013-cü ildə-51.1 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 0.4% artım), 2014-cü ildə-50.9 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 0.4% azalma), 2015-ci ildə-49.1 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 3.5% azalma), 2016-cı ildə-51.1 min nəfər (əvvəlki illə müqayisədə 4.1% artım) təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq 2016-cı ildə Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 27.8% artmışdır.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində Aran iqtisadi rayonunda muzdla işləyənlərin sayında artım azalmalar baş vermişdir: 2000-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzdla işləyənlərin sayı 193.1 min nəfərə, 2005-ci ildə-209.4 min nəfərə, 2010-cu ildə-206.9 min nəfərə, 2011-ci ildə -206.7

min nəfərə, 2012-ci ildə -215.0 min nəfərə, 2013-cü ildə- 214.9 min nəfərə, 2014-cü ildə-212.2 min nəfərə, 2015-ci ildə-209.3 min nəfərə, 2016-cı ildə-212.0 min nəfərə bərabər olmuşdur. 2016-cı ildə Aran iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 9.8% çox olmuşdur.

2000-ci ildə Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 47.3 min nəfər təşkil etsə də, onların sayı 2005-ci ildə 12.5% azalaraq 41.4 min nəfərə enmişdir. Sonrakı illərdə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayında cüzi dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, 2010-cu ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 42.7 min nəfərə, 2011-ci ildə -41.6 min nəfərə, 2012-ci ildə -43.7 min nəfərə, 2013- 2014-cü illərdə- 43.8 min nəfərə, 2015-ci ildə-44.1 min nəfərə, 2016-cı ildə-43.0 min nəfərə bərabər olmuşdur. 2016-cı ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 9.1% azalmışdır.

2005-ci ildə Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 15.0% azalsa da, 2010-cu ildə 4.0% artaraq 20.7 min nəfərə çatmış, ancaq sonrakı ildə azalaraq 20.2 min nəfərə enmişdir. 2012-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi artaraq 21.1 min nəfərə, 2013-cü ildə-21.3 min nəfərə çatmış, 2014-cü ildə isə azalaraq 20.9 min nəfərə, 2015-ci ildə-20.5 min nəfərə, 2016-cı ildə-19.5 min nəfərə enmişdir. Nəticədə, 2016-cı ildə Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 16 .7% azalmışdır.

2005-ci ildə Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı (27.2 min nəfər) 2000-ci illə müqayisədə (23.1 min nəfər) 17.7% artsa da, 2010-cu ildə 1.8% azalaraq 26.7 min nəfərə enmişdir. 2011-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 26.6 min nəfərə, 2012-ci ildə -28.4 min nəfərə, 2013-cü ildə- 28.3 min nəfərə, 2014-cü ildə-28.1 min nəfərə, 2015-ci ildə-28.0 min nəfərə, 2016-cı ildə-28.4min nəfərə bərabər olmuşdur. 2016-cı ildə Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 22.9% artmışdır.

2000-2014-cü illər ərzində Naxçıvan iqtisadi rayonunda muzzla işləyənlərin sayı ilbəlil artmağa doğru meyl etmişdir. Belə ki, 2000-ci ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 45.1 min nəfər, 2005-ci ildə-53.8 min nəfər, 2010-cu ildə-83.6 min nəfər, 2011-ci ildə - 95.7 min nəfər, 2012 - ci ildə -100.9 min nəfər, 2013-cü ildə- 102.6 min nəfər, 2014-cü ildə-103.5 min nəfər təşkil etmişdir. Ancaq 2015-ci ildən etibarən bu göstəricinin səviyyəsi enməyə doğru meyl etmiş və 2015-ci ildə 102.5 min nəfərə, 2016-cı ildə-95.4 min nəfərə bərabər olmuşdur. Buna baxmayaraq, 2016-cü ildə bu iqtisadi rayonda muzzla işləyənlərin sayı 2000-ci illə müqayisədə 2.1 dəfə artmışdır.

Hesablamalar göstərir ki, 2016-cı ildə Azərbaycanda muzzla işləyənlərin regional quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

- respublika üzrə - 100.0% ;
- Baki şəhəri üzrə - 46.00% ;
- Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - 5.5% ;
- Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə - 9.4% ;
- Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə - 4.8% ;
- Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə - 4.7% ;
- Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə - 3.4% ;
- Aran iqtisadi rayonu üzrə - 14.0% ;
- Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə - 2.8% ;
- Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə -1.3% ;
- Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə -1.8% ;

- Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə - 6.3%

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda muzzla işləyənlərin regional quruluşuna əsasən aşağıdakı amillər təsir edir:

- ayrı-ayrı regionlarda fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin sayı: 2010-cu ildə bütün iqtisadi rayonlarda fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin sayı 2005-ci illə müqayisədə artsa da, 2016-cı ildə bəzi iqtisadi rayonlarda fərqli mənzərə müşahidə olunur. Belə ki, 2010-cu ildə Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin sayı 4918 vahidə, 2016-cı ildə- 2067 vahidə; Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda, müvafiq olaraq, 806 vahidə və 640 vahidə bərabər olmuşdur;

- regionlarda yüksək ixtisaslı işçi tələb edən iş yerlərinin azlığı;

- regionlarda istehsal sahələrinin, xüsusilə də sənaye istehsalının, zəif inkişafı;

- yeni istehsal sahələrinin yaradılması zamanı meydana çıxan bürokratik əngəllər;

- təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün tələb olunan maliyyə vəsaitinin çatışmazlığı, bank kreditlərinin faizlərinin yüksək, girov təminatının zəif olması və s.

Fikrimizcə, regionlarda məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- yerli xammal əsasında fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, əhalinin sənaye məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi üçün yeni müvafiq sənaye müəssisələrinin yaradılmasının stimullaşdırılması;

- sənaye müəssisələrinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi üçün, regionlarda mövcud olan istehsal və əmək potensialı nəzərə alınmaqla, sənaye istehsalının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu istiqamətlərdə yeni müəssisələr yaradan sahibkarlara xüsusi dövlət yardımı proqramlarının hazırlanması və tətbiq edilməsi;

- regionların aqrar bölməsinə dövlət səviyyəsində maliyyə dəstəyinin artırılması, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi; regionlarda aqrar sahəyə xidmət edəcək və bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərəcək yeni strukturlara hərtərəfli yardım edilməsi;

- regionlarda fəaliyyət göstərən kəndli - fermer təsərrüfatlarının, istehsal kooperativlərinin və kollektiv müəssisələrin istehsalının stimullaşdırılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- regionların təbii-iqlim şəraitindəki fərqlər nəzərə alınmaqla mövcud istehsal və əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün kənd təsərrüfatının istehsal quruluşunun təkmilləşdirilməsi və sahələrin düzgün əlaqələndirilməsi;

- regionların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla alternativ iş yerlərinin (qısa iş günü, əvəzçilik, müvəqqəti iş, vaxtaşırı məşğulluq) yaradılmasının stimullaşdırılması;

- qadınların əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə regionların yaşayış məntəqələrində sosial infrastruktur müəssisələrinin, xüsusilə də uşaq bağçalarının geniş şəbəkəsinin, uşaqlara qulluq, onların təlim - tərbiyəsi üçün münasib şəraitin yaradılması.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ARDSK, Bakı, 2015, 814 səh.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ARDSK, Bakı, 2017, 812 səh.
3. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə, ARDSK, Bakı, 2001-2017-ci illər.
4. Əliyeva Ş.T. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və məşğulluq problemləri. Monoqrafiya. Bakı, «Elm», 2005. 288 səh.

Əliyev Teyyub Qəni oğlu, dos.

Əliyeva Şəms Teyyub qızı, dos.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Bakı şəh., Azadlıq pr-ti 20

teyyub-qenioglu@mail.ru

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUĞUN REGIONAL QURULUŞU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə qeyd edilir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin xalq təsərrüfatının sahələri ilə yanaşı, ölkənin regionları üzrə də səmərəli məşğulluğunu təmin etmədən bütünlükdə mövcud əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək mümkün deyildir. Bu məsələ əmək ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsinin ölkənin regionlarında məskunlaşdığı, iqtisadi inkişafda ərazi disproporsiyalarının mövcud olduğu Azərbaycan üçün xüsusilə aktualdır.

Əmək qabiliyyətli əhalinin regionlar, məşğulluq dairələri, eləcə də onların daxilində bölünməsi nisbəti konkret tarixi-iqtisadi şəraitdə cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla məşğulluğun təmin edilməsi elə metodlarla həyata keçirilməlidir ki, onların köməkliyi ilə regionlar müəyyən mütənasiblikdə iş qüvvəsi ilə təmin edilmiş olsunlar. Ona görə də, hər bir regionda iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsi inkişaf etdirilərkən, burada başqa amillərlə yanaşı, məşğulluğun mövcud vəziyyəti, iş qüvvəsinə olan tələb və təklif, onlar arasındakı nisbət nəzərə alınmalıdır. Məşğul olan əhalinin ölkənin regionları arasında bölünməsi məşğulluğun quruluşuna əsaslı şəkildə təsir etməklə yanaşı, əhalinin ölkə daxili miqrasiyasının səviyyəsinə də təsir göstərir. Yaşadığı regionda təhsilinə, ixtisasına uyğun, maddi və mənəvi tələbatını ödəyə biləcək səviyyədə iş tapmayan insanlar başqa regionlara, xüsusilə də şəhərlərə, əsasən də iri şəhərlərə köçməyə məcbur olurlar. Nəticədə ölkənin müxtəlif regionlarının inkişafı arasındakı disproporsiyalar dərinləşir, kənd regionlarında işsizliyin səviyyəsi yüksəlir, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində şəhərlərin rolu getdikcə artır. Ona görə də, əmək qabiliyyətli əhalinin ölkənin regionları arasında optimal bölünməsinə nail olmaq üçün məşğulluğun regional quruluşu mütəmadi olaraq təhlil edilməlidir. Bunu nəzərə alaraq, məqalədə əmək qabiliyyətli əhalinin Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə məşğulluğunun səviyyəsi və dinamikası təhlil edilmiş, əhalinin məşğulluğunun regional quruluşuna təsir edən amillər şərh edilmiş, məşğulluğun regional quruluşunun yüksəldilməsi məqsədi ilə bu amillərdən istifadənin yolları göstərilmiş, onların reallaşdırılması üçün müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

*Алиев Тейюб Гани оглы, доц.
Алиева Шамс Тейюб гызы, доц.
Азербайджанский Государственный
Университет
Нефти и Промышленности
Г. Баку, пр. Азадлыг 20
teyyub-qenioglu@mail.ru*

РЕЗЮМЕ

**РЕГИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

В статье отмечается, что в современной рыночной экономике невозможно эффективно использовать существующие трудовые ресурсы без обеспечения эффективной занятости трудоспособного населения в регионах страны наряду с национальной экономикой. Этот вопрос особенно актуален для таких стран, как Азербайджан, где значительная часть трудоспособного населения проживают в регионах и где существует региональная диспропорция в экономическом развитии.

Соотношение распределения трудоспособного населения по регионам, кругам занятости, в том числе, внутри них, зависит от уровня развития производительных сил общества и производственных отношений в конкретных исторически-экономических условиях. С учетом существующего уровня развития, обеспечение занятости необходимо осуществить такими методами, с помощью которых можно было бы обеспечить регионы страны с рабочей силой в определенной пропорциональности. Поэтому, при развитии любой отрасли экономики в регионе, наряду с другими факторами, необходимо учесть существующее состояние занятости, спроса и предложения рабочей силы, соотношение между ними. Распределение занятого населения между регионами страны наряду со значительным влиянием на структуру занятости, влияет также и на уровень миграции населения внутри страны. Люди, не находящие подходящую работу по образованию, специальности и удовлетворяющую их материальные и духовные потребности в своем регионе, вынуждены переселиться в другие регионы страны, часто в крупные города. В результате усугубляется региональная диспропорция в экономическом развитии, повышается уровень безработицы в сельских регионах, увеличивается роль крупных городов в занятости населения. Поэтому, с целью оптимального распределения трудоспособного населения между регионами страны, следует периодически анализировать региональную структуры занятости. Учитывая это, в статье проанализированы уровень и динамика занятости трудоспособного населения по экономическим районам Азербайджана; рассмотрены факторы, влияющие на уровень региональной занятости; приведены пути использования этих факторов с целью повышения уровня региональной занятости населения и даны соответствующие предложения и рекомендации, способствующие их реализации.

*Aliyev Teyyub Gani, Assoc.Prof.
Aliyeva Shams Teyyub, Assoc.Prof.
Azerbaijan State Oil and Industrial University
20 Azadlig Avenue, Baku
teyyub-qenioglu@mail.ru*

S U M M A R Y

REGIONAL STRUCTURE OF EMPLOYMENT IN AZERBAIJAN AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

The authors note that in the modern market economy it is impossible to effectively use existing labour resources without ensuring the effective employment of the productive people in the regions of the country along with the national economy. This issue is especially relevant for countries such as Azerbaijan, where a large part of the productive people live in the regions and there is a regional imbalance in economic development.

The ratio of the distribution of the productive people by regions and employment agencies, depends on the level of development of the productive forces of society and production relations in historical and economic conditions. Given the current level of development, the provision of employment must be implemented in such a way that it would be possible to provide regions of the country with a workforce in a certain proportionality. Therefore, with the development of any sector of the economy in the regions, along with other factors, it is necessary to take into account the existing state of employment, supply and demand for labour and the ratio between them. The distribution of the employed population among the regions of the country, along with significant influence on the employment structure, also affects the level of migration of the population within the country. People who do not find work corresponding to their education, qualifications and their material and spiritual needs in their region, are forced to move to other regions of the country, often to large cities. As a result, the regional imbalance in economic development is aggravated, the unemployment rate increases in rural areas and large cities play a key role in providing jobs for population. Therefore, regional structure of employment should be periodically analysed for the purpose of optimal distribution of the productive people among the regions of the country. Taking this into account, the authors analyse the level and dynamics of employment of the productive people in economic regions of Azerbaijan and the factors affecting the level of regional employment; offer the ways for using these factors for the purpose of increasing the level of regional employment and give corresponding suggestions and recommendations to facilitate their implementation.

*Eminov Anar Nazim oğlu, i.ü.f.d., dos.
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Bakı şəh., K.Rəhimov 822/23
a.eminov@atmu.edu.az*

UOT - 330.12

AZƏRBAYCANDA MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ SOSIAL SİYASƏTİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: sosial siyasət, dövlət, işsizlik, investisiya, dövlət proqramı, az təminatlı ailələr.

Ключевые слова: социальная политика, государство, безработица, инвестиции, государственная программа, малообеспеченные семьи.

Keywords: social policy, government, unemployment, investment, state program, low-income families.

Son illərdə respublikanın dövlət büdcəsinin sosial istiqamətə yönəldilməsini nəzərə alaraq, göstərilən istiqamətdə elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, bu məqalədə sosial işin əsas istiqamətlərinin araşdırılması, sahənin daha dolğun inkişafı üçün təkliflər və sahənin investisiyalaşdırılması problemi öz əksini tapır.

Sosial sistem daxilində müəyyən dövr ərzində baş verən əvəzləmə və onlar arasında qarşılıqlı münasibət, yaxud tamamilə cəmiyyətdə baş verən yenilənmə müəyyən əsaslara söykənir. Müasir şəraitdə əhəlinin məşğulluq strukturunun dəyişməsi ilə əqli əməyin istehsalda payı artır, iqtisadi artım tempinin daxili ehtiyatlar içərisindən əlavə mənbələrin axtarışı kəskin xarakter alır. Bu tip mənbələrdən biri əhəlinin təhsil səviyyəsidir. Bir çox iqtisadi tədqiqatlarda təhsil eksternal formada yeni dolaylı effektlər yaradır ki, bu effektlər pulla və yaxud qeyri-pul formasında ifadə edilir. Qeyri-pul formasında ifadə edilən eksternal forma sosial tolerantlıq, cəmiyyətin demokratikləşməsinə daha aktiv müdaxilə, milli və beynəlxalq səviyyədə həmrəylikdir.

Sosial investisiya regionun investisiya mühiti (regionda investisiya qanunvericiliyi, investisiya potensialı, investisiya riski), makro və mikroiqtisadi siyasətdən planlı meydana gələn (iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin uzunmüddətli dövlət proqramı, patent siyasəti, məhsulun sertifikatlaşdırılması sistemi, vergi güzəştləri və subsidiyaların təqdim edilməsi, dövlət sifarişi sistemi və s.) parametrlər, cəmiyyətin sosial inkişaf səviyyəsi (əhəlinin həyat səviyyəsi, həyat tərzi, sağlamlıq və həyat davamlılığı) və büdcə təşkilatları (büdcə prioritetlərinin müəyyən edilmiş mexanizminin olması) ilə müəyyənləşir.

Sosial investisiyanın həyata keçirilməsi müəyyənləşdirilmiş səmərə təklifi ilə əlaqəlidir. “Səmərə” kateqoriyası sosial investisiyadan planlaşdırılan, yaxud alınan nəticəni nəzərdə tutur. Qaydalara görə bu səmərə yalnız özünü uzunmüddətli perspektivdə göstərir.

Müasir sosial təminat sistemi Qərbi ölkələrində ikinci dünya müharibəsindən sonra formalaşmağa başladı. Amma qeyd edilməlidir ki, onun ayrı-ayrı elementləri-qocalığa görə pensiya, xəstələrin sığortalıması, yetim, dul qadınların və digərlərinin sosial müdafiəsi XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərindən başlanmışdır. Müasir dövlətin rifahının prinsipləri və qanunvericilik əsası lord Beveric tərəfindən işlənmişdir.

Bu prinsiplər onun 1942-ci ildə çap olunan məruzəsində qeyd edilmişdir. Sosial xidmət sisteminin ümumi əlçatanlıq, universallıq, adekvatlıq və eynitiplilik prinsipləri üzərində qu-

rulması təklif edilmişdir.

İnstitusional quruluş aşağıdakı qanunlara əsaslanırdı:

Təhsil haqqında (1944), ailə müavinətləri (1944), dullara, yetimlərə pensionerlərə və hamilə qadınlara (1946), milli sağlamlıq xidmətin yaradılması (1946), milli kömək proqramı, evdə kömək üçün şəxsi sosial xidmət (1948), yerli hakimiyyət orqanlarının məsuliyyəti (1948).

Sosial siyasətin əsas vəzifələri cəmiyyətin ümumi rifahını, humanistləşdirmə səviyyəsini yüksəltmək, insan hüquqlarına əməl olunmasını təmin etmək, vətəndaşların əmək şəraitini və yaşayışını yaxşılaşdırmaq, əhalinin zəif müdafiə olunan təbəqələrinə (uşaqlara, yaşlılara, yetimlərə, əlillərə, işsizlərə və s.) yardım göstərməkdir [1]. Bu baxımdan ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi həyata keçirilən sosial siyasətə müvafiq istiqamət verir. Hər bir ölkənin iqtisadi qüdrəti artdıqca əhalinin sosial durumu yaxşılaşır, insanların sosial fəallığı yüksəlir, gəlir əldə etmə və həyat şəraitini yaxşılaşdırma imkanları genişlənir.

Sosial siyasətin həyata keçirilməsi onun məqsəd və vəzifələrini düzgün müəyyənləşdirməkdən asılıdır. Sosial siyasətin məqsədi cəmiyyətin qarşıya qoyduğu məqsədlərə yardım etməkdir. Sosial siyasətin başlıca məqsədi yoxsullumun aradan qaldırıldığı, sosial təzadların olmadığı, yaxud kəskin münaqişələrsiz həll edildiyi, yüksək həyat səviyyəsinə malik cəmiyyət formaladırmadır [2].

Azərbaycanda müstəqilliyin bərpasından sonra sosial sahələrə diqqət artırılmağa başladı. Müstəqilliyin ilk illərində sovet dövründən əmanət qalmış sosial siyasətin qalıqları həyata keçirilirdi. 1993-cü ildən sonra sosial siyasətə yeni istiqamət verildi, sosial proqramlar həyata keçirilərkən ölkənin iqtisadi bazasına əsaslanmağa, həmçinin bu sahədə beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edilməyə başlandı. Ölkədə baş verən proseslər, iqtisadi böhranlar, müharibənin ağırlı nəticələri yoxsulluq faizinin artmasına gətirib çıxartmışdı. Cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi bütün yük dövlətin üzərinə düşdü. Professor Hadi Rəcəblinin sözləri ilə desək “müstəqilliyin Heydər Əliyev” mərhələsində ilkin olaraq pensiya, yoxsulluğun azadılması, sosial müdafiə sistemi ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, regionların inkişafına yönəldilmiş proqramların qəbulu, qeyri-hökumət təşkilatlarının insanların sosial müdafiəsinə istiqamətlənmiş layihələrə dəstək prinsipi diqqət mərkəzinə gətirildi. Ümummilliy lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi neft strategiyası, bağlanmış dünya miqyaslı müqavilələrlə ölkəmizə maliyyə vəsaitinin axınını təmin etdi. Bunun nəticəsində ölkədə o dövr üçün hökm sürən yoxsulluqla ciddi mübarizə başlandı. 1995-ci il üçün yoxsulluq səviyyəsi 68,1% təşkil edirdi.

2000-ci ilin sentyabrında Nyu-Yorkda BMT-nin təşkilatçılığı ilə 147 ölkənin başçısı Minilliyin sammitinə toplaşaraq, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərini (MİM) əks etdirən birgə bəyannamə imzalamış və bununla da yoxsulluğun azaldılması məsələlərini özlərinin 2015-ci ilə qədər öhdəlikləri kimi müəyyənləşdirmişlər. Bəyannamədə göstərilən vəzifələri həyata keçirmək üçün 18 hədəfi və 48 göstəricini özündə əks etdirən 8 global məqsəd müəyyənləşdirilmişdir. Həmin global məqsədlərdən birincisi məhz ifrat yoxsulluq və aclıq içində yaşayan dünya əhalisinin sayının yarıyadək azaldılmasını nəzərdə tutur.

Minilliyin bəyannaməsini Azərbaycan Respublikası adından xalqımızın ümummilliy lideri Heydər Əliyev imzalamışdır. 2001–ci ildən o zaman 49% göstəriciyə malik olan yoxsulluqla ciddi mübarizə aparmaq məqsədi ilə komissiya yaradılmış, 2003-cü ildə “2003-2005-ci illər üzrə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı” qəbul edilmişdir. Proqramın icrası nəticəsində 2005-ci ildə yoxsulluq səviyyəsi 2002-ci ildəki 46,7%-dən 29,3%-ə enmişdir.

Azərbaycan Respublikası üzrə yoxsulluq səviyyəsi

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Yoxsulluq həddi, manat	35	35,8	38,8	42,6	58	64
Yoxsulluq səviyyəsi, faizlə	46,7	44,7	40,2	29,3	20,8	15,8

2008-2015-ci illərdə YADİDP-nin aşağıdakı əsas doqquz strateji məqsədi müəyyənləşdirilmişdir:

- makroiqtisadi sabitliyi saxlamaqla və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi;
- əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yoxsul əhalinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına nail olunması;
- səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması;
- qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi;
- təhsil və səhiyyə sahəsində əsas xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılması;
- sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, kommunal xidmətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin davamlı idarə olunmasının təmin edilməsi;
- gender bərabərliyinin dəstəklənməsi;
- institusional islahatların davam etdirilməsi və dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi[3].

Proqramın davamı olaraq 2008-2015-ci illəri əhatə edən yoxsulluğun azaldılması və davamlı iqtisadi inkişaf proqramı həyata keçirməyə başlanmışdır. Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanda 2016-cı il üçün yoxsulluq göstəricisi 5 %-ə enmişdir.

Müxtəlif dövlət proqramları ilə Azərbaycanda iqtisadi inkişafa nail olunmuş, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparılmış, uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanmış siyasətin davamı olaraq “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm töhfələr vermiş, regionlarda sahibkarlığın inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin yaşayışının yaxşılaşdırılmasına və regionlarda daha çox özünü göstərən yoxsulluq faizinin aşağı enməsinə şərait yaratmışdır. Bu dövlət proqramı üç mərhələdə həyata keçirilmişdir: 2004-2008, 2008-2013, 2013-2018. Proqramda qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası nəticəsində bütün bölgələrdə abadlıq işləri aparılmış, ən ucqar kəndlərə yollar çəkilmiş, yaşayış məntəqələri, içməli su, qaz və rabitə xidmətləri ilə təmin edilmişdir. Həmçinin regionlarda turizmin inkişafı, turistlərin yerləşməsi üçün yeni tikilib istifadəyə verilən otellər, istirahət mərkəzləri regionlarda yaşayan insanların işlə təminatını asanlaşdırdı. Azərbaycan iqtisadiyyatı “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014” hesabatına əsasən, rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 39-cu, MDB-də 1-ci olmuş, ölkəmiz ilk dəfə dünyanın “yuxarı orta gəlirli” və “yüksək insan inkişafı” ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. Nüfuzlu reyting agentliklərinin hamısı (“Fitch Ratings”, “Standart & Poor's” və “Moody's”) Azərbaycana investisiya kredit reytingi vermiş və Azərbaycan Qafqaz ölkələri arasında investisiya reytinginə malik yeganə ölkə olmuşdur. Son 10 ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 5,5 dəfə, pensiyalar 9,6 dəfə, əhalinin əmanət-

ləri 27 dəfə artmışdır[4].

Azərbaycanın regionlarında sosial – iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, təkmilləşdirilməsi bu sahələrə investisiya qoyuluşunu təmin edir. Ümumiyyətlə 2003-cü ildən indiyədək Azərbaycanda 900 minə yaxın iş yeri açılmışdır. Bu proseslərin daha səmərəli və davamlı olması üçün regionlara investisiya axını təmin edilməlidir. Çünki, gələcəkdə regional inkişaf üçün təkcə mərkəzdən edilən köçürülmələr kifayət etmir. Bunun üçün yerli resurslara yatırılan investisiyalardan istifadə edilməlidir.

Son illərdə aparılan sosial siyasət aztəminatlı ailələrin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Adları qeyd olunan proqramlar və digər əhəmiyyətli tədbirlər nəticəsində yoxsulluğun azaldılmasına nail olunsa da cəmiyyətdə hər zaman zəif, qorunmağa möhtac sosial qruplar vardır. Aztəminatlı ailələri belə qruplara aid etmək olar. Həssas qrupların sosial müdafiəsinin təşkil edilməsi, həyata keçirilməsi dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab edilməlidir. Azərbaycanda 2006-cı ildən aztəminatlı ailələrin problemlərinin həllinə dəstək vermək məqsədi ilə onlara “Ünvanlı sosial yardımlar” təyin edilərək ödənilir. Ünvanlı dövlət sosial yardımını aztəminatlı ailələrin müvəqqəti risklərdən qoruyur, lakin insanları bu yardımlardan asılı etməmək üçün əlavə proqramların həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranır. Aztəminatlı ailələrin maarifləndirilməsi, sosial reabilitasiyasının təşkil edilməsi, ixtisaslarına uyğun iş yerlərinin təklif edilməsi, aztəminatlı ailələrdən olan uşaqların ilkin təhsil almalarına kömək, müxtəlif bayramlarda bu ailələrə bayram hədiyyələrinin paylanması, onların mənzil problemlərinin həlli istiqamətində atılan uğurlu addımlar, ailələrə kiçik biznes qurmaq üçün dövlət yardımlarının edilməsi kimi layihələrin uğurlu təşkilinin nəticəsində bu qrupdan olan ailələr öz yaşantılarında müsbət dəyişimləri hiss edirlər. Belə ailələrə ən böyük dəstək Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilir.

**Aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımını
(Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən)**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ünvanlı dövlət sosial yardımını təyin olunmuş ailələrin sayı	48705	78092	163409	144844	122781	120478	133613	143337	94794	105009	132368
Ünvanlı dövlət sosial yardımını alan ailə üzvlərinin sayı, nəfər	218673	364059	749965	657317	552514	541989	589922	625808	415198	451538	558133
onlardan:											
qadınlar	83529	168007	387609	332799	277562	275631	298232	310475	206321	215001	254233
uşaqlar	92291	165064	357620	322994	274265	270831	291382	303317	213298	226434	268847
Bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat	8.36	17.38	22.00	24.97	24.12	23.66	25.81	28.75	33.32	35.49	35.65

Yuxarıda qeyd edilən cədvəldə aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı sosial yardımların illər üzrə miqdarı əks olunmuşdur. 2007-ci il bu göstərici 48 705 ailə idisə 2017-ci il üzrə 132368 nəfərdir. Ünvanlı sosial yardımların təyin edilməyə başladığı ilk illərdə insanlar daha çox məlumatsızlıq səbəbindən yardım üçün müraciət etmirdilər. Bu göstəricinin illər üzrə artımının başlıca səbəbini bununla izah etmək olar. Aztəminatlı ailələrin yoxsulluqdan qurtarmaları üçün vacib faktorlardan biri onların işlə təminatı, məsələsidir. Ölkədə həyata keçirilən Məşğulluq strategiyası yeni iş yerlərinin açılması, əmək qabiliyyəti olan insanların işlə təminatı yoxsulluq şəraitində yaşayan insanların bu vəziyyətdən çıxmalarını sürətləndirdi.

Özəl sektorun inkişafı, dövlətin sahibkarlığa və kiçik sahibkarlara göstərdiyi dəstəyin

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Audit № 1, Cild 19, 2018, səh. 71-78.

nəticəsində aztəminatlı ailələrdən olan insanlar güzəştli kreditlər hesabına öz bizneslərini qurmağa çalışmış, bununla da sosial strukturda aşağı səviyyədə yox. orta səviyyələrdə təmsil olunmağa başlamışlar. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası prezidentinin müvafiq fərmanları ilə 2002-ci, 2004-cü, 2005-ci, 2006-cı, 2009-cu və 2011-ci illərdə onun statusu və vəsaitlərinin istifadə edilməsi qaydaları təkmilləşdirilmiş, güzəştli kredit vəsaitlərinin daha məqsədəuyğun yerləşdirilməsinə və sahibkarlıq subyektlərinin bu kreditlərdən səmərəli istifadə etməsinə əlverişli şərait yaradılmışdır. Fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə aqroparkların yaradılması, meyvə-tərəvəz məhsullarının emalını nəzərdə tutan müəssisələr, quşçuluğun inkişafı, qarışıq yem istehsalı zavodlarının yaradılması, kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi və s. aid edilir.

Kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitala investisiyalar (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, min manat)

İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	2012		2013		2014		2015	
	Cəmi	Yekuna nisbətən, faizlə	Cəmi	Yekuna nisbətən, faizlə	Cəmi	Yekuna nisbətən, faizlə	Cəmi	Yekuna nisbətən, faizlə
	531,627.2	100.0	486,343.5	100.0	746,451.6	100.0	807,169.3	100.0
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	89,963.5	16.9	52,412.0	10.8	86,898.4	11.6	74,422.4	9.2
sənaye	244,765.8	46.0	251,895.3	51.8	248,400.0	33.3	261,958.6	32.5
tikinti	2,400.3	0.5	12,796.5	2.6	147,540.0	19.8	117,849.3	14.6
topdan və pərə-kəndə ticarət; avtomobillərin və motosiklet-lərin təmiri	54,564.5	10.3	56,981.9	11.7	120,713.5	16.2	126,187.0	15.6
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1,615.8	0.3	2,947.8	0.6	21,847.7	2.9	24,564.1	3.0
yaşayışın təşkili və ictimai işə	88,020.3	16.6	55,346.5	11.4	68,016.0	9.1	134,633.6	16.7
informasiya və rabitə	1.6	-	2.0	-	-	-	-	-
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	47,314.0	8.9	47,076.2	9.7	291.8	-	-	-
təhsil	593.0	0.1	2,080.0	0.4	886.5	0.1	3,296.6	0.4
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	1,835.0	0.3	1,820.0	0.4	1,919.9	0.3	36,027.7	4.5
digər sahələr	553.4	0.1	2,985.3	0.6	49,937.8	6.7	28,230.0	3.5

Sosial investisiyaların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi sosial sferanın elə sahələrini əhatə edir ki, orada dövlətin iştirakı zəruridir: dövlət sərhədlərinin qorunması və bu sərhədlər daxilində yaşayan milli azlıqların hüquqlarının qorunmasında, təhsildə, səhiyyədə, bədən tərbiyəsi və idmanda, mədəniyyət və incəsənətdə, sosial xidmətlərdə və məşğulluqda. Digər sosial sahələrin investisiyalaşdırılması xüsusi investorlar tərəfindən həyata keçirilə bilər. Sosial investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinin dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı vasitələrlə hə

yata keçirilir: vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi; kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə. Amortizasiya üzrə güzəştlər ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər.

Sosial investisiya fəaliyyətinin dövlət maliyyələşdirilməsində effektivlik parametrlərinin seçilməsinin izlənməsi əsas məsələdir. Məsələn, xəstəliklərin azalması, iş yerlərinin artırılması, sosial sığortaya ödənişlərinin fondlara ödənilən miqdarının azaldılması və başqa məsələlərin davamlı izlənməsi nəzərdə tutulanlardır.

Sosial sferanın nizamlanması, xüsusən o sahələr ki, maliyyələşdirilməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir, ictimai institutlar tərəfindən ayrı-ayrı vətəndaşlara səlahiyyət verilmiş nümayəndə heyəti hesab edilir və bu heyət göstərilən funksiyaların icra edilməsi üçün yaradılır. Bəlliklə, qeyd etmək istərdim ki, son illər Azərbaycanda həyata keçirilən sosial layihələr sosial-iqtisadi inkişafa xidmət edir və uğurlu nəticələr əldə edilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Azərbaycan Respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyası. (1999). Bakı, Azərbaycan Respublikası Qanunları Külliyyatı, № 12, səh. 6.

3. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin, 2008-ci il 15 sentyabr tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

4. Musayev A.F. (2012). “Modernləşdirmə və aktiv vergi siyasəti”. “Azərbaycanın vergi jurnalı”, № 6.

5. Musayev A.F. (2004). “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 786.

6. Rəcəbli H. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin transformasiyası və korporativ təhlili. Bakı, Gənclik 2003, səh 31. 371.

Rus dilində

7. Социальная политика. (2010) Под. общ.ред. Волгина Н.А. Москва, изд. “Экзамен”, 734 с. (Sosial siyasət. (2010).

İnternet resursları

8. <http://anfes.gov.az/az/pages/3182177a-d0ec-102d-90d7> giriş tarixi 12 yanvar 2018.

*Eminov Anar Nazim oğlu, i. f.d., dos.
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Bakı şəh., K.Rəhimov 822/23
a.eminov@atmu.edu.az*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ SOSIAL SİYASƏTİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

Sosial siyasətin əsas vəzifələri cəmiyyətin ümumi rifahını, humanistləşdirmə səviyyəsini yüksəltmək, insan hüquqlarına əməl olunmasını təmin etmək, vətəndaşların əmək şəraitini və yaşayışını yaxşılaşdırmaq, əhalinin zəif müdafiə olunan təbəqələrinə (uşaqlara, yaşlılara, yetimlərə, əlillərə, işsizlərə və s.) yardım göstərməkdir. Azərbaycanda müstəqilliyin bərpasını

dan sonra sosial sahələrə diqqət artmağa başladı. Müxtəlif dövlət proqramları ilə Azərbaycanda iqtisadi inkişafa nail olunmuş, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparılmış, uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Oəvd edək ki, dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətləri hesab edilən təhsil, sosial müdafiə, mədəniyyət və incəsənət və s. qeyri-istehsal sahələrdə istehsalat baş verməsə də, istehsalın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu baxımdan da sosial sahələrin, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsində dövlət daim maraqlıdır. Hazırda ölkəmizdə dövlətin sosial siyasətinin tərkibi kimi təhsilin, elmin, səhiyyənin, mədəniyyətin, digər sosial-mədəni tədbirlərin inkişaf etdirilməsi və əhalinin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi məqsədlərinə dövlət büdcəsindən hər il böyük məbləğdə vəsait ayrılır.

İqtisadiyyat inkişaf etdikcə, milli gəlir artdıqca vətəndaşların sosial rifahı güclənir, digər tərəfdən isə əhalinin sosial vəziyyəti yaxşılaşdıqca onların əmək məhsuldarlığı da artır. Dövlətin sosial siyasəti ilə iqtisadi inkişaf arasında qarşılıqlı əlaqə mövcud olduğundan iqtisadi inkişafın məqsədləri birbaşa və dolaylı yolla sosial siyasətdə cəmləşir. Sosial siyasətə iqtisadi artımın mühüm amili kimi də baxmaq olar. Azərbaycanda sosial siyasətin istiqaməti kimi bir neçə sayda dövlət proqramları hazırlanmış, qanun layihələri tərtib edilmişdir ki, son illərdə bu proseslər daha intensiv xarakter almışdır. Mövcud məqalədə sosial işin əsas istiqamətlərinin araşdırılması, sahənin daha dolğun inkişafı üçün təkliflər və sahənin investisiyalaşdırılması problemi öz əksini tapır. Həmçinin araşdırmada sosial siyasətin əsas məqsəd və vəzifələri aydınlaşdırılmış, Azərbaycanda “müstəqilliyin Heydər Əliyev” mərhələsində sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlər təhlil edilmiş və təhlillərin yekununda sosial siyasətin başlıca istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

*Эминов Анар Назим оглы, д.ф.э.н., доц.
Азербайджанский Университет Туризма и
Менеджмента
Г. Баку, К.Рахимов 822/23
a.eminov@atmu.edu.az*

Р Е З Ю М Е

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Основными задачами социальной политики являются улучшение общего благосостояния общества, укрепление гуманизма, обеспечение прав человека, улучшение условий жизни и благосостояния граждан, помощь социально-уязвимым людям (детям, престарелым, сиротам, инвалидам, безработным и т. д.). После восстановления независимости в Азербайджане социальной сфере предьявлялось пристальное внимание. Экономическое развитие было достигнуто в Азербайджане через различные государственные программы, реформы были реализованы во всех сферах экономики и достигнуты успешные результаты. Следует отметить, что образование, социальная защита, культура и искусство и др., которые являются основными направлениями социальной политики государства, хотя производство как такового не происходит в непроизводственной сфере, все же оказывают существенное влияние на развитие производства. С этой точки зрения, государство всегда заинтересовано в развитии социальной инфраструктуры и социальной отрасли. В настоящее время из государственного бюджета каждый год выделяются большие финансовые средства для целей развития образования, науки, здравоохранения, культуры и других социально-культурных мер для дальнейшего укрепления социальной защиты населения в рамках социальной политики государства.

По мере роста экономики, национального дохода, увеличивается социальное благосостояние граждан, а с другой стороны, производительность труда увеличивает их

социальное благосостояние. Из-за взаимосвязи между социальной политикой государства и экономическим развитием цели экономического развития сосредоточены прямо и косвенно в социальной политике. Социальная политика также может рассматриваться как важный фактор экономического роста. В Азербайджане было разработано ряд государственных программ, законопроектов как направление социальной политики, и за последние годы эти процессы стали более интенсивными. В настоящей статье рассматриваются основные направления социальной работы, предложения для более всестороннего развития отрасли и проблема инвестиций в данную отрасль экономики. Также были проанализированы основные цели и задачи социальной политики и меры по улучшению социальной состояния на этапе «Независимость Гейдара Алиева» в Азербайджане и в конце анализа определены основные направления социальной политики.

*Eminov Anar Nazim, PhD in econ., assoc. prof.
Azerbaijan Tourism and Management University
822/23 K.Rahimov St., Baku
a.eminov@atmu.edu.az*

S U M M A R Y

MAIN DIRECTIONS OF SOCIAL POLICY IN AZERBAIJAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

The main objectives of social policy are to increase the overall well-being of community, to promote humanism, to ensure human rights, to improve the living conditions and welfare of the citizens, to help vulnerable people (children, elderly, orphans, disabled, unemployed, etc.). After the restoration of independence in Azerbaijan, a great attention was paid to the development of the social sphere. Economic development was achieved in Azerbaijan through various state programs, a number of reforms were implemented in all spheres of the economy and successful results were attained. It should be noted that education, social protection, culture and art, etc. are the main directions of the state social policy, although production does not occur in such non-productive spheres, they still have a significant impact on the production development. From this point of view, the government is always interested in the development of social infrastructure and social sector. Currently, a large amount of financial resources are allocated from the state budget each year for the development of education, science, health, culture and other socio-cultural spheres to further strengthen the social protection of the population within the state social policy.

As the economy grows, the national income increases, the social welfare of the citizens improves, on the other hand, the social well-being of the population increases their labour productivity. Because of the interconnection between the state social policy and economic development, the objectives of economic development are concentrated directly and indirectly on social policy. The social policy can also be seen as an important factor of economic growth. A number of state programs and laws have been implemented in Azerbaijan, as a main direction of the social policy, and these processes have become more intensive in recent years. The article explores the main areas of social activity, some proposals for a more comprehensive development of the industry and the problem of investment in this sector of the economy. The main goals and objectives of the social policy are studied and the measures taken to improve the social status in the stage of "Independence with Heydar Aliyev" in Azerbaijan are analysed and the main directions of social policy are determined at the end of the study.

*Kazımova Əsli Xan Hüseyin qızı, i. f. d.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı şəh., İstiqlaliyyət, 6
asli.kazimova.x@gmail.com*

UOT - 332.13:332.132

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORU SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏHSULDAR QÜVVƏLƏRDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, məhsuldar qüvvələr, təbii ehtiyatlar, iqtisadi resurslar, məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi, məhsuldar qüvvələrdən istifadənin modelləşdirilməsi, məhsuldar qüvvələrdən istifadənin strateji aspektləri.

Ключевые слова: нефтяной сектор, производительные силы, природные ресурсы, экономические ресурсы, рациональное размещение производительных сил, моделирование использования производительных сил, стратегические аспекты использования производительных сил.

Keywords: non-oil sector, productive forces, natural resources, economic resources, the rational distribution of productive forces, the modeling of the use of productive forces, the strategic aspects of the use of productive forces.

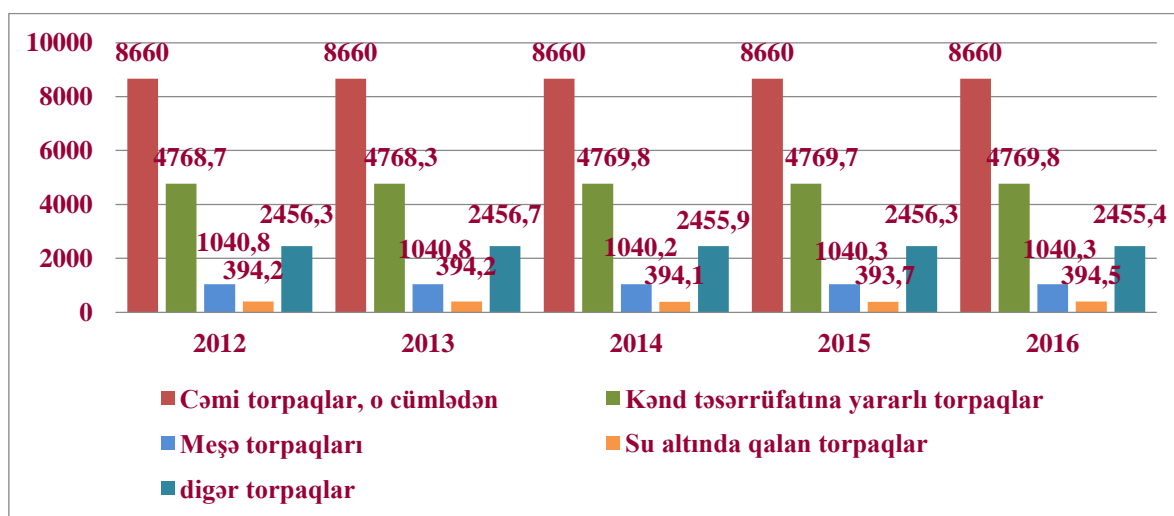
Müasir dövrdə məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin təşkili aktuallığı ilə diqqət çəkir. Azərbaycan hazırda özünün iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirmə proseslərini intensivləşdirməkdədir. Əsas məqsəd neftdən asılılığı azaltmaq, qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafını sürətləndirmək, rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sektoru sahələrinin yaradılmasından ibarətdir. Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə strateji hədəflərdə də əlavə dəyər yaranan iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının genişləndirilməsi və sürətləndirilməsi hesabına milli iqtisadiyyatın artım tempinin gücləndirilməsi yer almışdır. Bu strateji hədəflərə çatmaq üçün məhsuldar qüvvələrdən maksimum səmərəli istifadə təmin olunmalıdır [1;2]. Məhsuldar qüvvələr özündə təbii sərvətləri, ictimai istehsal proseslərində fəal komponentlər olan işçi qüvvəsini və müxtəlif əmək vasitələrini birləşdirir.

Qeyd edək ki, klassik iqtisadi məktəbin yaradıcılarından və görkəmli nümayəndələrindən bir qrupu məhsuldar qüvvələrdən iqtisadi proseslərdə səmərəli istifadəyə dair öz baxışları və nəzəriyyələri ilə yadda qalmışlar. Alman iqtisadçı alimi F.List 1841-ci ildə nəşr etdirdiyi “Siyasi iqtisadın milli sistemi” kitabında millətin varlığında, maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında maddi nemətlər istehsal etmək bacarıqlarını qeyd etmiş və bunları “məhsuldar qüvvələr” kimi xarakterizə etmişdir [3]. Düzdür, klassik iqtisadi nəzəriyyənin yaradıcılarından biri olan A.Smit məhsuldar qüvvələrə dair konkret nəzəriyyələr irəli sürməyə də, hər bir millətin təbii sərvətlərdən özlərinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün səmərəli istifadə etməsinin vacibliyini bildirmişdir. A.Smitə görə, hər bir millət təbii və milli sərvətlərdən səmərəli istifadəni özünün əqli və zəhməti ilə təmin etməli, nemətlər yaratmalı, yeni mal və məhsullar formalaşdırmalı, insanlıq naminə faydalı yaşayış vasitələrini təmin etməlidir [4]. Məhsuldar qüvvələr nəzəriyyəsinin inkişafı və onun müxtəlif komponentlərini araşdıran Y.Tyunen kənd təsərrüfatı istehsalının yerləşdirilməsi nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür. V.Launxardtın sənaye müəssisəsinin səmərəli təşkili nəzəriyyəsinə görə, sənaye müəssisəsinin xammal və satış bazarlarına yaxın ərazilərdə yerləşməsi, nəqliyyat xərclərinin minimuma endirilməsi prinsipləri vacib amillər kimi qəbul olunmalıdır. A.Veberə görə, maddi resurslardan səmərəli istifadədə komplekslik, ümumi xərclərin minimuma endirilməsi, nəqliyyat xərclə-

rinin optimallaşdırılması və işçi mühitinin nəzərə alınması vacib şərtlərdəndir. Amerika iqtisadçıları K.Makkonell, S.Bryu və S.Flin iqtisadi inkişaf resurslarının işlənməsi və bölüşdürülməsi proseslərinin səmərəli təşkilinə ciddi önəm verilməsinə tərəfdar olmuşlar [5]. R.Solou isə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi proseslərində səmərəlilik prinsipinin qorunmasının vacibliyini qeyd etmişdir [6]. Digər tərəfdən, resurslardan istifadə zamanı hər bir ölkənin özünəməxsus və milli maraqları özündə əks etdirən iqtisadi inkişaf prioritetləri və praktiki fəaliyyət mexanizmləri olmalıdır [7].

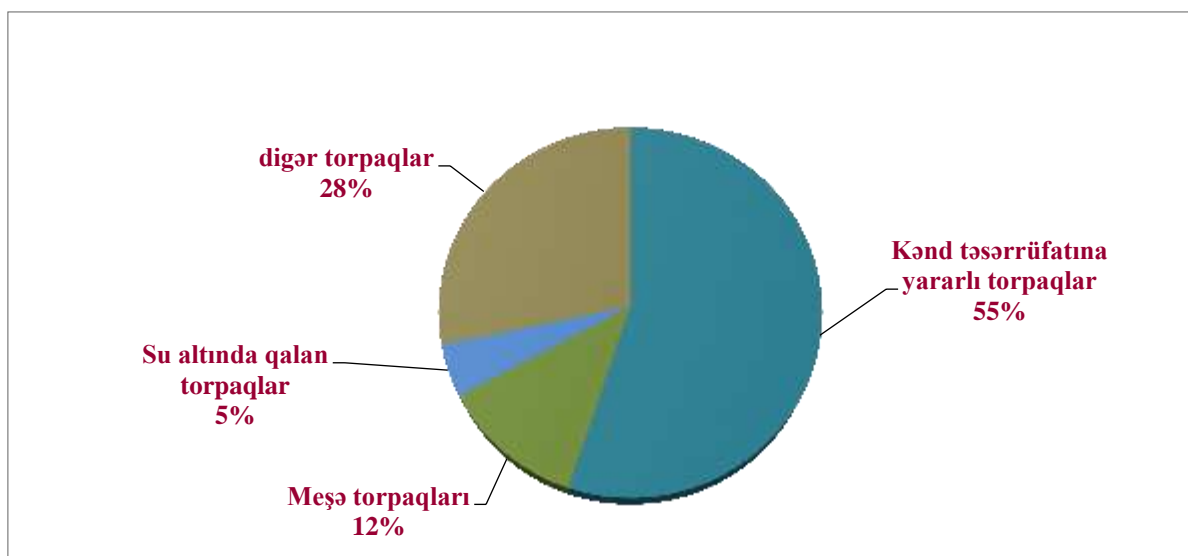
Qeyd edək ki, məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadə, o cümlədən milli sərvətlərin və resursların maksimum səmərəli yerləşməsi vacib şərtlərdəndir. Bu resurslar yerləşdirilən zaman əmək ehtiyatlarının bol olması ilə bərabər, resurs potensialı və infrastruktur şəbəkəsinin adekvatlığı mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır [8;9]. Digər tərəfdən, əhali məskunluğu və regional amillər də balanslaşdırılmalıdır. Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi zamanı əhali və ərazi istehsal kompleksi komponentlərinin maraqlarının baxılması təmin edilməlidir. Məhsuldar qüvvələrin və məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə hər bir region, ümumilikdə isə ölkə üzrə metodiki yanaşmalar və mexanizmlər müəyyənləşdirilməli, demografik və əmək ehtiyatlarının, təbii ehtiyatların təhlili həyata keçirilməlidir. Bunlarla bərabər, ölkə iqtisadiyyatında məhsuldar qüvvələrin xüsusiyyətləri dərinləndirilməli və onların yerləşdirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır. Təsadüfi deyildir ki, milli iqtisadiyyatımızın qarşısında müasir dövrdə strateji hədəflərin yerinə yetirilməsi vəzifələri dayanır və bunların öhdəsindən gəlmək üçün məhsuldar qüvvələrin maksimum səmərəli bölüşdürülməsi və yerləşdirilməsi problemləri kompleks və sistemli şəkildə həll edilməlidir [10]. Ölkəmizdə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində kənd rayonlarının və regionların xüsusi əhəmiyyəti və rolu diqqət çəkir. Bu ərazilərdə əsas sərvət və resurs kimi torpaq olduqca qiymətli xarakterizə olunur və torpaqdan istifadənin təşkili bilavasitə məhsuldar qüvvələrin səmərəli bölüşdürülməsi və yerləşdirilməsi prosesləri ilə bağlıdır [11]. Ölkəmizdə dünyada məlum olan yüzlərlə torpaq növlərindən 82-i vardır və bu torpaq sahələrinin ümumi ərazisi 8641,5 min hektardır. Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün uyğun gələn yararlı torpaqların ümumi sahəsi 4745,6 min hektardır və əkin-biçinçilik üçün yararlı olan torpaqlardır ümumi sahəsi isə 1835,7 min hektardır. Bundan əlavə, heyvandarlığın inkişafı üçün vacib əhəmiyyət daşıyan otlaqlar və biçənəklərin ərazisi 2682,9 min hektardır [12].

Şəkil 1-də Azərbaycanda torpaq sahələrinin ümumi ərazisinin 2012-2016-cı illərin əvvəlinə olan göstəriciləri ifadə olunmuşdur.

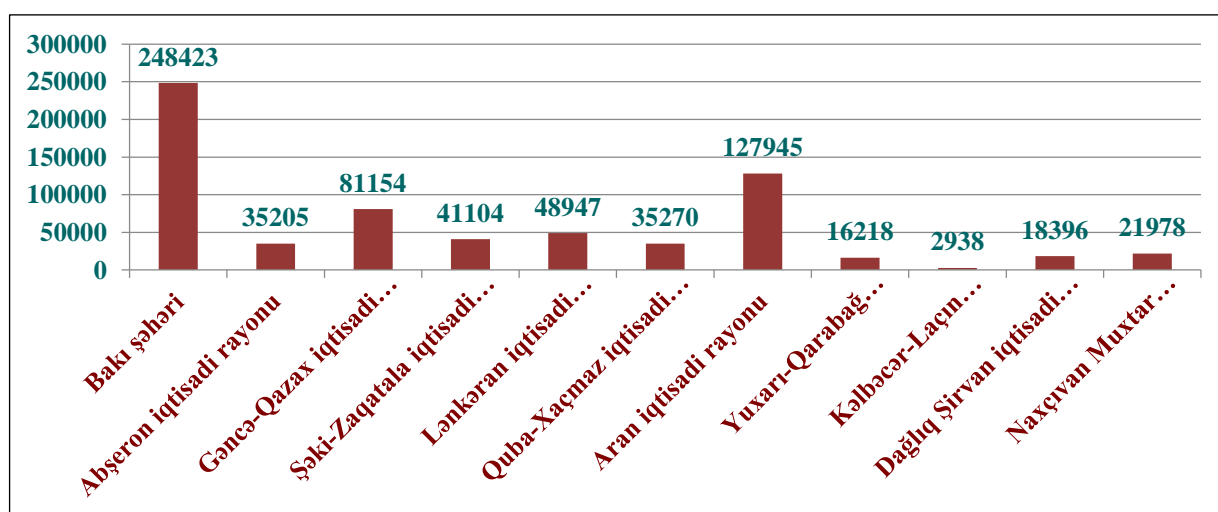
Şəkil 1. Azərbaycanda torpaq sahələrinin ümumi ərazisi, 2012-2016-cı illərin əvvəlinə, min ha (ARDSK-nin məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 2-də ölkəmizdə torpaq sahələrinin ümumi ərazisinin 2016-cı il yanvarın 1-nə olan bölgüsü əks olunmuşdur.

Şəkil 2. Azərbaycanda torpaq sahələrinin ümumi ərazisi, 2016-cı ilin əvvəlinə, %-lə (ARDSK-nin məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

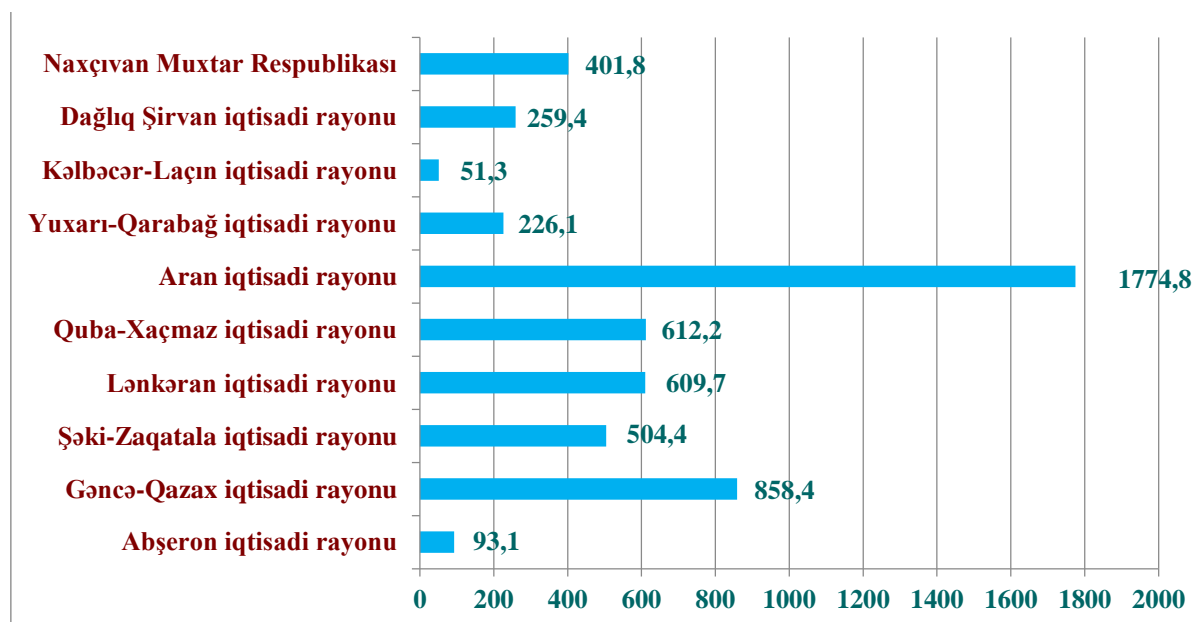
Qeyd edək ki, məhsuldar qüvvələrdən maksimum səmərəli və balanslı istifadənin təmin olunmasında regionlarda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı aparılan tədbirlər, yaradılan infrastruktur şəbəkəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür yanaşma regionlarda və kənd təsərrüfatı sahələrində mövcud resurslardan maksimum istifadənin genişləndirilməsi, iqtisadi fəallığın artırılmasına gətirib çıxarıb [13]. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təşkilində və proqnozlaşdırılmasında, həmçinin əmək ehtiyatlarında məhsuldar istifadənin təmin olunmasında məhsuldar qüvvələrin bölüşdürülməsi, eyni zamanda bu regionlarda sahibkarlıq və təsərrüfat subyektlərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsini şərtləndirir. Şəkil 3-də 01.01.2016-cı il tarixə ölkəmizin iqtisadi rayonlarında təsərrüfat subyektlərinin sayı əks olunmuşdur [14].

Şəkil 3. Azərbaycanda 01.01.2016-cı ilə iqtisadi rayonlarda təsərrüfat subyektlərinin sayı (ARDSK-nin məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Ölkənin iqtisadi rayonlarında məhsuldar qüvvələrin səmərəli və tarazlı yerləşdirilməsi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının intensivləşdirilməsinə, əhalinin məşğulluğunun gücləndirilməsinə və daha çox kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına imkan verir.

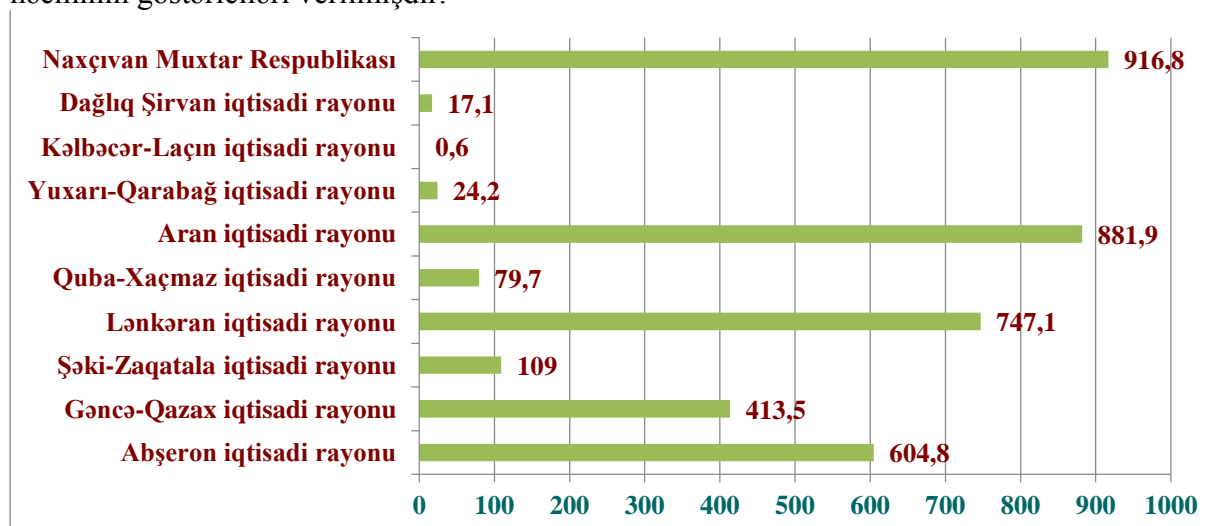
Şəkil 4-də Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında 2015-ci ilin yekunu üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi öz əksini tapmışdır.

Şəkil 4. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi, mln. manat, 2015-ci il (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Kənd təsərrüfatı sahələri ilə yanaşı, ölkə regionlarında sənaye sektorunda mövcud olan məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin təşkili və sənaye məhsulu istehsalının həcminin artırılması vacib vəzifələrdən biri kimi diqqət çəkir.

Şəkil 5-də Azərbaycanda 2015-ci ilin yekunu üzrə iqtisadi rayonlarda sənaye məhsulu həcminin göstəriciləri verilmişdir.

Şəkil 5. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında sənaye məhsulunun həcmi, mln. manat, 2015-ci il, (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün ölkə regionlarında kifayət qədər məhsuldar qüvvələr, o cümlədən qeyri-neft sənaye sahələrinin mineral-xammal ehtiyatları mövcuddur [15;16]. Məsələn, qara və əlvan metallurgiya sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün bu sahənin mineral – xammal bazası kimi Qazax rayonundakı bentonit gil ehtiyatları 100 mlyn. ton təşkil edir. Bundan əlavə, flyüs-əhəng ehtiyatlarının sənaye əhəmiyyətli həcmi 50 mlyn. tondur. Kimya və neftkimya sənaye sektorunun mineral-xammal bazası kimi karbohidrogen ehtiyatları neft və qaz xammallarının emalı ilə yanaşı, kimya və neftkimya sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün ölkəmizdə digər mənşəli mineral xammal ehtiyatları da vardır. Nehrəm yatağında sənaye əhəmiyyətli baş duz ehtiyatı 730 mlyn. ton və Zəngilan yatağında kimyəvi əhəng ehtiyatları 130 mlyn. ton həcmində təşkil edir [17].

Beləliklə, qeyd etmək mümkündür ki, Azərbaycan qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafında məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin strateji aspektləri baxımından yaxın perspektivdə geniş miqyaslı tədbirlərin görülməsi və maksimum məhsuldar mexanizmlərin tətbiqi zərurəti aktual olaraq qalacaqdır. Ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyalaşdırılması və milli iqtisadiyyatın əlavə dəyər yaradan sahələrinin inkişaf etdirilməsi baxımından məhsuldar qüvvələrdən istifadənin adekvatlığı və modelləşdirilməsi prosesləri təkmilləşdirilməli və yenidən baxılmalıdır [18;19]. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə proqramların səmərəliliyinin artırılması məqsədilə, regionlararası disproporsiyaların aradan qaldırılması, məhsuldar qüvvələrin daha optimal tarazlaşdırılması və bölüşdürülməsi vacib məsələlərdəndir. Xüsusilə, ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması üçün qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının əhəmiyyətli səviyyədə intensivləşdirilməsinə nail olmaq məqsədilə məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin müasir meyarları və prinsipləri, adekvat mexanizmləri hazırlanmalı, ardıcıl və sistemli şəkildə tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Babazadə V.M. Azərbaycanın mineral-xammal resursları. Bakı, 2005.- 808 s.
2. Bəhəri T., Mehdiyeva V. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. 2013.-526 s.
3. Friedrich List. National System of Political Economy. New York (USA), 2006.
4. Smith, Adam., (1909-14). Wealth of Nations, edited by C. J. Bullock. Vol. X. The Harvard Classics. New York.- 2001.
5. McConnell C., Brue S., Flynn S.. Economics: Principles, Problems, & Policies. McGraw-Hill Series in Economics. Edition: 20th-2014.
6. Solow R.M. The Economic of Resources and the Resources of Economics, 1974.
7. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. N.York. 2009.
8. Akademik Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun rəsmi saytı. <http://www.igaz.az>.
9. Cəfərova R.M. Təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatı. Bakı–2014.-286 s.
10. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 6 dekabr 2016-cı il. <http://www.president.az>.
11. Yerin təkisi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13.02.1998-cı il.

12. Azərbaycan rəqəmlərdə. Bakı, 2017.- 286 s.
13. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2014-cü il 27 fevral tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
14. Azərbaycan regionları. Statistik məcmuə. Bakı, 2016.- 820 s.
15. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin rəsmi saytı. <http://eco.gov.az>.
16. Şükürov A. Mineral-xammal resursları sektoru dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərin mərkəzində durur. <http://az.strategiya.az/old/?m=xeber&id=13955>.
17. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, 2017.- 344 s.
18. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti. Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2015, 185 s.
19. Şəkəraliyev A., Şəkəraliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı, "Turxan", NPB, 2016.-536 s.

*Kazımova Əsli Xan Hüseyin qızı, i. f.d.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı şəh., İstiqlaliyyət, 6
asli.kazimova.x@gmail.com*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORU SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏHSULDAR QÜVVƏLƏRDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanda qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafında məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin strateji aspektləri tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə problemin mahiyyəti üzrə nəzəri məsələlərə baxılmış, metodiki yanaşmalar öyrənilmişdir. Qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişaf etdirilməsinin əsas məqamları üzrə baxışlar, elmi yanaşmalar müəllif mövqeyi ilə birgə baxılmışdır. Qlobal iqtisadi tendensiyalar şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması məsələləri xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu istiqamətdə qeyri-neft sektoru sahələrinin əhəmiyyəti qeyd edilməklə, onların rolu qiymətləndirilmişdir. Bir neçə qeyri-neft sektoru sahəsinin inkişaf potensialları nəzərə alınmaqla, məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadə olunması məsələləri araşdırılmışdır. Məhsuldar qüvvələrin iqtisadiyyatın inkişafında rolu və əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Məhsuldar qüvvələrin iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasında və strukturunun təkmilləşdirilməsində verə biləcəyi töhfələr barədə fikirlər irəli sürülmüşdür. Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi və onlardan iqtisadi inkişaf proseslərində maksimum səmərəli istifadə edilməsinə baxılmışdır. Məhsuldar qüvvələrə dair görkəmli alman iqtisadçı alimi Fridrix Listin və digər klassik iqtisadçıların bu sahədə nəzəriyyələrinə baxılmış və müasir dövrdəki aktuallığı qeyd olunmuşdur. Məhsuldar qüvvələrin Azərbaycanın iqtisadi sistemində yerləşdirilməsi və bu istiqamətdə mövcud xüsusiyyət-

ləri təhlil olunmuşdur. Ölkədəki təbii ehtiyatlar, resurs potensialı, karbohidrogen ehtiyatları, müxtəlif sənaye sahələrinin, xüsusilə qeyri-neft sektoru sənayesi sahələrinin inkişafı üçün zəruri olan xammal və resursların təhlili aparılmış, imkanlar qiymətləndirilmişdir. Rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft sektoru sahələrinin təşkili üçün kifayət qədər resurs potensialının və məhsuldar qüvvələrin olması qənaətinə gəlinmişdir. Azərbaycanın qeyri-neft sənayesi sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi üçün məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin müxtəlif variantları modelləşdirilmişdir. Metallurgiya sənayesi üçün zəruri olan xammal ehtiyatları və məhsuldar qüvvələrin potensialı qiymətləndirilmişdir. Kimya və neftkimya sənaye sektorunun mineral-xammal bazası və bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar olaraq məhsuldar qüvvələrin adekvatlığının yüksək olması xüsusilə qeyd edilmişdir. Tikinti sektoru və tikinti materialları sənayesinin xammal resurslarının iqtisadi fəaliyyət dövrünə cəlb edilməsi məsələləri və bununla əlaqədar məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin mövcud problemlərinə toxunulmuşdur. Qeyri-neft iqtisadiyyat sahələri içərisində xüsusi əhəmiyyətinə görə fərqlənən kənd təsərrüfatı sektorunun və aqrosənaye kompleksinin inkişafı proseslərində məhsuldar qüvvələrdən yetərinə istifadə olunmaması problemlərinə toxunulmuşdur. Ölkənin kənd rayonlarında kifayət qədər ucuz işçi qüvvəsinin və torpaq sahələrinin olmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatı sektorunda əldə olunan nəticələrin müasir dövrün tələblərinə cavab vermədiyi bildirilmişdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin və ölkə əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün məhsuldar qüvvələrdən kənd təsərrüfatı sahələrində maksimum səmərəli istifadənin təmin edilməsinin təşkilinə səy göstərilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Ölkədə münbit torpaq resurslarında, torpaq fondlarından istifadənin yenidən modelləşdirilməsi, əkinə yararlı torpaqların əhatəsinin genişləndirilməsinin vacibliyi göstərilmişdir. İqtisadi rayonların fəallığının gücləndirilməsində yerli resurslardan istifadənin müasir mexanizmlərinin yaradılmasının vacibliyi bildirilmişdir. Məhsuldar qüvvələrin modelləşdirilməsi hesabına qeyri-neft sektoru sahələrində sahibkarlığın inkişafının gücləndirilməsi problemləri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Müasir dövrdə təbii resurslardan, xammal ehtiyatlarından və ümumilikdə, məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin strateji aspektləri kontekstində tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

*Кязимова Асли Хангусейн гызы, д.ф.э.н.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
г. Баку, Истиглалият 6
asli.kazimova.x@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В РАЗВИТИИ НЕНЕФТЯНЫХ СЕКТОРОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье исследованы стратегические аспекты эффективного использования производительных сил в развитии ненефтяных секторов в Азербайджане. С этой целью

рассмотрены теоретико-методологические вопросы по существенным проблемам. Кроме того, рассмотрены разные научные взгляды и подходы по основным проблемам развития ненефтяного сектора экономики. Особо обращено внимание на минимизацию зависимости Азербайджанской экономики от нефтяного фактора в условиях роста глобальных экономических тенденций. Оценены роль и значимость ненефтяных секторов экономики в этом направлении. Учитывая потенциал развития нескольких ненефтяных секторов, изучены вопросы продуктивного использования производительных сил. Изучены роль производительных сил по диверсификации и совершенствованию структуры экономики страны. Рассмотрена эффективность использования производительных сил в развитии ненефтяных секторов экономики с учетом использования природных и экономических ресурсов. Изучены и обобщены научные взгляды известного немецкого экономиста-ученого Фридрих Листа и других ученых по теориям производительных сил. Анализировано размещение производительных сил в экономической системе Азербайджана и их существующие особенности. Были проанализированы природные ресурсы страны, ресурсный потенциал, запасы углеводородов, сырье и ресурсы, необходимые для развития различных отраслей промышленности, в частности ненефтяных секторов и были оценены возможности. Сделан вывод о наличии достаточных ресурсных потенциалов и производительных сил для организации конкурентных ненефтяных секторов. Моделированы разные варианты эффективного использования производительных сил в ненефтяных секторах экономики страны. Рассмотрены потенциал использования сырьевых запасов и производительных сил в развитии металлургического комплекса. Особо отмечены высокого уровня адекватность обеспеченности разными видами сырьевых ресурсов и компонентами производительных сил химического и нефтехимического комплекса страны. Обращено внимание на важность расширения использования потенциала производительных сил и ресурсов по расширению развития строительного сектора. Особо отмечена важность эффективного использования производительных сил и прочих ресурсов в развитии сельского хозяйства и агропромышленного комплекса. Отмечена концентрация достаточных рабочих сил и трудовых ресурсов, одновременно природных и экономических ресурсов в регионах страны. Обоснованы необходимость незамедлительного привлечения их в хозяйственный оборот и усилить продовольственную безопасность в стране путем расширения ассортимента и увеличения объема сельскохозяйственных продуктов, продукции агропромышленных предприятий. Отмечена важность привлечения в хозяйственный оборот земельных ресурсов страны с целью повышения производительности сельскохозяйственных производств и применения в них современных технологий. Обращено внимание на развитие предпринимательства в регионах и сельскохозяйственных сферах для интенсификации эффективного использования производительных сил. Подготовлен ряд рекомендаций и даны предложения по эффективному использованию природных ресурсов, разного вида сырьевых компонентов и в целом производительных сил в развитии ненефтяных секторов экономики страны в современных условиях.

*Kazimova Asli Khanhusein, PhD in econ.
Azerbaijan State University
6 Istiglaliyyat st., Baku
asli.kazimova.x@gmail.com*

S U M M A R Y

STRATEGIC ASPECTS OF EFFICIENT USE OF PRODUCTIVE FORCES IN THE DEVELOPMENT OF NON-OIL SECTORS IN AZERBAIJAN

The article explores the strategic aspects of effective use of productive forces in the development of non-oil sectors in Azerbaijan. To this end, it considers some theoretical and methodological questions on current problems. In addition, various scientific views and approaches on the main problems of the development of the non-oil sectors of the economy are examined. A special attention is paid to minimizing the dependence of the Azerbaijani economy on the oil factor in the context of global economic trends. The role and significance of the non-oil sectors of the economy are assessed in this direction. The article studies the effective use of productive forces taking into account the level of development of some non-oil sectors. The role of the productive forces in diversifying and improving the structure of the country's economy is also studied. The article deals with the efficiency of the use of productive forces in the development of non-oil sectors of the economy, taking into account the use of natural and economic resources. The scientific views of a well-known German economist-scientist Friedrich List and other scientists on the theories of productive forces are studied and summarized. The distribution of the productive forces in the economic system of Azerbaijan and their existing features are analysed. The author also explores the country's natural resources, resource potential, hydrocarbon reserves, raw materials and resources needed for the development of various industries, in particular the non-oil sectors, and assesses the current opportunities. It is concluded that there are sufficient resource potentials and productive forces for competitiveness of non-oil sectors. Various versions of the effective use of productive forces in the non-oil sectors of the country's economy are modeled. The article studies the potential for using raw materials and productive forces in the development of the metallurgical complex. The adequacy of the availability of different types of raw materials and the components of the productive forces of the chemical and petrochemical complex of the country are particularly noted. Attention is drawn to the importance of expanding the use of the potential of productive forces and resources to expand the development of the construction sector. The importance of effective use of productive forces and other resources in the development of agriculture and the agro-industrial complex is especially noted here. The author stresses the concentration of sufficient manpower and labour resources, both natural and economic resources in the regions of the country. The necessity for their immediate involvement in economic circulation and strengthening food security in the country by expanding the range and increasing the volume of agricultural products, products of agro-industrial enterprises is substantiated. It is also important to attract the country's land resources into economic circulation for increasing the productivity of agricultural products and applying modern technologies in them. Attention is paid to the development of entrepreneurship in the regions and agricultural areas to intensify the effective use of productive forces. A number of recommendations and proposals are made for the effective use of natural resources, various types of raw materials and, in general, the productive forces in the development of the non-oil sectors of the economy in modern conditions.

Qocayeva Elmira Məhəmməd qızı, i. f.d., dos.

Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç. 88a
qocayeva-e@rambler.ru
Əliyeva İlahə Şahin qızı, doktorant
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Bakı şəh., K.Rəhimov 822/23
i.aliyeva@atmu.edu.az

UOT - 331

MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASINDA TURİZM SEKTORUNUN PAYININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: turizm, məşğulluq, əmək bazarı, işsizlik, iqtisadi göstərici, iş bacarıqları.

Ключевые слова: туризм, занятость, рынок труда, безработица, экономический показатель, навыки работы.

Keywords: tourism, employment, labour market, unemployment, economic indicator, job skills.

Bu gün bütün ölkələrin ən böyük problemlərindən biri işsizlikdir. Ölkələr işsizlik nisbətlərini azaltmaq yollarını axtarırlar. İnsanların bir-birinə xidmət etdiyi turizm məşğulluğu təmin etməkdə mühüm sektor kimi seçilir. Bunun üçün bir çox ölkə turistlərin və turizm gəlirlərinin müxtəlif reklam və promosyonlarla artırılmasına çalışır. Turizm xərclərinin məşğulluğa təsiri turizm tələbatının intensivliyindən asılıdır. Başqa sözlə, ölkəyə olan turist tələbi nə qədər yüksəksə, birbaşa və dolaylı məşğulluq faizi bir o qədər yüksəkdir. Yəni, məşğulluğun artması tələbin artmasına paralel olacaqdır. Turizm tələbinin artmasına cavab vermək üçün turizm investisiyalarının artırılması lazımdır [3].

Ölkəmiz dünyanın ən perspektiv turizm bazarlarından birinə çevrilmişdir. Azərbaycan daxili və xarici turizm üçün böyük potensiala malikdir. Turizm bazarı müştəriləri cəlb etməklə kifayətlənməyən, onlara yüksək xidmət göstərməklə onları sadıq müştəriyə çevirməyə qadir olan mütəxəssislərə də ehtiyacı var. Bura daxildir otel, nəqliyyat, restoran və bir sıra əlavə xidmətlər göstərmək bacarığı, turistlərin boş vaxtlarını təşkil etmək, onların sağlamlığını təmin etmək, turistlər tərəfindən müsbət emosiyaların alınması, hüquqi və psixoloji dəstək və s. Turizm sənayesi üçün kadr hazırlığına dünyanın hər yerində böyük diqqət yetirilir. ÜTT-nin məlumatına görə, 20-ci əsrin 90-cı illərinin əvvəlində Avropada 105 ali və 139 peşə təhsil müəssisəsi, Amerikada müvafiq olaraq 6 və 17, Asiya və Sakit okeanda 13 və 35 təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Turizm sənayesi üçün kadr hazırlığını həyata keçirən ən çox sayda - 37 müəssisə Böyük Britaniyada yerləşir.

Turizm statistikasını 2008 Beynəlxalq tövsiyələrdə (İRTS 2008) müəyyən edildiyi kimi, turizm öz təbiətinə müvafiq olaraq statistika nümayəndələrinin xüsusi çağırışı olan fenomenidir. Turizm əmək bazarı dinamik xarakter daşıyır: müəssisələr arasında yüksək əmək dövriyyəsi, əməkhaqqılarının və idarəetmə səviyyələrinin genişliyi, mövsümlilik v.s. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizm sənayesinin iş imkanlarında yüksək rəqabət mövcuddur.

Turizm sektorunun əmək - tutumlu bir sektor olması və avtomatlaşdırmaya digər sektorlardan daha az imkan təmin etməsi bu sektorda insan gücünə olan ehtiyacı dahada artırmaqdadır. Turizm sektorunda inkişaf etmiş ölkələr araşdırıldığından, o ölkələri maraqlı və cazibədar edən ünsürlərin yalnız maddi qaynaqları, sərmayələri, tarix və təbiət zənginlikləri deyil, onları

dəyərləndirən insan və güclü təşkilati strukturun olduğu görülməkdədir (Çəkən, 2003: 35). Buna görə bir ölkədə turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi baxımından, xüsusilə tələb baxımından insan ünsürü böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Məsələn, otel sənayesində ən üst səviyyədəki idarəçidən, ən alt bölmədə fəaliyyət göstərənlərə qədər çalışanlar lazımlı xüsusiyyətlərə malik deyillərsə, işlətmənin inkişafı və məhsuldar çalışması mümkün deyil. Bu vəziyyət yalnız otel müəssisələri üçün deyil, turizm sektoru içərisində fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrə aiddir. Turizm sektorunun bu xüsusiyyəti, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu sektorun inkişaf etdirilməsi ilə yeni iş imkanlarının artırılmasında, bu səbəbdən məşğulluq üzərində əhəmiyyətli təsir yaratmaqdadır. Məsələn, bir ölkədə turizmin inkişafı üst quruluş sərmayələrinin və kurs gəlirlərinin artımına gətirib çıxaracaq, bu vəziyyət də əhəmiyyətli ölçüdə yeni məşğulluq imkanlarının açılması imkanını təmin edəcək.

Turizmin ümumiyyətlə, birbaşa, bilvasitə və xəbərdarlıq olmaq üzrə üç növ məşğulluq yaratdığı qəbul edilməkdədir (Sharpely, 2002:167).

Birbaşa məşğulluq: Turizm sektorunun özündən qaynaqlanan və ona asılı olan işlərdir. Yerləşdirmə, yeməxana müəssisələri, hədiyyəlik əşya satan mağazalar, barlar, səyahət agentlikləri, çatdırma işlətmələri və turizm təşkilatlarında yaradılan işlər bu qrupa daxildir. Bilvasitə məşğulluq: Turizm sənayesinin ehtiyac duyduğu mal və xidmətləri təmin edən məşğulluqdur. Xəbərdarlıq məşğulluq: Birbaşa və bilvasitə məşğulluqla təmin edilən gəlir xərcləndikcə turizmin nəzərə çarpan təsiri ilə iqtisadiyyatda yaradılan əlavə məşğulluqdur. Statistik məlumatlarda adətən birbaşa və dolaylı məşğulluq nəticələri yer almaqdadır. Dünyada digər ölkələri də nəzərdən keçirərkən, bilvasitə məşğulluq payı birbaşa məşğulluqdan üstündür. Beynəlxalq turizm təşkilatlarının qəbul etdiyi əmsala görə dolaylı yolla məşğulluq 1,5 dəfə birbaşa məşğulluqdan artıqdır [4].

Turizm sektorunun məşğulluğa qatqısı ölkələrə, bölgələrə və fərqli dövrlərə görə dəyişə bilər. Turizmin məşğulluğa təsirini müəyyən edən əsas amilləri aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür: [2]

- Ölkələrin iqtisadi strukturları, turizm investisiyaları və əmək siyasəti;
- Ölkənin turizm sektorunun xüsusiyyətləri və turizm müəssisələrinin strukturu;
- Sektorda çalışan personalın bacarıqları, səmərəliliyi və uyğunluq səviyyəsi;
- Turizm sektoru ilə digər sahələr arasında sosial və maliyyə hüquqlarına uyğunluq;
- Turizm şirkətlərinin fəaliyyət dövrü, aşağı və ağır mövsüm dövrlərinin davam etmə müddəti;
- Ölkədə turizm sektorunun imicinin təhsilli gənclər tərəfindən cəlbedici olub olmadığı.
- Turizm sektorunda iş müddəti (tam zamanlı, part-time və s.);
- Təqdimat və marketinqin uğuru.
- Siyasi, iqtisadi və sosial faktorlar.

Turizm sektorunda yatırılan investisiyalar və xərclər digər sektorlar ilə müqayisədə daha yüksək səviyyədə məşğulluq yaradır. Turizmdə çalışanların sayının artmasına təsir göstərən əsas faktorlar:

- Əmək sıxlığı;
- Çox sayda aşağı ödənişli iş sahələri.
- Part-time və müvəqqəti iş yerlərinin çox sayda tapılması;
- Mövsümi və dövri xarakter daşması.

Dünyada daha çox iqtisadi cəhətdən tədqiq edilmiş turizm xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatı üçün vacib sayılmışdır. Turizmin ölkənin iqtisadiyyatına təsiri dedikdə xarici valyuta gəlirləri, ümumi daxili məhsul, ödəniş balansına qatqı, məşğulluq və sürət təsirləri nəzərə alınır. (Tosun və Sahin, 2008:210). Bu baxımdan, Dünya Səyahət və Turizm Şurası-

nın (WTTC) hər il regionlar və ölkələr əsasında verdiyi iqtisadi hesabatlar turizm iqtisadiyyatına verilən məlumatlar əsasında turizm dünyasının iqtisadi strukturuna dair məlumatların qiymətləndirilməsinə kömək edir.

Dünyadakı məşğulluq nəticələri təhlil edildikdə turizm sektoru qiymətləndirildiyi zaman müəyyən edilmişdir:

Dünyada ümumi iqtisadi strukturda 2010-cu ildə 250 565 min işçi birbaşa və ya dolayı məşğulluq təmin etmiş, ümumi məşğulluqdakı pay isə 8,6% hesablanmışdır. Bu rəqəm əvvəlki ilə nisbətən -0,85% azalıb. Turizmdə birbaşa məşğul olan şəxslərin sayı 96 130 500; cəmi məşğulluqdakı payı (əvvəlki ilə nisbətən 0,91%) 3.3% səviyyəsində olmuşdur. Edilən təxminlərdə, 2021-ci ildə birbaşa məşğulluq 120 min 427 minə çatacaq və ümumi məşğulluq içində pay 3.6% olaraq artacaq. Eyni dövrdə, 323 826000 nəfərin iqtisadi strukturunda birbaşa və dolayı məşğulluq təmin etməklə, ümumi məşğulluqdakı payın 9,7% olacağı proqnozlaşdırılır. Turizm sektorunda birbaşa məşğulluq və ümumi iqtisadiyyatda məşğulluq dəyərləri, turizmin inkişafı, tələbatın artması və turizmin tədarükü səbəbindən artmaqdadır.

Cədvəl 1.

Dünya üzrə turizm sektorunda məşğulluğun payı

İllər	Birbaşa məşğulluq	Ümumi məşğulluq
2004	3,3	9,5
2005	3,5	9,4
2006	3,5	9,5
2007	3,4	9,6
2008	3,4	9,1
2009	3,3	8,8
2010	3,3	8,6
2020	3,6	9,7

Mənbə: www.eurostat.com

Turizm sektoru tərəfindən təmin edilən birbaşa və dolayı məşğulluğun səviyyəsinə nəzər yetirdikdə beynəlxalq turizm hərəkətlərinə paralel inkişaf müşahidə edilməkdədir. Turizmin inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə artan tendensiyası, bu ölkələrin yerləşdiyi bölgələrdə məşğulluğun artması, (Avropa, K. Amerika kimi) populyar turizm bölgələrindən daha çoxdur. Turizm sektorunun ümumi iqtisadiyyatda 2010-cu ildə yaratdığı birbaşa məşğulluq səviyyəsi dünya orta səviyyəsindən yuxarıdır;

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında turizm sektorunun özünə məxsus payı var. Ümumdünya Turizm və Səyahət Şurasının (WorldTravel&TourismCouncil, WTTC) hesabatında qeyd olunur ki, 2016-cı ildə səyahət və turizm sənayesinin Azərbaycanın ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) birbaşa təsiri 2 milyard 285,3 milyon manat, yaxud hesabat dövründəki ÜDM-in ümumi həcmnin 4,1 faizi qədər olub. Qurumun gözləntilərinə görə, 2017-2027-ci illər ərzində 6,5 faiz daha artaraq 4 milyard 581,9 milyon göstəricisinə çatacaq. Bu rəqəmlər hər şeydən əvvəl hotellər, mehmanxanalar, turizm agentlikləri, avia şirkətlər, həmçinin sərnişin daşıma xidmətləri göstərən digər bu tipli bazar iştirakçılarının iqtisadi fəaliyyətini əks etdirir.

Hesabatda həmçinin qeyd edirlər ki, turizm və səyahət sektorunun inkişafı ölkə əhalisinin məşğulluq səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Yeni inşa edilmiş otel və mehmanxana şəbəkəsində yüzlərlə yeni iş yerlərinin açılması ümumilikdə ölkədə işsizlik səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır. Beləki, 2016-cı ildə sektor birbaşa olaraq 171 min iş yeri təmin

edib ki, bu da əhalinin ümumi məşğulluq səviyyəsinin 3,7 faizi qədər olub. WTTC təşkilatının proqnozlarına görə, 2017-ci ildə bu göstərici 6 faiz, 2027-ci il üçün isə daha 3,5 faiz olacaq. Başqa sözlə desək, 256 min iş yeri artacaq ki, buda Azərbaycan əhalisinin ümumi məşğulluq səviyyəsinin 5,6 faizi qədər olacaq. Ümumiyyətlə, turizm və səyahət sənayesinin məşğulluğa tam təsiri 2016-cı ildə 609 min iş yeri, yaxud əhalinin ümumi məşğulluğunun 13,2 faizi qədər təşkil edib. Qurumun ekspertləri proqnozlaşdırır ki, cari ildə sektor 642 min iş yerini təmin edəcək. Bununla yanaşı, 2027-ci ildə iş yerlərinin sayı 3,2 faiz, yəni 883 min artacaq ki, buda ölkə əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin 13,9 faizi qədər olacaq [5].

Turizm sektorunda çalışanlar səyahət, turistlərin rahatlığı üçün təqdim edilən nəqliyyat, yerləşmə və bütün digər infrastruktur-üst quruluş xidmətlərinin üzərində bir bütününün ən vacib elementidir. İstehsal, marketing və turizm xidmətlərinin təmin edilməsində insan rolunun davamlı dəyişməsi gələcəkdə də sürətlə davam edəcək. Turizmdə işsizlik probleminin yaranmasının qarşısını ala bilmək üçün dövlət və özəl sektor idarə heyətinin, çalışanların ehtiyaclarını müəyyənləşdirərək, lazımı əmək qabiliyyətlərini və performanslarını artıracaq müəssisədaxili və müəssisəxarici təkmilləşdirmə ilə karyera inkişafını təmin edəcək mərhələləri təyin etməlidir.

Yekun olaraq turizm sektorunda məşğulluq hədəflərinə çatma bilmək üçün ölkə və regionlar üzrə aşağıdakı məsələlərə diqqət edilməlidir:

- Məşğulluq təmin edici beynəlxalq və yerli miqyasda turizm inkişaf strategiyaları və planlamanın yaradılması.

- Çox sayda iş yeri və məşğulluq səviyyəsini artıracaq davamlı inkişaf və eyni zamanda qiymət rəqabətində üstünlük təmin edəcək yeni turizm məhsul və xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi.

- İş və iş yerlərinin keyfiyyət standartları müəyyən edilərək, işəgötürənlər və çalışanların bu standartlara adaptasiya olunması təmin edilməlidir: beləliklə yüksək səviyyədə turist məmnuniyyəti yaradılmalıdır.

- Texnologiyanın çevik dəyişkənliyinin turizm sektoruna faydalı yöndə istiqamətləndirilməsini həyata keçirmək.

- Beynəlxalq işçi hərəkatının yaratdığı vəziyyət ilə uyğunlaşmaq.

- Tələb olunan keyfiyyət və miqdarda mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün sektorun ehtiyaclarına uyğun tədris proqramları və kontingentlərin yenidən təşkil edilməlidir.

- Sektorda məşğulluğun vəziyyəti və onun təsirləri daha yaxşı və dövrü olaraq ölçüləbilməsi üçün statistika və monitoring / monitoring sistemləri müəyyənləşdirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. BOUAGNET, F. C. (2005). "Statistic in Focus: Industry, Trade and Services; Population and Social Conditions", 32/2005, www.eurostat.com

2. BOZ, C. (2006). "Dünya'da ve Turizm Endüstrisinde istihdam ve Çalışma Şartları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

3. Altınok, Serdar ve Murat Çetinkaya; (2003), "Turizm Sektörü ve Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi", TSA, 3, s.113-134.

4. <http://www.alpertekbas.com/haber/turizmde-istihdam-sorunu-ve-otel-calisanlari-134.html> giriş tarixi 17 oktyabr 2017.

5. <http://www.anl.az/down/meqale/olaylar/2017/mart/534383.htm> giriş tarixi 17 oktyabr 2017.

Qocayeva Elmira Məhəmməd qızı, i. f.d., dos.

*Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi küç. 88a
qocayeva-e@rambler.ru
Əliyeva İlahə Şahin qızı, doktorant
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Bakı şəh., K.Rəhimov 822/23
i.aliyeva@atmu.edu.az*

X Ü L A S Ə

MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASINDA TURİZM SEKTORUNUN PAYININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Turizm ölkələrin iqtisadi tənəzzülü dövründə böyük bir xarici valyuta axını təmin edərək xarici ticarət balansının və işsizlik səviyyəsinin azaldılmasında əsas rol oynayır. Eyni zamanda əmək resurslarına ehtiyacın yüksək olması özəlliyi ilə seçilərək, məşğulluğun səviyyəsinin artırılmasında xüsusi rol oynayan xilaskar sahədir. Araşdırmanın məqsədi turizmin məşğulluq səviyyəsinin artırma bilmə özəlliyinə malik olması ilə bağlı faktorların müzakirə edilməsidir. Həmçinin işsizlik probleminin həlli mövzusunda sənaye ilə turizm sektoru qarşılaşdırılmış, turizm sektorunda yaranan məşğulluğun xüsusiyyətləri və növləri nəzərdən keçirilmişdir.

Hazırda turizm dünyada məşğulluğun təmin olunmasında əksər sənaye və xidmət sahələri ilə müqayisədə kifayət qədər yüksək göstəriciyə malikdir. Statistik məlumatlara əsasən dünyada 200 milyondan çox insan turizm sənayesində çalışır ki, bu da dünyada məşğulluğun 10%-ni təşkil edir. Dünyada turizmin hazırkı inkişaf tempinə əsaslanaraq söyləmək olar ki, yaxın illərdə bu rəqəm bir qədər də artacaqdır. Belə ki, ölkəyə olan turist tələbi nə qədər yüksəkdirsə, məşğulluq faizi bir o qədər yüksəkdir. Yəni, məşğulluğun artması tələbin artmasına paralel olacaqdır.

Məqalədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən və məşğulluq imkanlarını yalnız turizmlə deyil, həm də xidmət sektorlarında, turizm infrastrukturunun obyektləri və müəssisələrində məşğulluq imkanı yaradan turizm kompleksi nəzərdən keçirilir. İqtisadiyyatın turizm sektoru yeni iş yerlərinin yaradılması üçün bir platforma kimi müəyyənləşdirilmişdir. Məqalədə turizm sahəsində əhalinin məşğulluğunun xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilərək, əhalinin turizm sektorunda birbaşa və dolay məşğulluğunun mahiyyəti əks olunub. Dünyanın müxtəlif ölkələrində turizmdə birbaşa məşğulluğun göstəriciləri multiplikativ təsir ilə hesablanmışdır. Dünya üzrə turizm sektorunda birbaşa və ümumi məşğulluğun payı 2004-2020-ci illər arasında təhlil edilmişdir. Nəticə olaraq müəyyən edilmişdir ki, maddi istehsalın bir çox sahələrindən fərqli olaraq turizmin inkişafı əmək məhsuldarlığının artırılması imkanında belə əmək resurslarına olan tələbatın qorunması və genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

Годжаева Эльмира Магомед гызы, д.ф.э.н., доц.

*Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, ул. Г.Зардаби 88а
qosayeva-e@rambler.ru
Алиева Илаха Шахин гызы, докторант
Азербайджанский Университет Туризма и
Менеджмента
Г. Баку, К.Рахимов 822/23
i.aliyeva@atmu.edu.az*

Р Е З Ю М Е

ОЦЕНКА ДОЛИ ТУРИЗМА В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЗАНЯТОСТИ

Туризм, во время экономических трудностей, играет важную роль в сокращении внешнеторгового баланса и безработицы путем предоставления странам большого валютного потока. В то же время высокий спрос на трудовые ресурсы - это область спасения, которая играет особую роль в повышении уровня занятости, выбирая конкретную функцию. Цель исследования - обсудить факторы, влияющие на уровень занятости в сфере туризма. Кроме того, сектор промышленности и туризма столкнулся с проблемой безработицы, были рассмотрены типы и виды занятости, созданные в секторе туризма.

В настоящее время туризм имеет довольно высокий уровень занятости в мире по сравнению с большинством отраслей и услуг. Согласно статистическим данным, более 200 миллионов человек в мире работают в индустрии туризма, составляя 10% мирового трудоустройства. Исходя из нынешних темпов развития туризма в мире, можно сказать, что в ближайшие годы эта цифра немного возрастет. Таким образом, чем выше туристический спрос на страну, тем выше уровень занятости, то есть увеличение занятости будет параллельно увеличению спроса.

В статье рассмотрен туристический комплекс, охватывающий множество разнообразных секторов экономики и создающий возможности для трудоустройства не только в сфере туризма, но и обслуживающих секторах, на предприятиях и объектах туристской инфраструктуры. В статье туристский сектор экономики обозначен как платформа для создания новых рабочих мест. А также в статье рассмотрены особенности занятости населения в туризме, отражена сущность прямой и косвенной занятости населения в туристической отрасли. Проведены данные прямой занятости населения в туризме в отдельных странах мира, также и с мультипликативным эффектом. Проанализирована доля прямой и общей занятости населения в туризме за 2004-2020 гг. в мировых странах. Обосновано, что развитие туризма в отличие от большинства отраслей материального производства предполагает сохранение и расширение потребности в трудовых ресурсах даже при возможности возрастания производительности труда.

Gojayeva Elmira Muhammed, PhD in econ., assoc. prof.

Baku Business University

88a H. Zardabi St., Baku

qocayeva-e@rambler.ru

Aliyeva Ilaha Shahin, PhD Student

Azerbaijan Tourism and Management University

822/23 K.Rahimov St., Baku

i.aliyeva@atmu.edu.az

S U M M A R Y

ASSESSMENT OF THE CONTRIBUTION OF TOURISM IN THE INCREASE OF EMPLOYMENT RATE

Tourism plays a key role in decreasing the unemployment rate as well as foreign trade deficits by drawing foreign currency into the countries in times of economic crisis. At the same time, considering the high demand for labour resources this kind of service sector creates new jobs and thus prevents unemployment. The aim of the study is to discuss the factors that affect the increase of the employment level in tourism sector. Also, the industry and tourism sector are compared regarding to the solution of unemployment problem, and the features and types of employment created in the tourism sector are reviewed here.

At present tourism has a fairly high level of employment in the world compared to most industries and services. According to statistical data, more than 200 million people in the world work in the tourism industry, making up 10 per cent of the world employment. Based on the current pace of tourism development in the world, one can say that in the coming years this figure will slightly increase. Thus, the higher demand for tourists, the higher the employment level, i.e., the increase in employment will parallel the increase in demand.

The article explores a tourist complex covering a wide variety of sectors of the economy and creating employment opportunities not only in tourism, but also in the service sectors, at enterprises and tourism infrastructure facilities. The tourism sector is designated as a platform for creating new jobs. The article describes the features of employment in tourism, reflects the essence of direct and indirect employment in the tourism industry. The data on direct employment in tourism in some countries are submitted as well as the ones with a multiplicative effect. The share of direct and indirect employment in tourism for 2004-2020 is analysed in different countries. It is proved that the development of tourism, unlike most of the production industries, involves reservation and expansion of needs in labor force, even with the possibility of increasing productivity.

*Буниат-заде Аян Юсиф гызы, диссертант
Академия Государственного*

*Управления при Президенте АР
Г. Баку, ул. Лермонтова 74
ayan.buniyatzada@gmail.com*

UOT - 330.341.1

АКТИВИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАНЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

Ключевые слова: технологическая структура, информационно-коммуникационные технологии, интернет, инновации, национальная экономика, кластеры.

Açar sözlər: texnoloji struktur, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, internet, innovasiyalar, milli iqtisadiyyat, klasterlər.

Keywords: technological structure, information and communication technologies, Internet, innovations, national economy, clusters.

Изучение технологической структуры экономики страны актуально в том аспекте, что в условиях глобализации появляются структурные сдвиги в формировании изменений, которые усиливают деформацию структуры национальной экономики. В настоящее время все еще происходит перекося сырьевой экономики, который начался с эволюции отраслевой структуры - в 2013 г. средняя заработная плата в добывающих отраслях (нефтегазовой, золотодобывающей, горнодобывающей и т.д.) превышала указанный показатель в целом по экономике в 3,58 раза!, валовые инвестиции в данный сектор в 2012 г. составляли 3 857 млн. манат, что равнялось 63,8% от общей суммы валовых инвестиций в экономику нашей страны [4].

В результате развития технологий, науки и техники наметились объективные структурные изменения в сфере экономики. В настоящее время в Азербайджане функционирует 40 интернет-провайдеров, причем, только три из них являются государственными (Aztelekomnet, Bakinternet и Azdatakom). Все они работают в условиях свободных рыночных отношений и здоровой конкуренции. Чтобы получить доступ в Интернет, используются беспроводные и проводные технологии, в частности, 3G и WiMax. Две частные компании отвечают за международный трафик. Это Delta Telekom и Azertelekom, позволяющие осуществить работу интернет-провайдеров.

В стране действует три оператора мобильной связи, которые позволяют своим абонентам почувствовать все преимущества высокоскоростного доступа к Интернету. Проникновение мобильной связи в стране составило более 100%, в связи с чем, можно говорить о возможности каждого человека пользоваться свободным доступом к Интернету. Если брать во внимание широкополосный доступ к Интернету, то в Азербайджане он предоставляется с 2006 года, причем, в последнее время наметился рост пользователей такого вида услуг. Причинами такого увеличения числа пользователей является государственная политика развития информационной и компьютерной отрасли, а также осуществление управления страной посредством электронных ресурсов и увеличения роли Интернета в оказании услуг. Последние годы в стране осуществляются последовательные действия для уменьшения цен на услуги, связанные с Интернетом, причем, за этот период скорость подключения к Интернету увеличивалась в несколько раз.

При реализации прогрессивных технологически-структурных программ, страна может получить 5-10 % от общего количества на рынке интеллектуальных услуг и высокотехнологичных товаров по 8-10 позициям.

Так, в 2013 году реальный рост ВВП составил в Азербайджане 5,8%, увеличившись до 57 млрд. манатов. Рост ненефтяного ВВП был равен 9,8%, при этом ВВП на душу населения вырос на 4,4% - до 6,132 тыс. манатов (около \$8 тыс.) [5].

За период трансформации экономики Азербайджана вместе с положительными изменениями экономического роста были отмечены невосполнимые потери технологического базиса, а также научно-технического потенциала. Исключением можно считать лишь нефтегазовую отрасль. В то же время, значительно вырос за последние годы уровень активности предприятий в области инноваций.

Экономическая теория недостаточно разработала вопрос содержания процесса развития технологической части экономики, и необходимости влиять на данный процесс. Кроме того, на основе изучения содержания структуры развитой технологии можно создать развитый механизм при помощи выделения результатов и факторов, которые влияют на структуру хозяйственной системы в мировой системе.

Чтобы данная научная идея была реализована, нужно воспользоваться комплексом методологических приемов. Структура может пониматься как детерминанта любой системы в понимании системного подхода, как эмерджентности, которая позволяет увидеть новые системные свойства.

Структура экономики, качество и динамика ее роста являются взаимообусловленными процессами современности. В этом случае в качестве характеристики целостности и устойчивости социального прогресса выступает структура экономики, которая воздействует на всю систему и определяет характеристики экономического роста. В экономической науке используются такие категории, которые характеризуют процесс развития структурной части экономики, сдвиги в нем, кризис, трансформацию и перестройку [3].

Необходимость внедрения новых видов производства вызвана изменениями технологической структуры потребления, исходя из чего, структура потребления будет определяться производством. В этом случае, она будет показывать структуру растущих потребностей субъектов в долгосрочном периоде, а при помощи структуры производства будет показана структура распределения и размещения экономических ресурсов, количество которых ограничено. Существование пропорции между данными сторонами в противоречии отрицается, исходя из методов разрешения этих противоречий. Таким образом, технологические структурные связи формируют новые пропорции, ликвидируя устоявшиеся соотношения структуры потребностей со структурой размещения ресурсов, структуры производства со структурой потребления [2].

В итоге результатом изменений структуры будут актуальные структурные технологические сдвиги, влияющие на отраслевую систему экономики. Они будут связаны с объективными этапами развития техники, науки, технологии, которые опираются на экономический рост. В данном случае, кластерный подход рассматривается в качестве организационной методики развития структуры экономической технологической системы.

Группы связанных единиц, объединяющиеся в кластер, обладают тремя существенными признаками, исходя из их анализа:

- оптимизация расположения, территориальная локализация, при помощи которых можно добиться сокращения расходов, связанных с логистикой, транспортом, управлением;

- в процессе производства все элементы взаимодействуют между собой, то же самое можно говорить об этапе распределения продукта, его обмена и потребления;

- в кластер можно объединять элементы не только по признаку структуры, но и исходя из инфраструктуры.

Описанный технологический структурный элемент относится к мезоуровню, опираясь на принцип полиструктурности, влияя на элементы макро- и микроуровня. В связи с этим, кластер является катализатором технологических сдвигов, поскольку главным образом он формируется на основе увеличения конкурентоспособности его участников касательно ассоциированных частей системы экономики. Данный пример использования кластерного подхода позволяет объяснить: прежде всего, то, что механизм не имеет противоречий в системном подходе, поскольку структура развивается на основе изменения компонентов и их взаимосвязей. Кроме того, объективных ограничений использования данного метода нет, поскольку он основывается на государственных и рыночных методах и инструментах, поскольку это очень важно с точки зрения участия государства в функционировании экономической системы.

Целесообразно подумать о том, что для достижения целей в государственной экономической политике единственным механизмом можно считать переход в экономике к инновационным проектам, а также направление работы на социально-ориентированную экономическую модель.

Таким образом, необходимо заняться формированием инноваций и лидерства в экономике. В 2020 году подойдет к концу программа стратегического развития страны, утвержденная президентом Ильхамом Алиевым. Ее итогом должны стать количественные, экономические показатели, которые должны определить существенную долю (в 5-10 процентов), в частности, на рынках интеллектуальных и высокотехнологичных услуг по 5-7 позициям. Также, доля бюджетных ассигнований в научную деятельность должна увеличиться (с 0,2% до 1-2%), доля инновационной продукции в промышленности и доля активных в области инноваций предприятий также должна увеличиться.

Некоторые макроэкономические цели Азербайджана были отложены вследствие мирового экономического кризиса 2008-2009 г.г., что привело к уменьшению расходов на инновации частного бизнеса, а также к ослаблению структуры инновационной системы страны. В то же время, в краткосрочных целях развития экономики страны нет необходимости в изменении стратегии, однако, существенно увеличена планка экономического развития на 2013-2020 годы.

Исходя из анализа, развитие технологической структуры экономики государства и ускорение ее преобразования в инновационных аспектах будет осуществляться в условиях влияния на экономическую сферу Азербайджана внутренних и внешних вызовов. Они будут осложнять поставленные задачи, а также диктуют потребность в увеличении усилий касательно решения существующих проблем национальной экономики и ее инновационной сферы.

В настоящее время конкурентами Азербайджана являются не только страны, которые являются лидерами в области инновации, но и многие развивающиеся страны СНГ. В то время, когда страны-лидеры переходят на следующий, шестой технологический уклад, неопределенность развития Азербайджана в области энергетики, ресурсосбережения только увеличивается, ведь экономика страны основывается на экспорте

традиционных энергоносителей, доля которых и попадает в мировую экономику. Появление новых эффективных экономических технологий добычи из нетрадиционных источников углеводородов, развитие альтернативной энергетики позволит снизить цены, и спрос на основные товары национального экспорта сырья, что повлечет сокращение получения финансовых ресурсов в экономику, которые могли быть использованы для модернизации производства. Кроме того, это приведет к уменьшению значимости Азербайджана на мировой арене в и регионах.

Этот вызов в годы кризиса 2008-2009 г.г. стал для Азербайджана еще важнее. Это определяется первоначально тем, что различные страны (США, Япония, «старые» члены ЕС) рассматривают инновационные прорывы и инвестиции в технологическую сторону системы, как ключевую меру для подавления кризиса. Ключевым аспектом будет также оздоровленная экономика Китая, Индии, Южной Кореи и Бразилии, выступающая точно также же мерой.

Вместе с наличием проблем, можно говорить и о положительных сдвигах, в частности, о тенденциях роста внимания к процессу инновации со стороны государства. Указом Президента от 15 мая 2007 г. Национальная академия наук Азербайджана получила обязанность изучать тенденции развития наукоемких технологий и отраслей с инновациями различных государств. В целях осуществления данной задачи у государства должна быть программа с научным обоснованием и практической ориентацией национальной экономики в интенсивный инновационный режим, для существенной перестройки и переработки технологических составляющих. В таком переводе основным механизмом, исходя из отечественного и мирового опыта, будет национальная система инновации, которая представляет собой современную институциональную модель генерации, использования и распространения знаний, их воплощений в новых технологиях и продукции, в услугах и в жизни в целом. При этом к основным задачам осуществления активной инновационной деятельности в новом стратегическом развитии страны можно отнести:

- создание национальной системы инноваций;
- установление благоприятной правовой, экономической и социально-культурной обстановки для инновационной деятельности;
- в сфере производства и в социальной сфере необходимо внедрять новинки материально-технического оснащения на основе высоких технологий;
- в отраслях экономики нужно добиться существования новой технологической политики;
- улучшение качества высокотехнологичного экспорта, повышение уровня энергетической, экономической безопасности и импортозамещения;
- улучшение интеллектуального потенциала и творческой деятельности населения.

Для того чтобы решить вопрос улучшения эффективности научно-технических средств безопасности и потенциала, следует ввести последовательный учет в системе и контроле процесса трансферта импортируемых и используемых внутри страны технологий. Чтобы добиться этой цели, необходимо создавать банк технологий, который должен быть разделен, в зависимости от отраслей, и постоянно обновляться. Пользователи такого банка будут осуществлять свои функции на коммерческой основе, и это могут быть не только отдельные лица, но и предприятия и организации.

Вследствие распространения инноваций внутри страны и включения их в банк технологий, будет улучшаться научно-технической потенциал страны в целом.

На наш взгляд, развитие отечественной науки является одним из важнейших направлений развития страны. Сюда же можно отнести работу в сфере нанотехнологий, как сферы, где возможен научно-технический прорыв. Поэтому чтобы появилась возможность использовать все преимущества новых технологий, следует обеспечить инновационную деятельность информационно-аналитическими средствами.

Литература:

1. Барышева ГА. Васечко Д Ю. Тенденции и характеристика сдвигов в технологическом комплексе российской экономики. Вестник Томского гос. ун-та. 2011. № 3 (15) , с. 12-18.

2. Тютюшев А П., Гасанов М. А. Васечко Д. Ю. Кластеры как инновационные экономические структуры сетевого типа Вестник Томского гос. ун-та. 2011. № 1 (12) с. 121-127.

3. Экономика отраслевых рынков. Под ред. Н.П. Макашевой, Томск, 2005, 35с, Шерер Ф.М., Росс Д. Структура отраслевых рынков. Пер. с англ. - М.: Инфра. - М., 1997, - 698 с, Вольчик В. В. Нейтральные рынки, ненейтральные институты и экономическая эволюция // Постсоветский институционализм / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. Донецк, 2005. С. 185–204.

4. http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/stat-yearbook_2013.zip

5. http://1news.az/economy/banks_n_finance/20140110103548176.html

*Buniyat-zadə Ayan Yusif qızı, dissertant
AR Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Bakı şəh., Lermontov 74
ayan.buniyatzada@gmail.com*

X Ü L A S Ə

ÖLKƏDƏ İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN AKTİVLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ MİLLİ İQTİSADİYYATA TƏSİRİ

Məqalədə milli iqtisadiyyatın texnoloji strukturunun inkişafını təmin edən dövlət siyasətindən bəhs olunur. Müəllif bir sıra əhəmiyyətli məsələlərə diqqət yetirir. Onların sırasında Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, elmi-texniki potensialın inkişafı, milli iqtisadiyyatın inkişafının institusional, innovasiya, konyuktur amillərinin təhlili və s. qeyd etmək olar. Eyni zamanda texnologiyalar, elm və texnikanın inkişafı nəticəsində iqtisadiyyat sahəsindəki struktur dəyişikliklər də təhlilə cəlb olunur. Müəllif istehlakın texnoloji strukturunun dəyişilməsindən irəli gələn yeni istehsal növlərinin tətbiqi zərurətinə böyük

önəm verir. Məqalədə həmçinin klasterlərlə əlaqələndirilən vahidlər qruplarının xüsusiyyətlərinin təhlilinə yer verilir. Dövlətin iqtisadi siyasətindəki məqsədlərə nail olma mexanizmi kimi iqtisadiyyatda innovasiya layihələri üzrə, həmçinin sosialyönümlü iqtisadi modelin qurulması istiqamətində iş göstərilir. Müəllif Azərbaycan Respublika Prezidenti tərəfindən təsdiqlənmiş ölkənin strateji inkişaf proqramı və iqtisadiyyatda innovasiya və liderliyin formalaşdırılmasının əhəmiyyətindən bəhs edir. Ölkənin innovasiya sisteminin strukturunun zəifləməsinə yol açan bəzi makroiqtisadi məqsədlərin ləngidilməsinin səbəbləri göstərilir. Innovasiya sahəsində inkişaf etməkdə olan MDB ölkələri də daxil olmaqla bir sıra ölkələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin zəifləməsi məsələlərinə də toxunulur. Bununla yanaşı, məqalədə dövlətin innovasiyalara maraq səviyyəsindəki müsbət irəliləyişlər açıqlanır. Yekunda ölkənin yeni strateji inkişafında fəal innovasiya siyasətinin gerçəkləşdirilməsinin bir sıra vəzifələri sadalanır.

*Буниат-заде Аян Юсиф гызы, диссертант
Академия Государственного
Управления при Президенте АР
Г. Баку, ул. Лермонтова 74
ayan.buniyatzada@gmail.com*

РЕЗЮМЕ

АКТИВИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАНЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

В статье говорится о государственной политике в сфере развития технологической структуры национальной экономики. Автор затрагивает ряд важных вопросов, среди которых развитие информационно-коммуникационных технологий в Азербайджане, научно-технического потенциал страны, инновационные, конъюнктурные, институциональные факторы технологического развития национальной экономики и т.д. Отмечены объективные структурные изменения в сфере экономики в результате развития технологий, науки и техники. Автор придает особое значение необходимости, внедрения новых видов производства, вызванной изменениями технологической структуры потребления. Приведен анализ характеристик группы единиц, связанных в кластер и выявлены основные признаки, которыми они обладают. Как механизм для достижения целей в государственной экономической политике приведен переход в экономике к инновационным проектам, а также направление работы на социально-ориентированную экономическую модель. В статье также обсуждается программа стратегического развития страны, утвержденная Президентом Азербайджанской Республики и важность формирования инноваций и лидерства в экономике. Показаны причины, в следствии которых некоторые макроэкономические цели были отложены, что ослабило структуры инновационной системы страны. Отмечены проблемы ослабления конкурентоспособности страны в области инноваций, а также развивающихся стран СНГ. На ряду с этим, в статье раскрываются положительные сдвиги в уровне внимания к процессу инноваций со стороны государства. В заключении приводится ряд задач по осуществлению активной инновационной деятельности в новом стратегическом развитии страны.

*Buniat-zade Ayan Yusif, PhD Student
Academy of Public Administration
Under the President of the AR
74 Lermontov Str., Baku
ayan.buniyatzada@gmail.com*

S U M M A R Y

**INNOVATIVE ACTIVITY IN THE COUNTRY AND ITS IMPACT ON THE
NATIONAL ECONOMY**

The article deals with the state policy in the sphere of development of the technological structure of the national economy. The author touches upon a number of important issues, including the development of information and communication technologies in Azerbaijan, the scientific and technical potential of the country, innovative, opportunistic, institutional factors of technological development of the national economy, etc. Objective structural changes in the sphere of the economy as a result of the development of technology and science are noted here. The author emphasizes the necessity for development of new types of production, caused by changes in the technological structure of consumption. An analysis of the characteristics of a group of units connected to a cluster is made and the main features that they possess are revealed. As a mechanism for achieving the goals in the state economic policy, there has been transition to innovative projects in the economy, as well as the direction of activities on a socially-oriented economic model. The author also discusses the program of strategic development of the country, approved by the President of the Republic of Azerbaijan and the importance of the formation of innovations and leadership in the economy. The reasons are shown, in consequence of which some macroeconomic goals were postponed, which weakened the structure of the country's innovation system. The author points to the problems of weakening the competitiveness of countries in the field of innovation, including the developing CIS countries. Along with this, the article reveals positive changes in the level of attention to the process of innovation by the public authorities. In conclusion, a number of tasks are set for the implementation of vigorous innovative activity in new strategic development of the country.

*Əliyev Vüsal Oruc oğlu, doktorant
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Bakı şəh., N.Nərimanov küç. 93
vusalaliyev0005@gmail.com*

UOT - 338.488

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA TURİZMİN YERİ

Açar sözlər: turizm xidməti, Dünya Turizm Təşkilatı, turizm sektoru, iqtisadi fəaliyyət, əhalinin məşğulluğu, qeyri-neft sektoru, dünya turizmi, ÜDM, rəqabətqabiliyyətlilik, turizmin inkişafı, turizm gəlirləri.

Ключевые слова: туристическое обслуживание, Всемирная туристская организация, индустрия туризма, экономическая деятельность, занятость населения, нефтегазовый сектор, мировой туризм, ВВП, конкурентоспособность, развитие туризма, доходы от туризма.

Keywords: tourism services, World Tourism Organization, tourism sector, economic activity, employment, non-oil sector, world tourism, GDP, competitiveness, tourism development, tourism revenues.

Turizm ən gəlirli sahələrdən biri kimi inkişaf etmiş dünya ölkələrində bir sıra vasitələrlə çıxış edir. Bu sahənin stimullaşdırılması üçün dövlət proqramının hazırlanması ilə yanaşı, yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı əsas şərtidir. “Beynəlxalq turizm – beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin əsas növlərindən biridir; o dünya iqtisadiyyatının strukturuna və ümumi vəziyyətinə eləcə də dünya ölkələrinin və regionlarının təsərrüfatlarının inkişafına əsaslı təsir göstərir”(5.,75).

Turizm müasir dövrdə dünya iqtisadi sisteminin əsas sahələrindəndir. Ölkələr bu sahənin inkişaf etməsində maraqlıdır və ona görə də, turizmin inkişafına xüsusi diqqət yetirirlər. Turizm mahiyyətə istirahət və səyahət demək olsa da, bu sözün başqa mənaları var. Məsələn turizm insanın istirahət etdiyi zaman bütün mürəkkəb prosesləri öyrənən, onları məqsədli şəkildə müəyyən istiqamətə yönəldən tənzimləyici bir amildir. Məlumdur ki, insanlar ömrü boyu işləyir, yaradır və bu proses nəticəsində itirdiyi enerjini bərpa etmək məqsədilə dincəlir, istirahət edir. İstirahət zamanı hər bir fərd özünün fiziki, psixoloji və intellektual ehtiyatlarının təkrar istehsalını təmin edir və bu proses rekreasiya adlanır.

Dünya Turizm Təşkilatının hesablamalarına görə (UNWTO) dünya üzrə turizmdən əldə olunan gəlirin real həcmi 2015-ci ildə 4,4% artaraq 1,26 trilyon dollara çatmışdır ki, bu da dünya turizm sahəsi üzrə ÜDM-ə töhfəsi 7,2 trilyon dollar olmuşdur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki orta hesabla dünyada hər 11 iş yerindən biri birbaşa və dolay yolla turizm sahəsinin payına düşür. Bu təşkilatın apardığı tədqiqatlara görə 2020-ci ilə qədər turizm özünün ən yüksək inkişaf həddinə çatacaq. Belə ki, həmin ildə dünya üzrə turistlərin sayı 1,5milyard nəfərdən çox olacaqdır. Bu da indiki dövrlə müqayisədə iki dəfə çoxdur. Turizm Təşkilatının açıqladığı məlumatlara əsasən dünya turizm gəlirlərində və turistlərin sayında ciddi artım olduğunu görmək olur. Belə ki, 1950-ci ildə turistlərin sayı 25 milyon (gəlirlər 2 milyard dollar), 1980-ci ildə 280 milyon (gəlir 104 milyard dollar), 1995-ci ildə 527 milyon (gəlirlər 415 milyard dollar), 2015-ci ildə 1,2 milyard (gəlirlərisə 1,26 trilyon dollar) olmuşdur. Hazırda dünya üzrə ÜDM-nin 10%-ni turizm xidməti təşkil edir.

Dünyanın bir sıra ölkələrində turizm iqtisadiyyatı qabaqcıl sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu ölkələrdə turizmdən alınan gəlir milli gəlirin 35-40%-ni təşkil edir. Məsələn Yunanıstanda ölkəyə daxil olan valyutanın yarısı turizmin hesabına gəlir. Bahamadalrı, Meksika, Sinqapur, Taylanda milli gəlirin 80%-i turizmin hesabına formalaşır. Dünya Turizm Təşkilatının verdiyi məlumatlara əsasən 2015-ci ildə gələn turistlərin sayına görə 1-ci yerdə Fransa 83,7mln, nəfər gəlirlərinə görə IV (55 mlrd dollar), 2-ci yer ABŞ 74,8 mln nəfər gəlirlərinə görə I (177 mlrd dollar), İspaniya 65 mln.la üçüncü, gəlirlərinə görə II (65 mlrd dollar), Çin 55,6 mln.-la dördüncü gəlirlərin həcminə görə III (56 mlrd dollar), İtaliya 48,6 mln.-la beşinci, Türkiyə isə 39,8 mln. nəfərlə altıncı olub.

Təbii ki, bu inkişaf daxilində, Azərbaycan Respublikasının da öz payı olacaqdır. “Turizm səmərəsi sinergetik effektdir. Başqa sözlə turizmin səmərəsi kompleks sahələrin və qarşılıqlı əlaqədə olan infrastrukturun sənaye industriyası, kənd təsərrüfatı və əhalinin maddi rifahı, digər məhsullara olan tələbatının ödənilməsi dərəcəsi ilə bağlıdır” (4., 46).

Məhz bu faktlar turizm ilə məşğulluğun aktuallığını çox qabarıq şəkildə üzə çıxarır. Azərbaycanda turizm işi elə peşəkarlıqla təşkil olunmalıdır ki, o beynəlxalq bazarda mövcud olan güclü rəqabətə davam gətirə bilsin. Deməli, bu rəqabətə davam gətirmək üçün turizm sahəsində iqtisadi kadrların hazırlanması məsələsi həmişə aktual olaraq qalır. Lakin, Azərbaycanın indiki vəziyyəti turizmin inkişafına qismən də olsa mane olur. Belə ki, turizm üçün daha əlverişli olan Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 11 rayon Ermənistanın işğalı altındadır. Eləcə də, işğal altında olan torpaqlarımızdan məcburən qaçqın düşənlər qaçqın şəhərciklərində, istirahət evlərində, mehmanxanalarda və s. yerlərdə müvəqqəti olaraq məskunlaşmışlar. Bu da turizmin infrastrukturunun zəifləməsinə özünün güclü təsirini göstərir. Azərbaycan Respublikasının SSRİ-nin tərkibindən çıxıb, müstəqillik əldə etdikdən sonra hərtərəfli inkişafın təmin olunması üçün bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, həmçinin neft sektorundan əldə olunan gəlirlər hesabına digər sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün proqramlar hazırlanmışdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi yeni müstəqillik əldə etmiş və müharibə şəraitində olan ölkə üçün bir sıra çətinliklər törətməsinə baxmayaraq bu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün ilkin addımlar atılmışdır. 2000-ci illərdən isə qeyri-neft sektoru iqtisadiyyatın prioritet sahəsi kimi qəbul edilmişdir. Bu baxımdan dövlətin həyata keçirdiyi proqramlar çərçivəsində (regionların sosial iqtisadi inkişafı 2004-2008 və 2009-2013-cü illər) sosial-iqtisadi siyasət və bu siyasətdən irəli gələn qeyri-neft sektorunun inkişafı həlledici rol oynayır. Aparılan məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olaraq qeyri-neft sektoru son 11 ildə ÜDM-də (Ümumi Daxili Məhsul) xüsusi çəkisi 63,4%-a çatmışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən qeyri-neft sektoru son 11 ildə 5,7 dəfə artmışdır. Son 5 ili müqayisəsinə baxdıqda görə bilirik ki, qeyri-neft sektoru sürətlə inkişaf edir.

Cədvəl 1.

Qeyri-neft sektorunun (QNS) ÜDM-də payı

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ÜDM (mlrd.manat)	42,5	52,1	54,7	58,2	8,9	54,4
QNS (mlrd.manat)	19,2	23,2	26,9	30,5	3,0	34,5
QNS-nun ÜDM-xüsusi çəkisi (%-lə)	45,2	44,5	49,1	52,5	6,0	63,4

Mənbə: ARDSK-nin “Azərbaycan rəqəmlərdə” statistik məlumatlar toplusu (Bakı 2015).

Aparılan uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq son 10 ildə karbohidrogen ehtiyatlarından məqsədli şəkildə istifadə edilərək iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna yəni turizm, tikinti, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorlarında davamlı artıma nail olunur.

Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən, ölkəmizdə iqtisadi fəaliyyət növü üzrə məşğul əhalinin sayı 2005-ci ildə 4062,3 min nəfər olmuşdursa, 2015-ci ildə isə 4652,9 min nəfərədək artmışdır. Turizm sahəsi üçün xarakterik sahələrdə çalışan işçilərin sayı isə 2009-cu ildə 36103 nəfər olduğu halda, 2015-ci ildə 49449 nəfər olmuşdur.

2016-cı ilin statistik məlumatlarına nəzər saldıqda görə bilirik ki, 2015-ci ilin ÜDM əvvəlki ilə nisbətən aşağı düşərək 54 milyard 362,1 milyon təşkil etmişdir. Bu göstəricidə qeyri-neft sektorunun xüsusilədə turizm sənayesinin ölkənin gəlirlərinin artmasında nə qədər əhəmiyyətli sahə olduğunu göstərir.

Cədvəl 2.

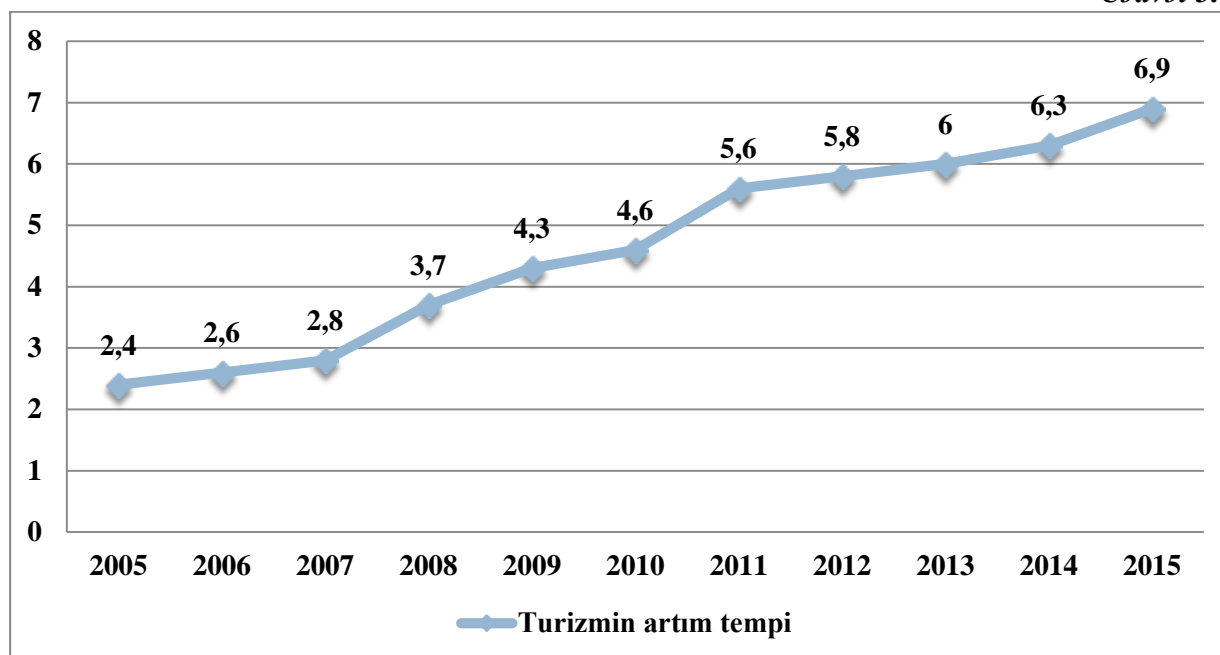
Qeyri-neft sektorunda turizmin fəaliyyət növləri (mln.manat)

	Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.	Qeyri-neft sektoru (mln.manat)	19179,0	23196,1	26864,4	30525,9	33195,9	34500,9
2.	Ümumi turizm fəaliyyəti üzrə ÜDM istehsalı (mln.manat)	881,5	1300,0	1549,6	1828,4	2106,6	2362,2
	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaişə (mln.manat)	442,7	757,2	897,4	1069,2	1269,1	1475,7
	İstirahət,əyləncə və incəsənət (mln.manat)	288,8	368,0	451,2	533,2	594,7	612,4
	Turist-ekskursiya (mln.manat)	95,9	110,8	128,2	144,1	156,5	181,2
	Sanatoriya kurort və sağlamlıq (mln.manat)	54,1	64,0	72,8	81,9	86,3	92,9
3.	Turizmin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisi (%-lə)	4,6	5,6	5,8	6,0	6,3	6,9

Mənbə: ARDSK-nin statistik məlumatlar toplusu (Bakı 2016.)

Turizm sektoruna təsir edə biləcək sahələri göz önünə aldıqda görə bilirik ki, tikinti fəaliyyətində baş verə biləcək 10% artım turizm sektoruna 0,7%, neft və qaz hasilatında həmçinin ticarət sahəsində 10% artım turizm sektoruna 0,8%, dövlət idarəetmə fəaliyyətində baş verə biləcək 10% artım turizm sektoruna 1%, təhsil və səhiyyə fəaliyyətində 10%-lq artım isə turizm sektoruna ümumilikdə 0,9% irəliləməsinə səbəb olacaqdır. Göstəricilərə uyğun olaraq ölkədə ÜDM-in tərkibində qeyri-neft sektorunun payının artması turizm sektorundan da yan keçməmişdir. Belə ki, 2005-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunda turizmin xüsusi çəkisi 2,4%-dən 6,9%-dək artmışdır.

Cədvəl 3.

2005-2015-ci illərdə turizmin artım dinamikası. (%)

Mənbə: ARDSK-nin statistik məlumatlar toplusu (Bakı 2015).

Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən verilən ən son məlumata əsasən Azərbaycan 140 ölkə arasında "Travel & Tourism Competitiveness Index"-də 84-cü sırada yer alır. Məlumatda həmçinin Azərbaycanın insan haqları və iş tapmaq imkanları üçün 36-cı, təhlükəsizlik və sakitlik baxımından 38-ci, biznes mühitində və qiymət rəqabətliyiində 65-ci sırada olduğunu qeyd edir. Bundan başqa Dünya Turizm Təşkilatı turizm gəlirlərinin artım faizinə görə Azərbaycanın dünya üzrə 2-ci yerdə olduğunu vurğulayır. Dünya Səyahət və Turizm Şurası ("World Travel and Tourism Council") ekspertlərinin açıqlamalarına görə 2015-ci illə müqayisədə Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı 6,4% artaraq 1 milyon nəfərə çatmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər gün Ərəb ölkələrindən 600-1000 nəfər turist Azərbaycana səyahət edir. Həmin ərəb ölkələri arasında Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər, Küveyt, Oman və İraq vətəndaşları üstünlük təşkil edirlər ki, onlar da gün ərzində ölkədə minimum 150-200 dollar xərcləyirlər. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin açıqladığı məlumatlara əsasən ötən ilin may ayı ilə müqayisədə bu ilin may ayında ölkəyə gələn turistlərin sayında 30 dəfə artım olmuşdur. Əsas səbəblərdən biridə manatın devalvasiyasından sonra ölkəmizin daha cəlbedici turist məkanı olmasına şərait yaratmasıdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, yüksək rəqabətli iqtisadiyyatın yaradılması üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı respublikamızda turizm sahəsinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Turizm sənayesinin inkişafı ölkəyə gələn xarici turistlərin sayının artmasına səbəb olur ki, buda əhalinin dünya görüşünün, təhsil və mədəni səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Turizm sənayesinin inkişafı məşğulluğun artımına birbaşa təsir göstərir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi dünyada hər 11 iş yerindən biri bu sahənin payına düşür. Turizm ölkə iqtisadiyyatında gəlirləri artırmaqla bərabər yəni iqtisadi mahiyyətlə yanaşı, sosial yönümdə əvəz edilməzdir. Turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə yəni qeyri-neft sektorunun ümumilikdə inkişafı ilə bağlıdır ki, buda iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aslanov E.İ Azərbaycanca turizm sektoru: imkanlar, problemlər və perspektivlər, yekun hesabat. Bakı 2010.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan respublikasında 2008-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramının həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planının təsdiq edilməsi haqqında 28 iyun 2011-ci il tarixli 1578 sayılı sərəncamı. Bakı: 28 iyun 2008-ci il
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2016. Bakı: 2016
4. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010.
5. L. A. Hacıyeva “İşgüzar turizm bazarı: müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri”. AMEA-İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər №5, 2016. S.75
6. İnternet materialları.

*Əliyev Vüsal Oruc oğlu, doktorant
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Bakı şəh., N.Nərimanov küç. 93
vusalaliyev0005@gmail.com*

X Ü L A S Ə

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA TURİZMİN YERİ

Yüksək rəqabətli iqtisadiyyatın yaradılması, məşğulluğun artırılması, ölkə iqtisadiyyatının təbii resurslardan yəni qara qızıldan asılılığının azaldılması üçün lazım olan qeyri-neft sektorunun tərkibində turizm sənayesinin inkişafı respublikamızın bazar iqtisadiyyatında uğurla fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün əlverişli şərait yaratdı. Nəticə etibarilə, turizm sahəsinə qoyulan bir investisiya ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrində də yeni iqtisadi fəaliyyətə səbəb olur, gəlir gətirir və yeni məşğuliyyət sahələrinin yaradılmasına köməklik göstərir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi yeni müstəqillik əldə etmiş və müharibə şəraitində olan ölkə üçün bir sıra çətinliklər törətməsinə baxmayaraq bu sahələrin xüsusilə də turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən böyük dəstək verilmişdir. Bu sənaye sahəsi ölkəmiz üçün çox əhəmiyyətli gəlir mənbəyi ola biləcəyindən turizm sahəsində aparılan məqsədyönlü tədbirlər ölkə gəlirlərinin artırılmasında ciddi rol oynayır. Beynəlxalq miqyasda turizm sənayesinin inkişaf etməsi üçün vacib hesab olunan infrastrukturunun yaxşılaşdırılması bazar iqtisadiyyatının qanunauyğunluqlarını uğurla yerinə yetirən ölkəmizdə də ciddi şəkildə həyata keçirilmişdir. Dünyanın aparıcı ölkələrinin iqtisadiyyatlarına nəzər saldıqda görə bilərik ki, turizm sənayesi iqtisadiyyatın önəmli sahələrindən biridir. Bu səbəbdəndir ki, turizm sənayesinin inkişafı məşğulluğun artımına birbaşa təsir göstərir. Bu da daha çox işsizlik problemi yaşayan ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən sahədir. Turizmin aparıcı amillərindən biri də bu sahədə gəlirlərin çox olması və əhali arasında nisbətən bərabər şəkildə bölünməsidir. Turizm sənayesi qeyd etdiyimiz kimi maddi rifahın yaxşılaşması ilə yanaşı həm də əhalinin təhsilinin, mədəniyyətinin, incəsənət növlərinin

in və həyat tərzinin müsbət mənada inkişaf etməsinə səbəb olur. Turizm mahiyyət etibarı ilə istirahət və səyahət demək olsa da, insanın istirahət etdiyi zaman burada yaranan mürəkkəb prosesləri öyrənən və onları məqsədli şəkildə lazımi istiqamətə yönəldən tənzimləyici bir prosesdir. Azərbaycan Respublikası üçün turizm sənayesinin əsas əhəmiyyəti turizmin qeyri-neft sektorunun tərkibində ən ümidverici sahə olması və inkişafıdır. Çünki turizm iqtisadiyyatın ən dinamik və sürətlə inkişaf edən sahələrindən biridir.

*Алиев Вусал Орудж оглы, докторант
Азербайджанский Университет Кооперации
Г. Баку, ул. Н. Нариманова 93
vusalaliyev0005@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

МЕСТО ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА

Развитие индустрии туризма в не нефтяном секторе потребовало создания высоко конкурентной экономики, увеличения занятости и снижения зависимости от природных ресурсов страны, то есть черного золота, создало благоприятные условия для продолжения успешной работы нашей республики в рыночной экономике. В результате, инвестиции в туристическую отрасль вызывают новую экономическую активность в других секторах экономики, создают доход и помогают создавать новые профессиональные области. Развитие не нефтяного сектора в Азербайджанской Республике приобрело новую независимость, несмотря на трудности для военной страны, государство оказало большую поддержку индустрии туризма в частности. Поскольку эта отрасль может быть очень важным источником дохода для нашей страны, целевая туристическая деятельность играет значительную роль в повышении доходов страны. Совершенствование инфраструктуры, которая имеет важное значение для развития международной индустрии туризма, значительно сократилось в нашей стране, успешно реализовывая легитимность рыночной экономики. Рассматривая экономику ведущих стран мира, мы видим, что индустрия туризма является одной из ключевых сфер экономики. По этой причине развитие индустрии туризма оказывает непосредственное влияние на рост занятости. И эта область, имеет большое значение для стран с проблемой безработицы. Одним из ведущих факторов туризма является относительное равенство доходов между населением. Как отмечает индустрия туризма, наряду с улучшением материального благосостояния, это также способствует позитивному развитию образования, культуры, искусства и образа жизни населения. Хотя туризм по сути является местом отдыха и путешествий, это процесс регулирования, изучает сложные процессы, происходящие во время отдыха людей и направляет их в правильном направлении. Главное значение индустрии туризма для Азербайджанской Республики заключается в том, что туризм является наиболее перспективным направлением в не нефтяном секторе и способствует его развитию. Поскольку туризм является одним из наиболее динамично и быстро развивающихся секторов экономики.

*Aliyev Vusal Oruj, PhD Student
Azerbaijan Cooperation University
93 N.Narimanov St., Baku
vusalaliyev0005@gmail.com*

S U M M A R Y

THE ROLE OF TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF NON-OIL SECTOR

The formation of competitive economy, the expansion of employment and the development of tourism industry within the non-oil sector in order to minimize the dependence of national economy from natural resources, i.e. black gold have created favorable conditions for successful activity of our country in market economy. Accordingly, investment in tourism sector entails new economic activities in other spheres of national economy; it brings revenues and helps to create new occupation areas. While the development of non-oil sector resulted in a number of challenges for a country that recently gained independence and is in a state of war, there is state support for the development of these areas, particularly the tourism industry. Since this industrial area is an essential source of revenue for our country, a number of productive activities done in tourism sector contribute to an increase of public revenues. Our country also improves the infrastructure, which is needed for the development of global tourism industry, as it successfully follows the regulations of market economy. For many developing countries, tourism is one of the priority sectors of economy. Therefore, the development of tourism industry directly affects the expansion of employment. This is an important sector for countries with the highest rate of unemployment. One of the main factors of tourism is the large amount of revenues in this sphere and its equitable distribution among the population. The tourism industry contributes to improving the welfare of population as well as its education, culture, kinds of art and life standards. Tourism means the activity of travelling for recreation. However, it is a regulatory process which studies and directs the complex processes. It is a promising area within the non-oil sector in the Azerbaijan Republic. For it is one of the most dynamic and rapidly growing areas of economy.

*Həsənov Səbuhi Mais oğlu, doktorant
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a
Sebuhi.hesenov.1991@mail.ru*

UOT - 338.488

TURİZM XİDMƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ (ABŞERON İQTİSADİ RAYONUNUN TİMSALINDA)

Açar sözlər: xidmətlər iqtisadiyyatı, turizm, turizm xidmətləri, regionların sosial iqtisadi inkişafı.

Ключевые слова: экономика услуг, туризм, туристические обслуживания, социально-экономическое развитие регионов.

Keywords: service economy, tourism, tourism services, socio-economic development of regions.

Hazırda iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinə görə fərqləndirilən sahələrindən biri xidmət sferasıdır. Xidmət (ingiliscə "service" sözündən götürülmüşdür) - müəyyən səmərəli effektə malik olan və insanların tələbatlarının ödənilməsi üçün reallaşdırılan məqsədyönlü fəaliyyətin nəticəsidir. İnsanların tələbatlarının getdikcə artması və istehsal proseslərinin mürəkkəbləşməsi xidmət sferasına da təsirsiz ötürmüşdür. Ona görə də iqtisadiyyatda xidmətlərin xüsusi çəkisi xeyli fərqlənir. Dünyada birbaşa xarici investisiyaların 40%-dən çoxunun bu sahəyə qoyulması xidmət sferasının dünya iqtisadiyyatındakı nüfuzunu əks etdirir. İnkişaf etmiş ölkələrin Ümumi Daxili Məhsulunda (ÜDM-də) xidmətlərin payı 70%-dən artıqdır. Hazırda xidmət sahəsində çalışanların sayı müntəzəm olaraq artmaqdadır, yeni yaradılan iş yerlərinin artımının, orta hesabla, 85%-i məhz xidmət sferasının payına düşür. Xidmət sferasının inkişafına təbii mühit, siyasi-hüquqi, mədəni mühitin təsiri, texnoloji tərəqqini və iqtisadi amillərin təsirini qeyd etmək olar. Xidmət sferası özündə təhsil, nəqliyyat, maliyyə, səhiyyə və sosial xidmətlərini, turizm xidmətlərini və digərlərini əks etdirir.

Xidmətlər sektorunun əsas tərkib hissələrindən biri olan turizm xidmətləri bir çox ölkələrin iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rola malikdir. Hal-hazırda turizm sektoru dünyada baş verən siyasi amillərin, təbii fəlakətlərin və digər proseslərin mənfi təsirlərinə məruz qalır. Lakin bütün bu təzyiqlərə baxmayaraq turizm sektoru 2016-cı ildə öz inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənən iqtisadi fəaliyyət növlərindən biri olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, 2016-cı ildə dünya üzrə ÜDM-də turizm sektorunun payı 10.2%-ni təşkil etmiş, dünyada yaradılan yeni iş yerlərinin isə 9.6%-i turizm xidmətlərinin payına düşmüşdür. Dünya ixracatının 6,6%-nin və dünyada xidmətlər üzrə ixracatın 30%-nin məhz turizm sektorunun payına düşməsi dünya iqtisadiyyatında bu sektorun əhəmiyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən saymaq olar. Dünya üzrə səyahətə çıxan insanların sayında artım müşahidə olunmaqdadır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının proqnozlarına əsasən 2020-ci ildə bu sayın 1.6 mlrd. nəfərə çatacağı gözlənilir.

Son illərdə xidmət sektoru ilə əlaqədar olan sektorlarda əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. Bu çərçivədə bütün dünyada ən sürətli inkişaf dinamikasını göstərən və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində ciddi təsirləri olan sektorlardan biri turizm olmuşdur.

İnsanların maksimum həyat səviyyəsinin və təhlükəsiz həyat fəaliyyətinin təmin olunması respublikanın əsas inkişaf konsepsiyasıdır. Bu mənada mühüm iqtisadi fəaliyyət növlər-

indən biri olan turizmin ölkədə inkişafının təmin olunması qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmağa əsas verən istiqamətlərdən biridir.

Turizm xidmətlərini qeyri-neft sektorunun əsas tərkib hissəsi olmaqla Azərbaycan Respublikasının iqtisadi fəaliyyətinin əsas sahələrindən biri kimi qiymətləndirmək olar. 4 iyun 1999-cu ildə Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş "Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" respublikada turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir. Həmçinin, qanun turizm sektorunda meydana çıxan münasibətləri tənzimləyir, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydasını müəyyənləşdirir.

Respublika prezidenti İlham Əliyevin ölkədə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə 2002-ci il 27 avqust tarixli sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Bundan başqa 2003-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında", 2004, 2009 və 2014-cü illərdə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" haqqında prezident fərmanları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən turizm sektorunun inkişafı yolunda mühüm addımlar oldu. Hazırda Azərbaycan turizmi yüksələn xətt üzrə inkişaf etməkdədir. "2009-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kurortların inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" isə yaxın gələcəkdə Azərbaycanda turizm-kurort sahələrinin planlı surətdə inkişaf etdirilməsinə və səmərəli istifadəsinə zəmin yaradır.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında prioritet istiqamətlərdən biri kimi turizm xidmətləri qeyd olunur. Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasına əsasən ixtisaslaşmış turizmin müəyyənləşdirilməsi turizmin inkişafı istiqamətində görülən işlərin davamlılığına xidmət etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının cəlbedici turizm məkanı kimi qabaqcıl mövqe tutmasına imkan yaradacaq, eyni zamanda, qarşılıqlı əlaqələrdən və mövcud turizm potensialından səmərəli istifadə edilməklə turizm sektorunun iştirakçıları arasında əməkdaşlığın inkişafına və Azərbaycanda turizm xidmətləri üzrə keyfiyyətin yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Strateji Yol Xəritəsi nəzərdə tutulmuş müddətlər ərzində turizm sektorunun inkişafının dəstəklənməsi, beynəlxalq və yerli bazarlarda yüksək keyfiyyətli və rəqabətə davamlı turizm xidmətlərinin təmin edilməsi, milli dəyərlərə uyğun turizm təcrübəsinin formalaşdırılması, müasir ideya və innovasiyalara əsaslanan yeni investisiya layihələrinin cəlb edilməsi və turizmin inkişafı ilə əlaqədar aidiyyəti orqanların qarşılıqlı koordinasiyası kimi tədbirləri özündə ehtiva edir.

Abşeron iqtisadi rayonu malik olduğu iqtisadi potensialına və iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə digər regionlardan əsaslı şəkildə fərqlənən iqtisadi rayondur. Abşeron iqtisadi rayonu Abşeron və Xızı inzibati rayonları və Sumqayıt şəhərindən ibarətdir. Rayonun ümumi sahəsi 3,34 min kv. km olmaqla ölkə ərazisinin 3,9 %-ni əhatə edir. Əhalinin ümumi sayı 387,9 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 4,8%-ni təşkil edir. Abşeron iqtisadi rayonun əhalisinin 20%-i kəndlərdə yaşayır. Abşeron iqtisadi rayonu malik olduğu iqtisadi potensialına görə respublikanın digər iqtisadi rayonlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən iqtisadi rayondur. Rayonun malik olduğu infrastruktur rayonda iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, xüsusilə də, turizm xidmətlərinin inkişafına münbit şərait yaradan amillərdəndir.

Abşeron iqtisadi rayonunda turizm xidmətinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirərkən rayonda fəaliyyət göstərən turizm müəssisələrinin sayı, qeyd olunan müəssisələrdə çalışan işçilərin, müəssisələrdə istifadə olunan nömrələrin sayı və göndərilmiş turistlərin sayına diqqət yetirmək və qiymətləndirmək məqsədəuyğun olar. Turizm fəaliyyəti göstərən müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının dəyəri və turizm fəaliyyəti üzrə çəkilən xərclərin dinamikası xidmətin formalaşması istiqamətləri barədə fikir yürütməyə imkan verir.

Abşeron iqtisadi rayonunun statistik göstəricilərinin təhlilindən bu nəticəyə gəlmək olar ki, rayonda xidmət sektorunun inkişafı istiqamətində əsaslı tədbirlərin görülməsi zəruri şərtlərdəndir. 2010-2015-ci illərdə Abşeron iqtisadi rayonunda yerləşən mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayında artımın müşahidə olunması bu sahəyə olan diqqətin artırılmasını zəruri edir. Müxtəlif növ beynəlxalq və respublika səviyyəli tədbirlərin Abşeron iqtisadi rayonunda keçirilməsi nəticəsində mehmanxanalar və mehmanxana tipli müəssisələrdə həm yerləşdirilmiş şəxslərin, həm də gecələmələrin sayının artımına səbəb olmasına baxmayaraq, bu sahədə (gecələmələrin sayı istisna olmaqla) nəzərə çarpacaq ciddi bir inkişaf müşahidə olunmamaqdadır.

Cədvəl 1.

Abşeron iqtisadi rayonunda turizm müəssisələrinin əsas göstəriciləri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	22	23	22	22	22	22
Nömrələrin sayı, vahid	561	849	837	572	593	570
Gecələmələrin sayı, adam-gecə	9148	23778	64956	12099	12413	13662

Mənbə: Azərbaycanla turizm. Statistik məcmuə, Bakı-2017.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də ölkədə məşğulluğun maksimum dərəcədə təmin olunması və işsizliyin minimuma endirilməsi nəticəsində yoxsulluğun aradan qaldırılmasıdır. Bu istiqamətdə görülən tədbirlərə regionların sosial iqtisadi inkişaf proqramlarını nümunə kimi göstərmək olar. İEÖ-də xidmət sektorunun inkişafı bu sahədə məşğulluğun da yüksək səviyyədə təmin olunmasına stimül yaradır. Xidmətlər sektorunun əsas tərkib hissələrindən olan turizm xidmətlərində də çalışanların sayının artımı İEÖ-in diqqət mərkəzindədir.

Cədvəl 2.

İqtisadi rayonlar üzrə turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayı (nəfər)

İqtisadi rayonlar	İşçilərin ümumi sayı (kənar əvəzçilər də daxil olmaqla)					
	2006	2008	2010	2012	2014	2015
Ölkə üzrə - cəmi	779	1174	1418	1730	1 794	1 586
Bakı şəhəri	675	971	1331	1643	1 688	1 473
Abşeron iqtisadi rayonu	11	9	9	8	13	4
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	8	11	-	-	11	25
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	19	69	-	-	-	-
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	54	108	-	-	-	-
Aran iqtisadi rayonu	2	2	2	2	5	7
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	2	-	-	-	-	-
Naxçıvan iqtisadi rayonu	8	4	76	77	77	77

Mənbə: Azərbaycanla turizm. Statistik məcmuə, Bakı-2017.

Abşeron iqtisadi rayonunda turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayının təhlil olunması ilə rayonda turizm sektorunun hansı inkişaf səviyyəsində olmasına qənaət gətirmək olar. Cədvəl 2-də 2006-2015-ci illərdə iqtisadi rayonlar üzrə turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayı təhlil olunmuşdur. Təhlil göstərir ki, 2006-2015-ci illərdə Abşeron iqtisadi rayonunda turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayında 63.7% azalma müşahidə olunmuşdur. 2015-ci il üçün isə Abşeron iqtisadi rayonunda turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayı ölkə üzrə turizm müəssisələrində çalışan işçilərin ümumi sayının 1%-ni belə təşkil etmir. Bu çox aşağı səviyyəli göstəricini turizmin rayonda inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən kəmiyyət göstəricilərindən biri saymaq olar.

Regionlarda iqtisadi inkişaf anlayışı əsasən müəyyən bir regionda müsbət yönümlü iqtisadi dəyişikliklərə gətirib çıxaran yerli iqtisadi fəaliyyət sahələrinə vurğu etməkdədir. Bu çərçivədə yerli iqtisadi inkişafın əsas xüsusiyyəti iqtisadi fəaliyyətdə iqtisadi inkişafın və iqtisadi sahələrdə çeşidlənmənin təmin olunmasıdır.

Regionlarda iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas sektorlardan biri olan turizm xidmətləri bir tərəfdən iqtisadi inkişafı hədəf kimi qarşıya qoyarkən, digər tərəfdən də tarixi və mədəni sahələrin qorunması və yenilənməsi ilə turistik cazibədarlığı olan ekoloji sahələrin qorunmasını da qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Regionların iqtisadi inkişafı regionun sərhədləri daxilində mövcud resursların idarə olunması, yeni iş imkanlarının yaradılması, iqtisadiyyatın canlandırılması və rəqabət gücünün artırılması üçün yerli idarəetmə orqanları, ictimai qruplar, özəl sektor kimi fərqli subyektlərin ortaqlığının yaradıldığı bir müddət olaraq təyin olunmaqdadır (12.95). Abşeron iqtisadi rayonu malik olduğu mövcud turizm müəssisələrinin sayına görə mühüm iqtisadi potensiala malikdir. Fikrimizcə, bu potensialdan optimal istifadə rayonda yeni iş imkanlarının yaranmasına, müəssisələr arasında rəqabət gücünün artmasına və bunun müqabilində, yerli iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə stimül yarada bilər.

Buradan belə bir qənaətə gələ bilərik ki, turizm xidmətlərinin regionlarda inkişafı öz təsirini aşağıdakı istiqamətlərdə əks etdirə bilər:

- regionlarda turizmin inkişafı bilavasitə ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərə bilər;
- regionların iqtisadi inkişafında iqtisadi tarazlığın təmin edilməsinə şərait yaradır;
- iqtisadi sahələr və fərdlər arasında bərabər inkişafı təmin edərək mədəni, təbii və fiziki ətraf mühitə olan diqqəti və qayğının artmasını təmin edə bilər;
- regionlarda əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldilməsinə zəmin yaradır.

Rogersonun fikrincə yerli iqtisadiyyatın turizmə əsaslanan şəkildə inkişafı üç formada ola bilər (12; 95). İlk olaraq sahil turizminə istiqamətli sahələri qeyd etmək olar ki, bu da bölgələrdəki inkişaf fürsətlərini təsbit edən sahibkarlar tərəfindən kəşf edilməkdə və inkişaf etdirilməkdədir. İkinci olaraq bir yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrdə müəyyən sahələr, məsələn, sahil sahələri, kənd sahələri, dağ və vəhşi həyat sahələri, kiçik turizm şəhərləri və s., yerli xalqın həyat fəaliyyətinin inkişafı ilə turizm sahələri halına gəlməkdədir. Son olaraq, bəzi turizm bölgələri isə məşğulluq yaratmaq və iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün yeni iqtisadi fəaliyyət növlərinə duyulan ehtiyac çərçivəsində inkişaf etdirilir. Yuxarıda qeyd olunan hər bir forma üzrə Abşeron iqtisadi rayonunda turizm xidməti müəssisələrinin daha dinamik inkişafının təmin olunması mümkündür. Bu ünsürlərin mövcudluğundan qənaətə gələ bilərik ki, Abşeron iqtisadi rayonunda turizm xidmətlərinin inkişafı rayonun iqtisadi gücünün artırılmasının təmin olunmasında prioritet sahələrdən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Ölkə Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş, regionların sosial-iqtisadi inkişafına təkən

verən Dövlət proqramlarının icrası nəticəsində bölgələrdə, o cümlədən, Abşeron iqtisadi rayonunda mühüm işlər görülməkdədir. Dövlət proqramlarının icrası nəticəsində rayonda yeni muzey, kitabxana, musiqi məktəbi, mədəniyyət mərkəzləri istifadəyə verilməsi, tarixi abidələrin bərpası istiqamətində görülən işlər iqtisadi rayonda turizmin infrastruktur baxımından inkişafına stimül yaradır. Həmçinin, respublika səviyyəli tədbirlərlə yanaşı, beynəlxalq tədbirlərin Abşeron iqtisadi rayonunda təşkil olunması rayonun daha yaxından tanınmasına və müasir inkişafının təbliğinə təkan verəcəkdir. Abşeron İqtisadi rayonunun zəngin tarixi-mədəni irsi, turizm imkanları rayonun sosial-iqtisadi inkişafı üçün münbit şərait yarada bilər.

Hesab edirik ki, Abşeron iqtisadi rayonunda turizmin aşağıdakı istiqamətlərdə yönəldilməsi daha məqsədəuyğun olardı:

1. Turizmin inkişafı üçün infrastruktur sisteminin yaradılması və investisiya ayrılmasının stimullaşdırılması;

2. Turizm xidməti göstərən müəssisələrin fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması və maliyyə güzəştlərin tətbiqinin reallaşdırılması;

3. Xidmət bazarında qiymətlərin tənzimlənməsində dövlətin rolunun artırılması və s.

Azərbaycanda turizm xidmətinin inkişafı və respublikanın turizm ölkəsi kimi tanınması dövlətin iqtisadi siyasətinin qarşıda duran başlıca vəzifələrindən biri olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. 27.02.2014.

2. Azərbaycan statistik göstəriciləri. 2015. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. Bakı.2015. 811 səh.

3. Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair dövlət proqramı. Azərbaycan. 2002, 27 avqust.

4. Azərbaycanda turizm 2017.

5. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı 2016.

6. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı. 2011. 493 səh.

7. Əlirzayev Ə.Q., Aslanova S. Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı. 2006. 163 səh.

8. İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri. Bakı 2010.

9. Məmmədov C.A., Soltanova H.B., Rəhimov S.H. Beynəlxalq turizmin coğrafiyası. Dərs vəsaiti. Bakı. 2012. 504 səh.

10. Mahmudov M.M, İ.M. Mahmudova. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi, Dərslik, Bakı-2011, səh 59.

11. Nazirlər Kabinetinin 2017-cı ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında İlham Əliyevin yekun nitqi.

12. Rogerson C.,M., (2002). "Tourism-Led Local Economic Development: The South African Experience" Urban Forum, 13, Səh: 95.

13. The World Travel and Tourism Council (WTTC). 2017.

*Həsənov Səbuhi Mais oğlu, doktorant
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a
Sebuhi.hesenov.1991@mail.ru*

X Ü L A S Ə

TURİZM XİDMƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ (ABŞERON İQTİSADI RAYONUNUN TİMSALINDA)

Hazırda xidmət sektoru ölkə iqtisadiyyatının mühüm amillərindən olmaqla sosial-inkişafın əsas cərəyanlarından biridir. Xidmət sektorunun inkişafını hər bir dövlətin ÜDM-nin tərkibində mühüm xüsusi çəkiyə malik olduğu müşahidə olunur. Bunun məntiqi nəticəsi kimi, xidmət sektorunun inkişafına yönəldilmiş tədbirləri hər bir dövlətin iqtisadi siyasətinin, xüsusilə də, biznes sektorunun inkişaf etdirilməsi tədbirlər planının əsas tərkib hissələrindən biri kimi görmək mümkündür. Bu baxımdan, xidmətlər iqtisadiyyatının əsas tərkib hissələrindən biri kimi turizm xidmətlərini xidmətlər iqtisadiyyatının multiplikatorlarından biri kimi dəyərləndirmək olar.

Məqalədə turizm xidmətinin bu aspektləri araşdırılır, onun formalaşmasının mahiyyəti tədqiq olunur. Burada turizmin ölkə iqtisadiyyatına əsas qatqısı turistlərin bir ölkədə reallaşdırdıqları xərclər, sektordakı ödənişləri və digər iqtisadi sahələrdə gəlirləri təşkil edir. Abşeron iqtisadi rayonunda turizm sektorunun inkişafı nəticəsində formalaşan gəlirlər digər bir çox mal və xidmətin ixracatından daha çox müsbət nəticələr meydana gətirə bilər.

Respublikada xidmət sferasının, xüsusilə də turizm xidmətinin mövcud vəziyyəti təhlil edilir, onun formalaşması istiqamətlərinə aydınlıq gətirilir. Məqalədə, həmçinin, Azərbaycanda xidmət sferasının ölkə iqtisadiyyatının tərkibində xüsusi çəkisinin mövcud vəziyyəti, bu sahənin qeyri-neft sektorunun əsas tərkib elementlərindən biri olaraq inkişafının zəruriliyi ön plana çəkilir. Müəllif turizm xidməti sektorunda olan mövcud problemləri açıqlayır və onların aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirir. Ölkədə turizmin inkişafının təmin olunması istiqamətləri barədə təkliflər verilir.

Məqalədə Abşeron iqtisadi rayonunda bölgəyə xas spesifik yönümlü dəyişikliklərin həyata keçirilməsi tədbirləri araşdırılır. Bununla turizm inkişafının yerli iqtisadiyyata təsirləri konkret faktlarla qiymətləndirilməkdədir. Abşeron iqtisadi rayonu nümunəsində turizm xidmətlərinin regional iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində formalaşması və gələcək inkişaf meylləri barədə təkliflər verilir.

*Гасанов Сабухи Маис оглы, докторант
Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, Г.Зардаби 88а
Sebuhi.hesenov.1991@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

**ФОРМИРОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ
(АБШЕРОНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РЕГИОН)**

В настоящее время сектор услуг является одним из основных факторов экономики страны и одним из основных направлений социального развития. Отмечается, что развитие сектора услуг имеет значительную долю в ВВП каждой страны. Как логическое следствие этого, меры, направленные на развитие сектора услуг, можно рассматривать как один из основных компонентов экономической политики каждого государства, в частности план развития бизнес-сектора. С этой точки зрения, туристические услуги можно рассматривать как один из мультипликаторов экономики услуг, являясь одним из его основных компонентов.

В статье рассматриваются эти аспекты туристического обслуживания, исследуется сущность его формирования. Основным вкладом туризма в экономику страны являются доходы туристов в одной стране, платежи в этом секторе и другие секторы экономики. Выручка, полученная в результате развития сектора туризма в Абшеронском экономическом регионе, может дать более позитивные результаты, чем экспорт многих товаров и услуг.

Анализируется текущее состояние сектора услуг в стране, в частности туристическая услуга, и уточняются направления его формирования. В статье также излагается текущее состояние сектора услуг в Азербайджане как часть экономики страны и необходимость ее развития как одного из ключевых компонентов ненефтяного сектора. Автор объясняет существующие проблемы в индустрии туризма и определяет пути их решения. Даны предложения по развитию туризма в стране.

В статье рассматриваются меры по реализации конкретных региональных изменений в Абшеронском экономическом регионе. Конкретными фактами оценивается влияние развития туризма на местную экономику. На примере Абшеронского экономического региона делаются предложения о формировании туристических услуг в направлении обеспечения регионального экономического развития и будущих тенденций развития.

*Hasanov Sabuhi Mais, PhD Student
Baku Business University
88a H.Zardabi, Baku
Sebuh.hesenov.1991@mail.ru*

S U M M A R Y

**FORMATION OF TOURISM SERVICES AND PERSPECTIVES OF THEIR
DEVELOPMENT (ABSHERON ECONOMIC REGION)**

Currently, the service sector is considered one of the main factors of the national economy and one of the main trends of social development. It is observed that the development of the service sector has a significant share in the GDP of each country. As a logical consequence of this, measures aimed at developing the service sector can be considered as one of the main components of the economic policy of each state, in particular, the business sector development plan. From this point of view, tourism services can be regarded as one of the multipliers of the service economy, being one of its main components.

The article studies these aspects of tourism service and the essence of its formation. The major contribution of tourism to the national economy is the tourists' expenditures in this country, payments in this sector and in other economic areas. Revenues generated as a result of the development of the tourism sector in the Absheron Economic Region can produce more positive outcomes than the export of many other commodities and services.

The current state of the service sector in the country, in particular the tourism service, is analysed, and the directions of its formation are clarified. The article also focuses on the current state of specific weight of the service sector in Azerbaijan and the necessity for development of this sector as one of the key components of the non-oil sector. The author explains existing problems in the tourism sector, identifies solutions and gives suggestions on the development of tourism in the country.

The article explores some measures taken to make specific regional changes in the Absheron Economic Region. The impact of tourism development on the local economy is estimated by detailed facts. On the example of the Absheron Economic Region, proposals on the formation of tourism services for ensuring regional economic development and future development trends are given at the end of the study.

Əliyev Şəfa Tiflis oğlu, i.e.d., prof.
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Sumqayıt şəh., 43-cü məhəllə
shafaaliyev@gmail.com

UOT - 338.2:338.23

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ SƏMTLƏRİ VƏ HƏDƏFLƏRİ

Açar sözlər: iqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi səmtləri, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi hədəfləri, iqtisadi təhlükəsizlik indikatorları, iqtisadi təhlükəsizlik sistemi, iqtisadi təhlükəsizlik meyarları.

Ключевые слова: экономическая безопасность, усиление экономической безопасности, направлении усиления экономической безопасности, цели усиления экономической безопасности, индикаторы экономической безопасности, система экономической безопасности, критерии экономической безопасности.

Keywords: economic security, strengthening economic security, the directions of strengthening economic security, the goals of strengthening economic security, indicators of economic security, the system of economic security, the criteria for economic security.

Dünyanın istənilən bir ölkəsinin özünəməxsus milli təhlükəsizlik və milli iqtisadi təhlükəsizlik yanaşmaları, konsepsiyaları və strategiyalarının olması son 50-70 ildə dünya iqtisadi proseslərində və ölkələrin milli iqtisadi inkişaf sisteminin gücləndirilməsində müşahidə olunan mühüm amillərdəndir [1]. İqtisadi təhlükəsizlik problemi və məsələsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsini təşkil edir. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərinə isə ölkə ÜDM-i və adambaşına düşən ÜDM-in həcmi, ölkə üzrə ümumi gəlirlər və adambaşına düşən gəlirlərin həcmi, əhalinin həyat və yaşayış səviyyəsi göstəriciləri, inflyasiya, işsizliyin və yoxsulluğun səviyyəsi, milli iqtisadiyyatın strukturunun adekvatlığı, sənayenin inkişaf dinamika, qida və ərzaq təhlükəsizliyi göstəriciləri, istehsalın strukturunun səmərəliliyi, sahibkarlıq və biznesin inkişafı göstəriciləri, insan inkişafı indeksləri, təhsil və səhiyyənin vəziyyəti, milli iqtisadi əhəmiyyətə malik ənənələrin və dəyərlərin, məşğuliyyət sahələrinin qorunması, elm və texnikanın inkişafı, milli iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması prosesləri, yüksək texnologiyaların və elmin inkişafına yönəldilən vəsaitlərin adekvatlığı, ölkədə istehsal, xidmət və sosial infrastruktur şəbəkəsinin vəziyyəti, ölkənin valyuta ehtiyatları, bank-kredit sisteminin göstəriciləri, daxili və xarici borclar və s. daxildir.

Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə milli iqtisadi təhlükəsizlik siyasətinin sərbəst şəkildə formalaşdırılması və yürüdülməsi qeyri-mümkün idi. Ölkəmiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra təxirəsalınmaz vəzifələrdən biri də milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi və bununla əlaqədar olaraq strateji vəzifələrin həyata keçirilməsindən ibarət olmuşdur [2;3]. Belə ki, 1990-cı illərin əvvəllərində ölkənin siyasi və iqtisadi sistemlərində xaos hökm sürürdü. Hakimiyyətdə olanların hələlik milli iqtisadi maraqları təmin etmək iqtidarında olmadığından, ölkənin iqtisadi sistemi dağılmış, baza müəssisələrin əksəriyyəti fəaliyyətini dayandırmış və ya qeyri-səmərəsiz işləyirdilər. İslahatlara başlamaq üçün qanunvericilik bazası, maliyyə vəsaitləri və siyasi iradə tələb olunurdu. Bütün bu proseslər ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin tarixi səyləri nəticəsində 1993-cü ilin ortalarından başlayaraq tədricən kompleks, sistemli və ardıcıl xarakter almışdır.

Həmin dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsini şərtləndirən əsas amillər bunlar olmuşdur:

- Ölkənin milli maraqlarına cavab verən milli iqtisadi sistemi formalaşdırmaq tələb olunurdu;

- Milli iqtisadi inkişaf ənənələri və tendensiyaları, milli iqtisadiyyat inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması vacib idi;

- Azərbaycanın güclü ehtiyatlara malik təbii sərvətlərindən milli maraqlara uyğun istifadənin iqtisadi – təşkilati əsasları yaradılmalı və fəaliyyət proqramı hazırlanmalı idi;

- Ölkəmizin neft və qaz kimi qiymətli resurslarının hasilatı və onların dünya bazarlarına çıxarılmasının təmin olunması üçün mürəkkəb vəzifələrin öhdəsindən gəlinməsi tələb olunurdu;

- Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar iqtisadiyyatın mexanizmləri, idarəetmə sistemləri yenidən yaradılmalı, idarəetmə strukturları formalaşdırılmalı və institusional islahatlar aparılmasına zərurət yaranmışdı;

- Ölkə sənayesinin potensialının bərpa və onun prioritet sektorlarının inkişafının yenidən təmin olunması, bu sahələrin modernizasiyası və yüksək texnologiyalar əsasında gücləndirilməsi tələb olunurdu;

- Kənd təsərrüfatı və aqrar sahədə islahatların aparılması, bu sahələrin inkişafı hesabına ölkə əhalisinin yarısından çoxunun kənd rayonlarında yaşaması amili əsas götürülməklə regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi vacib idi;

- Ölkədə sahibkarlıq və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, bu sahələrin inkişafına imkan verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, süni baryerlərin və maneələrin aradan qaldırılması, stimullaşdırıcı mexanizmlərin döviyyəyə cəlb edilməsi tələb olunurdu;

- Milli məhsulun və ölkə ÜDM-nin artım dinamikasının təmin edilməsi, biznesin və sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olunması, məhsuldarlıq, əmək bazarı və maliyyə amillərinin nəzərə alınması, ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişaf sahələrinin yeni tələblərə uyğun modelləşdirilməsi lazım gəlirdi;

- Ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi tədbirlərini həyata keçirmək zərurəti yaranmışdı;

- Ümumilikdə ölkədə əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsinə imkan verən iqtisadi siyasətin formalaşdırılması və bazar mexanizmləri əsasında inkişafı təmin edilməli idi;

- Ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması, mühüm qida və ərzaq növləri ilə təmin edilməsi, ümumilikdə iqtisadi təhlükəsizlik mexanizmlərinin formalaşdırılması və gücləndirilməsi, makroiqtisadi – maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi lazım idi və s.

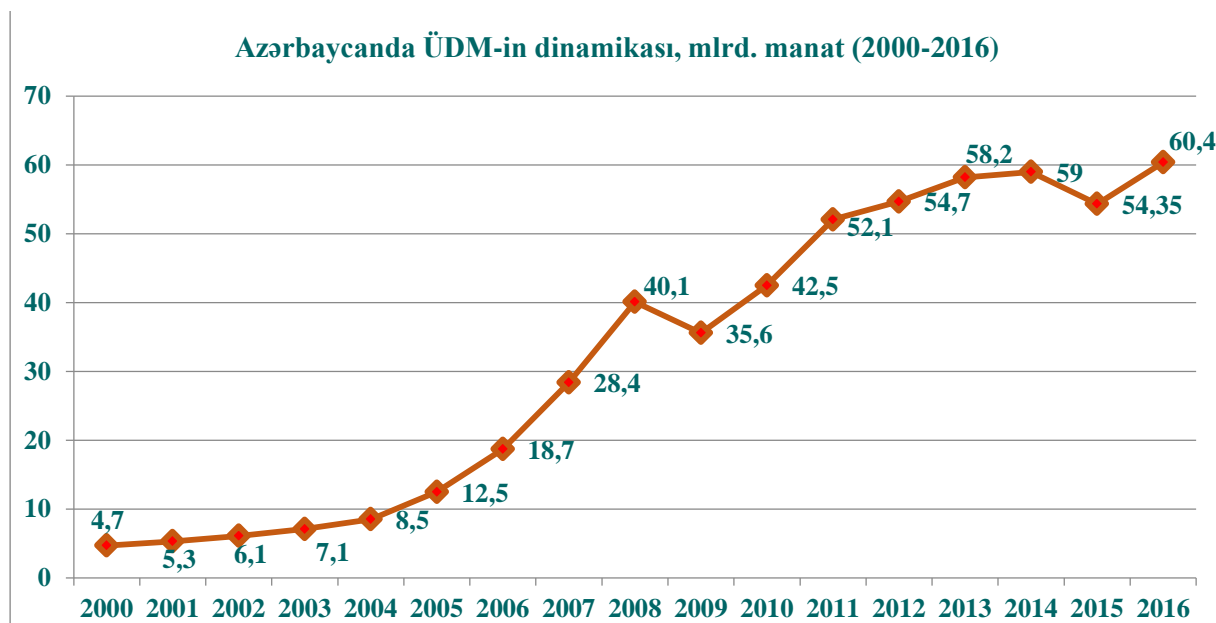
1995-2003-cü illərdə ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik nəinki təmin olunmuş, eyni zamanda həmin dövr ərzində ölkədə iqtisadi islahatların əsas fazası milli iqtisadi maraqlar çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirilmiş, aqrar islahatlar aparılmış və torpaqlardan səmərəli istifadə olunması mexanizmləri yaradılmış, region əhalisinin əkinçilik, bitkiçilik və heyvandarlıqla daha məhsuldar məşğul olmasını təmin etmək üçün əhaliyə torpaqların paylanması həll edilmiş, sahibkarlığın, fermer təsərrüfatlarının, biznes subyektlərinin inkişafı mexanizmləri, o cümlədən stimullaşdırıcı mexanizmlər hazırlanaraq tətbiq olunmuşdur. Ən əsası ölkəmizdə neft və qaz sektorunun yenidən qurulması prosesləri uğurla həyata keçirilmiş, yeni qurğular vasitəsi ilə hasil olunan Azərbaycan neftinin ixracına başlanılmış, bu məhsulların dünya bazarlarına çıxarılması məqsədi ilə neft və qaz boru kəmərlərinin tikintisi prosesləri sürətləndirilmiş, ölkəmizin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bərabər, bu sahədə Azərbaycan regional və bey-

nəlxalq səviyyədə əhəmiyyətli tərəfdaşlardan birinə çevrilmişdir. 2003-cü ilin sonlarından başlayaraq Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın yeni mərhələsi, daha intensiv mərhələsi diqqət çəkmişdir [4]. Artıq neft ixracından əldə edilən maliyyə vəsaitləri hesabına ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafı proseslərini sürətləndirmək üçün tarixi şans yaranmışdı. Bu amil əsas götürülməklə ölkənin iri şəhərlərində və regionlarında zəruri infrastruktur obyektlərinin, o cümlədən yolların, körpülərin, aeroportların, elektrik enerjisi, təbii qaz və içməli su təchizatı ilə bağlı mühəndis qurğularının, kommunal obyektlərin, su kanallarının, yüzlərlə sənaye müəssisələrinin, emal qurğularının, istehsal və sosial obyektlərin tikintisi və istismarı təmin edilmişdir.

Bütün bunlarla bərabər, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə qanunvericilik bazasında gücləndirilməsinə xüsusi önəm verilmişdir. Bu prioritetlər konseptual formada ölkəmizin milli təhlükəsizlik strategiyası və prioritetləri əsasında formalaşdırılmışdır. 2004-cü il 29 iyunda qəbul olunmuş Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda milli təhlükəsizliyə dair konseptual yanaşmalarla bərabər iqtisadi sahə ilə bağlı təhlükəsizlik meyarları və prinsipləri xüsusi yer almışdır [5]. Bu qanunla ölkəmiz üçün əsas iqtisadi təhlükələr və təhdidlər kimi ölkəmizdə mövcud resurslardan qeyri-səmərəli istifadə olunması, iqtisadi potensialın zəifləməsi, iqtisadiyyatımızın digər ölkələrdən asılılığı, o cümlədən nəqliyyat və boru kəmərləri sistemlərinin fəaliyyəti ilə bağlı təhlükələr, iqtisadi sistemin manevr qabiliyyətinin zəif olması, maliyyə-kredit sisteminin qeyri-sabitliyi, investisiya fəallığının aşağı olması və s. götürülmüşdür. Qanunun 17-ci maddəsində ölkəmizdə iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyin əsas prinsipləri və meyarları öz əksini tapmışdır. Bunlara ilk növbədə milli iqtisadiyyatın tarazlı və dinamik inkişafına təhlükə törədən daxili və xarici amillərin nəzərə alınması və adekvat tədbirlərin görülməsi, bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin inkişafının dərinləşdirilməsi və ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi, mövcud daxili və xarici maliyyə ehtiyatlarından milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına və əhalinin rifahının yüksəldilməsinə səmərəli istifadənin təmin olunması, bank və nəqliyyat sektoru sahələrinin gücləndirilməsi, strateji ehtiyatların balanslaşdırılması və s. aiddirlər. Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üzrə strateji və ya konseptual yanaşmalar digər mühüm bir sənəddə - 23 may 2007-ci il tarixli ölkə prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasında önəmli yer almışdır [6]. Həmin konsepsiyanın 4.3.4-cü bəndində iqtisadi və sosial inkişaf məsələləri ilə bağlı, həmçinin 4.3.8-ci bəndində enerji təhlükəsizliyi siyasəti və 4.3.9-cu bəndlərində nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti üzrə milli təhlükəsizlik konseptual yanaşmaları diqqət çəkir. Konsepsiyada xüsusi vurğulanır ki, ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olması hökumətin iqtisadi siyasətinin təməl prinsipidir. İqtisadi təhlükəsizliklə bağlı bu konsepsiyada mühüm meyarlar və indikatorlar kimi strateji valyuta ehtiyatlarının qorunması, dayanıqlı və tarazlı iqtisadi inkişafın təmin olunması, xarici sərmayələrin tələb olunan səviyyədə həcmində təşkili, daha sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması, istehsal müəssisələrinin inkişafının gücləndirilməsi və ixrac potensialının artırılması, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafının sürətləndirilməsi daha çox diqqət çəkir [7;8;9;10;11;12;13;14].

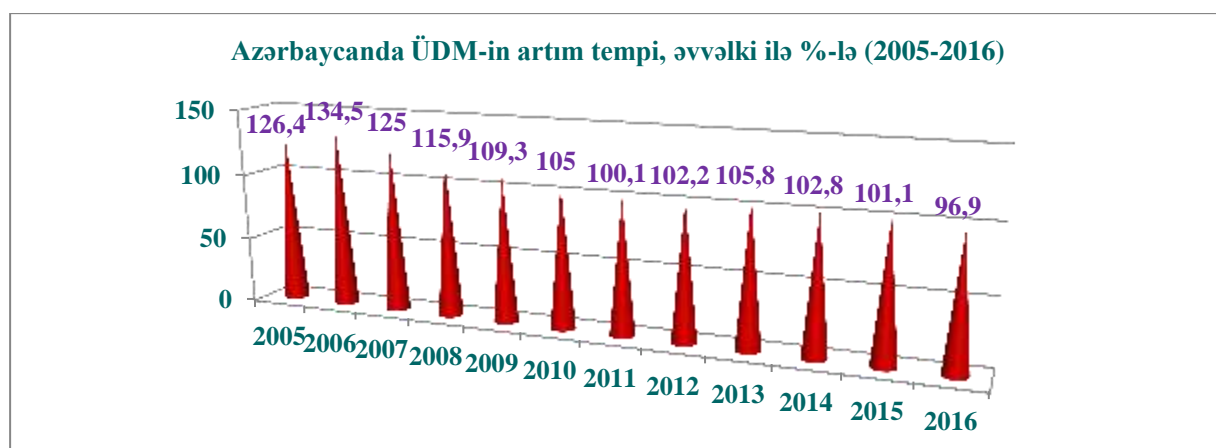
Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin müxtəlif indikatorları üzrə son 10-15 il ərzində davamlı və ardıcıl tədbirlər görülməkdədir. Çoxlu sayda dövlət proqramları, strategiyalar və konsepsiyalar, tədbirlər kompleksi reallaşdırılmış, bir hissəsi üzrə iş icra prosesləri davam etməkdədir [15;16]. Dünya bazarlarında əsas ixrac məhsulumuz olan neftin qiymətinin aşağı düşməsindən sonra, həmçinin dünya maliyyə böhranının, global iqtisadi proseslərin mənfi təsirinin nəticələrinin ölkəmizin milli iqtisadi sistemə təhdidlərinin qarşısının alınması və onların mənfi fəsadlarının azaldılması istiqamətində strateji hədəflər və fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə strateji yol xəritəsində öz əksini tapmış bu qəbildən olan tədbirlərin reallaşdırılmasına başlanmışdır.

Ölkəmizin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas əhəmiyyət kəsb edən bir qrup indikatorlar üzrə göstəricilərə nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab etmişik. Şəkil 1-də 2000-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda ÜDM-in dinamikası verilmişdir.

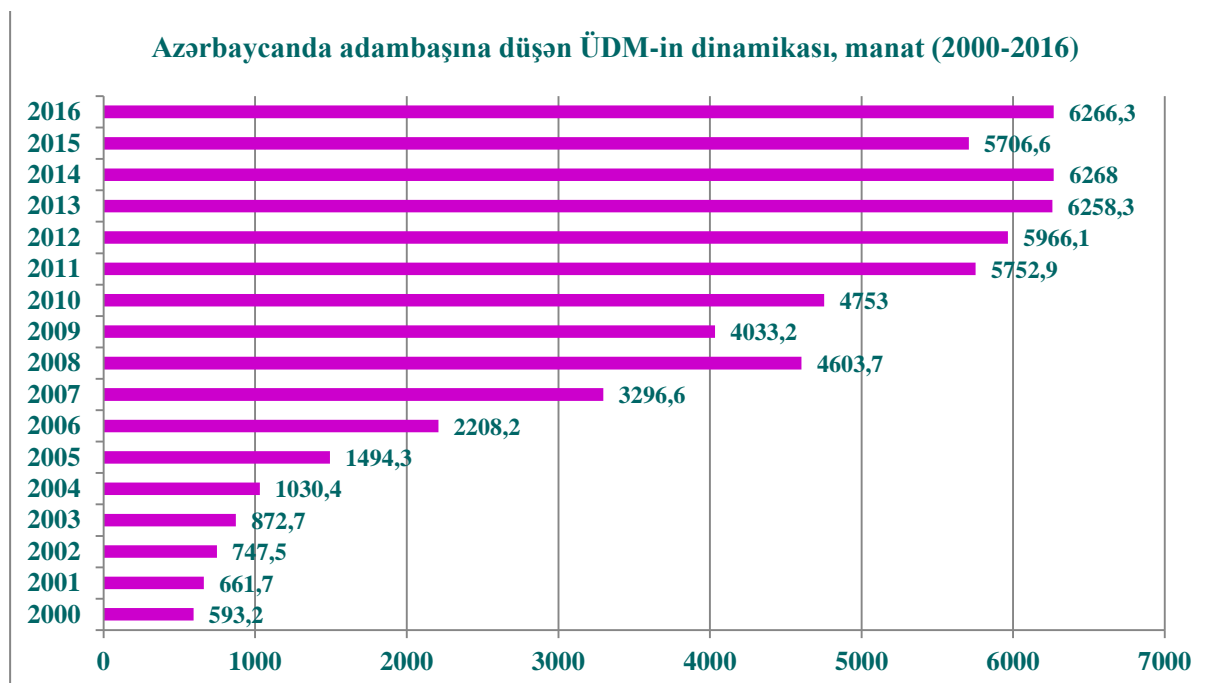
Şəkil 1. Azərbaycanda ÜDM-in dinamikası, mlrd. manat, 2000-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>)

2000-2016-cı illər ərzində ÜDM-in ümumi həcmi 12,9 dəfəyə yaxın artmışdır və 2016-cı ilin yekununda 60,4 mlrd. manat təşkil etmişdir. Bununla belə, son illərdə - 2013-2015-ci illərdə ÜDM-in artım dinamikasında azalma tendensiyası baş vermişdir. 2016-cı ildə ÜDM-in 2015-ci ilə nisbətən artımı əsasən milli valyutanın – manatın devalvasiyası ilə bağlıdır. Şəkil 2-də isə Azərbaycanda ÜDM-in əvvəlki ilə artım tempi öz əksini tapmışdır və buradan görünür ki, son illərdə ÜDM-in azalma tendensiyası müşahidə olunmaqdadır.

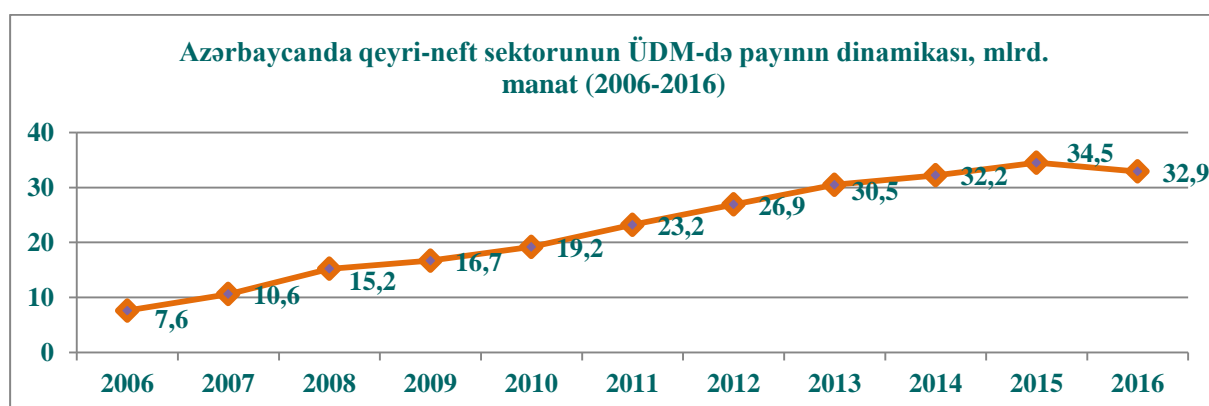
Şəkil 2. Azərbaycanda ÜDM-in artım tempi, əvvəlki ilə %-lə, 2005-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>)

Şəkil 3-də 2000-2016-cı illər üzrə Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in dinamikası öz əksini tapmışdır. 2000-ci ildə bu göstərici 593,2 manat, 2005-1494,3 manat, 2010-4763 manat, 2015-5706,6 manat və 2016-cı ildə isə - 6266,3 manat təşkil etmişdir.

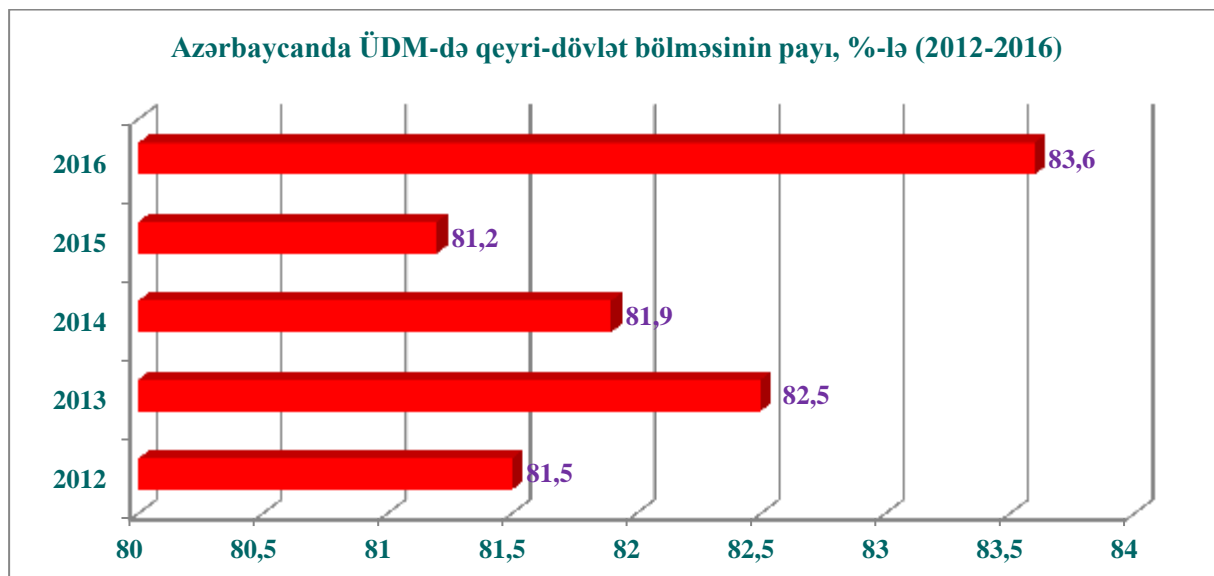
Şəkil 3. Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in dinamikası, manat, 2000-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

Qeyri-neft sektorunun inkişafının səmərəli təşkili milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Şəkil 4-də Azərbaycanda 2006-2016-cı illər üzrə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının dinamikası verilmişdir. 2006-cı ildən 2015-ci ilədək olan dövrdə bu dinamika artım nümayiş etdirmişdir və 2006-cı ildəki 7,6 %-dən 2010-cu ildə 19,2 %, 2015-ci ildə isə 34,5 %-ə qədər artmışdır. Lakin, 2016-cı ildə bu göstərici bir qədər azalaraq 32,9 % səviyyəsinə düşmüşdür.

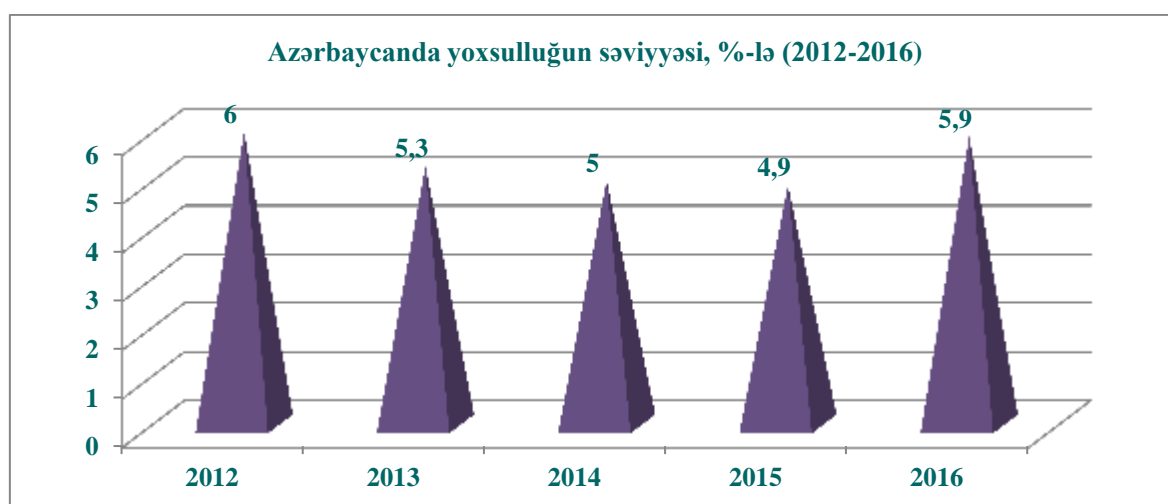
Şəkil 4. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının dinamikası, mlrd. manat, 2000-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

Şəkil 5-də isə Azərbaycanda 2012-2016-cı illər üzrə ÜDM-də qeyri -dövlət bölməsinin payı öz əksini tapmışdır. Bu göstərici 2012-ci ildə 81,5 % olduğu halda, 2015-ci ildə bir qədər azalaraq 81,2 % təşkil etmiş, amma 2016-cı ildə artaraq 83,6 % səviyyəsinə çatmışdır.

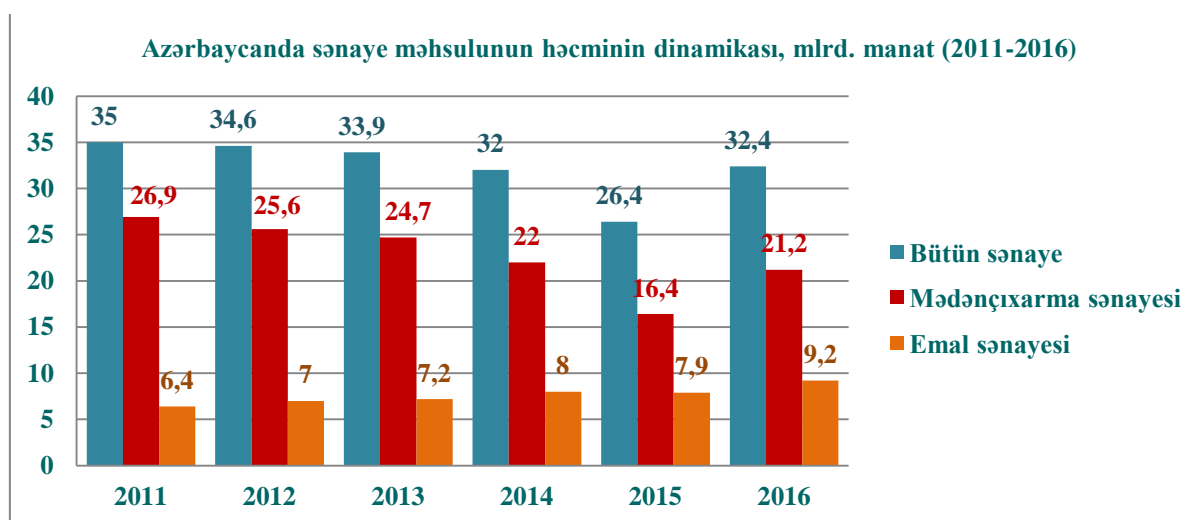
Şəkil 5. Azərbaycanda ÜDM-də qeyri-dövlət bölməsinin payı, %-lə, 2012-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>)

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin mühüm göstəricilərindən biridə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması və ölkə əhalisinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunmasıdır. Şəkil 6-da 2012-2016-cı illər üzrə Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi verilmişdir. 2012-ci ildə yoxsulluğun səviyyəsi ölkəmizdə 6 % olduğu halda, 2015-ci ildə bu göstərici 4,9 %-ə qədər azaldılmış, amma 2016-cı ildə 1 % artaraq 5,9 % təşkil etmişdir.

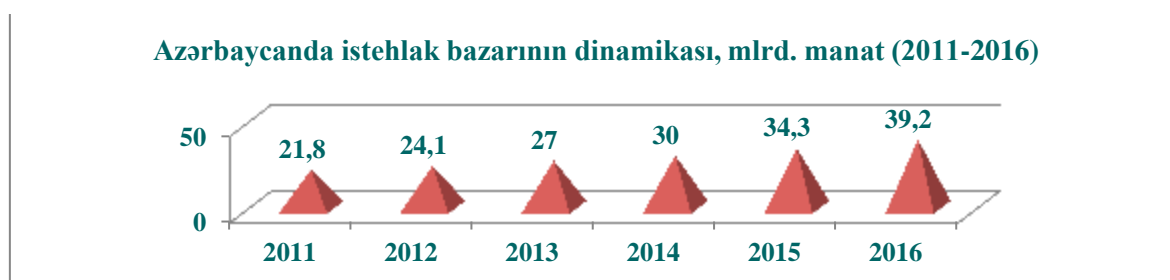
Şəkil 6. Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi, %-lə, 2012-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>)

Şəkil 7-də 2011-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda sənaye məhsulunun həcmnin dinamikası verilmişdir. Həmin dövr ərzində sənaye məhsulunun dinamikasında əhəmiyyətli artıma nail olunmamış, əksinə 2011-2015-ci illərdə azalma tendensiyası üstünlük təşkil etmiş, yalnız 2016-cı ildə sənaye məhsulunun həcmnin artım dinamikası bərpa olunmuşdur. Şübhəsiz, bütün bunlar ölkədə neft hasilatının az da olsa son illər azalması və neftin qiymətinin dünya bazarlarında bir neçə dəfə düşməsi ilə birbaşa bağlıdır. Çünki, 2011-2016-cı illərdə emal sənayesində azalma yox, daim artım dinamikası müşahidə olunmuşdur. Həmin dövr ərzində ölkənin emal sənayesində artım 1,4 dəfə təşkil etmiş və 2016-cı ilin yekununda emal sənayesi məhsulların ümumi həcmi 9,2 mlrd. manat olmuşdur (bax: Şəkil 7).

Şəkil 7. Azərbaycanda sənaye məhsulunun həcmnin dinamikası, mlrd. manat, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

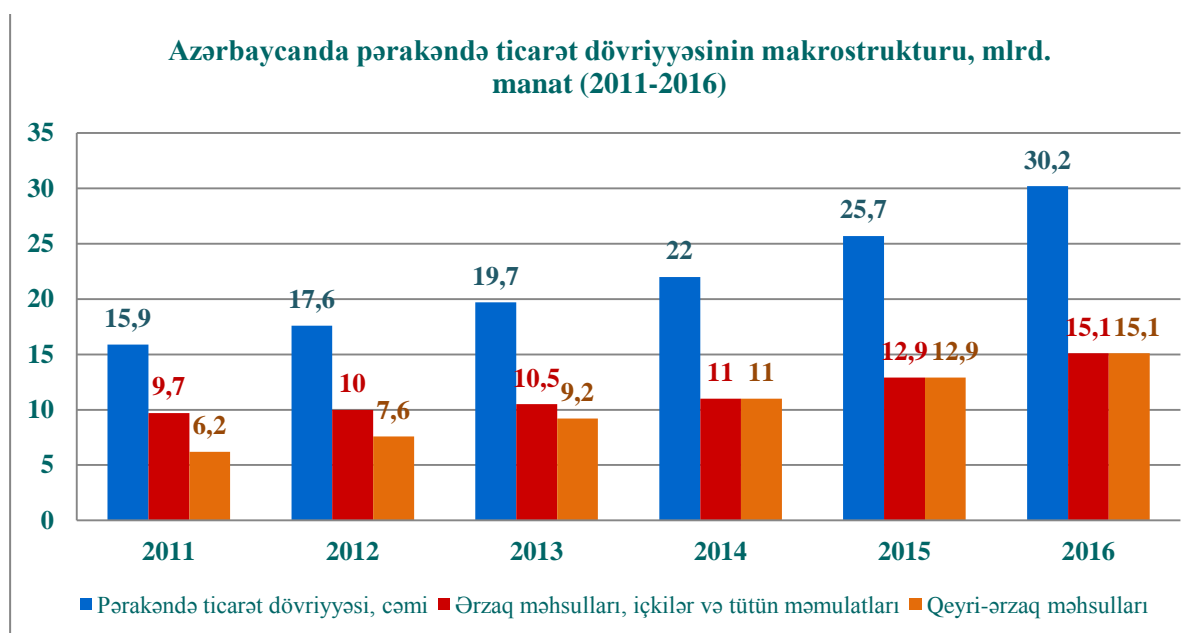
Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm indikatorlarından biri də istehlak bazarının inkişaf etdirilməsi və tənzimləməsi prosesləridir. Bu sahənin inkişafından əhalinin yaşayış səviyyəsini və sosial rifahının yüksəldilməsi, əhalinin müxtəlif gündəlik mallara, həmçinin digər məişət mallarına, sənaye məhsullarına olan tələbatının adekvat ödənilməsi asılıdır. Şəkil 8-də 2011-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda istehsal bazarının dinamikası verilmişdir. Maraqlıdır ki, dünya maliyyə böhranı və ölkəmizdəki son illərdə maliyyə çətinliklərinə baxmayaraq, istehsal bazarının artım dinamikası sabit olaraq qalmışdır. 2011-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda istehsal bazarının həcmi 1,8 dəfəyə yaxın artmış və 2015-ci ildə istehlak bazarının həcmi 34,3 mlrd. manat, 2016-cı ildə isə 39,2 mlrd. manat təşkil etmişdir.

Şəkil 8. Azərbaycanda istehlak bazarının dinamikası, mlrd. manat, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

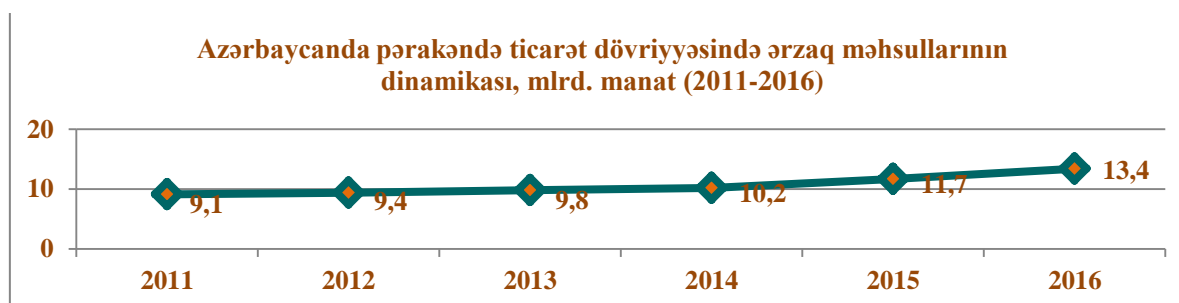
Ölkənin iqtisadi təhlüksəzliyinin səviyyəsinə xarakterizə edən göstəricilərdən biri kimi, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturunu da maraqlandırır.

Şəkil 9-da 2011-2016-cı illərdə Azərbaycanda pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturunu verilmişdir. 2011-ci ildə pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturunda ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları 10 % və qeyri-ərzaq məhsulları 7,6 % təşkil etmişdir, bu göstəricilər 2014-2016-cı illərdə eyni səviyyədə olmuşlar və müvafiq olaraq belədir: 2014 – 11 % və 11 %; 2015 – 12,9 % və 12,9 %; 2016 – 15,1 % və 15,1 % .

Şəkil 9. Azərbaycanda pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturunu, mlrd. manat, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

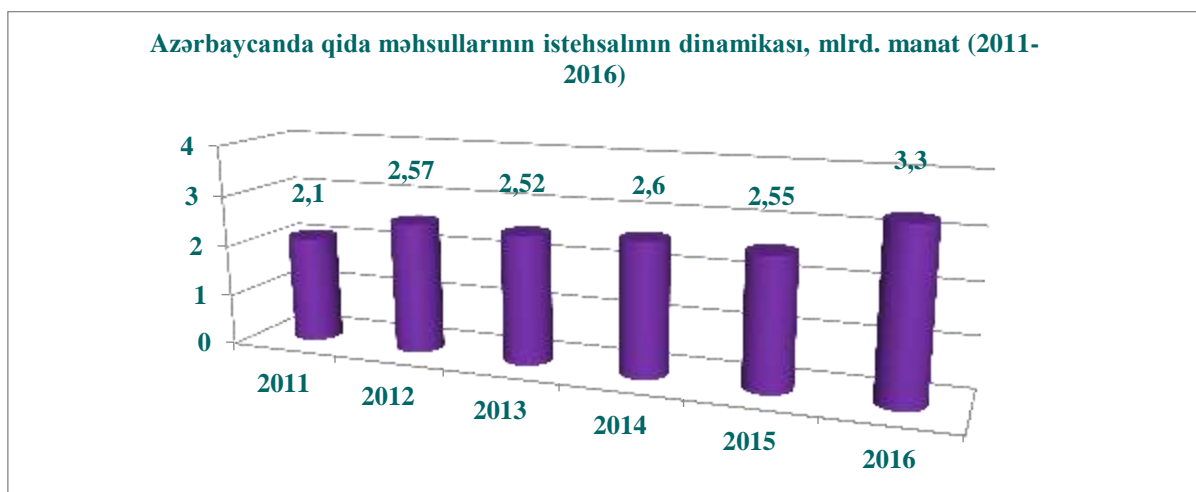
Şəkil 10-da isə iqtisadi təhlüksəzliyin mühüm göstəricilərdən biri olan ərzaq təhlüksəzliyində əhəmiyyətli rol oynayan ərzaq məhsullarının ümumi ölkə üzrə pərakəndə ticarət dövriyyəsində 2011-2016-cı illərdə dinamikası verilmişdir. Dinamikadan göründüyü kimi, həmin dövr ərzində ərzaq məhsullarının pərakəndə ticarət dövriyyəsində həcmi 1,5 dəfəyə yaxın artmış və 2016-cı ilin yekununda 13,4 mlrd. manat təşkil etmişdir. Müqayisə üçün bildirək ki, bu göstərici 2011-ci ildə 9,1 mlrd. manat, 2015-ci ildə isə 11,7 mlrd. manat olmuşdur.

Şəkil 10. Azərbaycanda pərakəndə ticarət dövriyyəsində ərzaq məhsullarının dinamikası, mlrd. manat, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

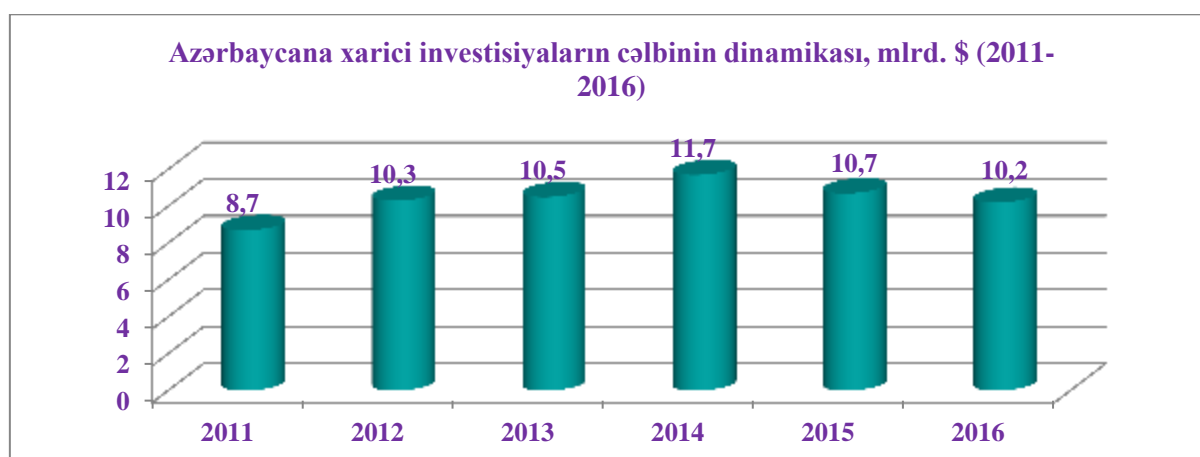
Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəlinin etibarlı şəkildə qida və ərzaq məhsulları ilə təminatının mühüm rolu vardır. Bu baxımdan Azərbaycanda son illərdə xeyli işlər görülmüşdür. Kənd təsərrüfatı və aqrar sektoru, həmçinin yeyinti sənayesinin potensialın yüksəldilməsi, ondan səmərəli istifadə olunması və rəqabət qabiliyyətli emal müəssisələrinin təşkili prosesləri intensivləşməkdədir.

Şəkil 11-də 2011-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda qida məhsullarının istehsalının dinamikası verilmişdir. Bu dövr ərzində qida məhsullarının istehsal həcmi 57,1 % artmış və 2016-cı ilin yekununda 3,3 mlrd. manat təşkil etmişdir.

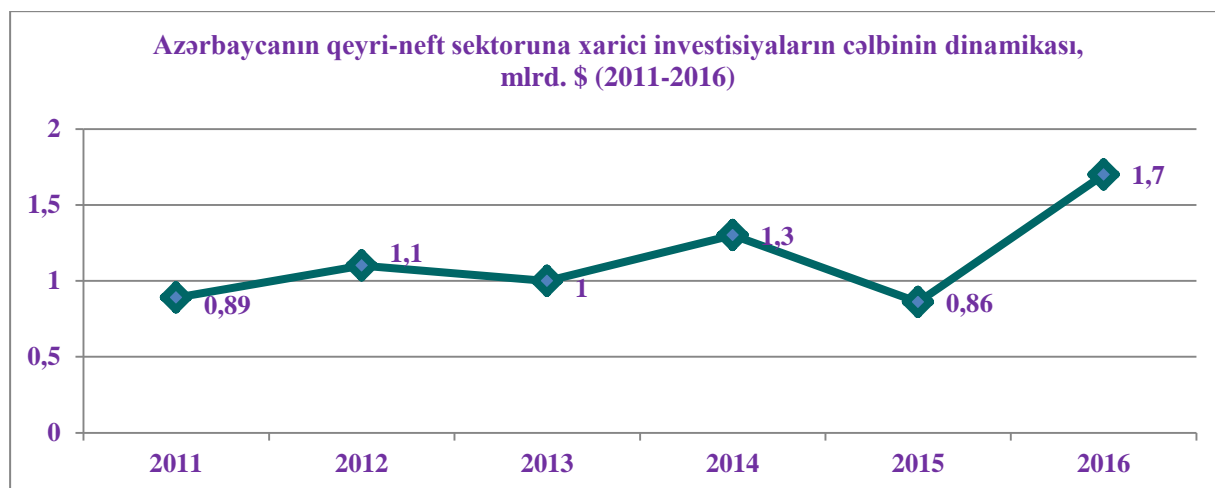
Şəkil 11. Azərbaycanda qida məhsullarının istehsalının dinamikası, mlrd. manat, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır <http://www.stat.gov.az>).

Şəkil 12-də 2011-2016-cı illər üçün Azərbaycana xarici investisiyaların cəlbinin dinamikası öz əksini tapmışdır. Son illərdə investisiyaların həcmi eyni səviyyədə qalmış və 2016-cı ilin yekununda 10,2 mlrd. dollar təşkil etmişdir.

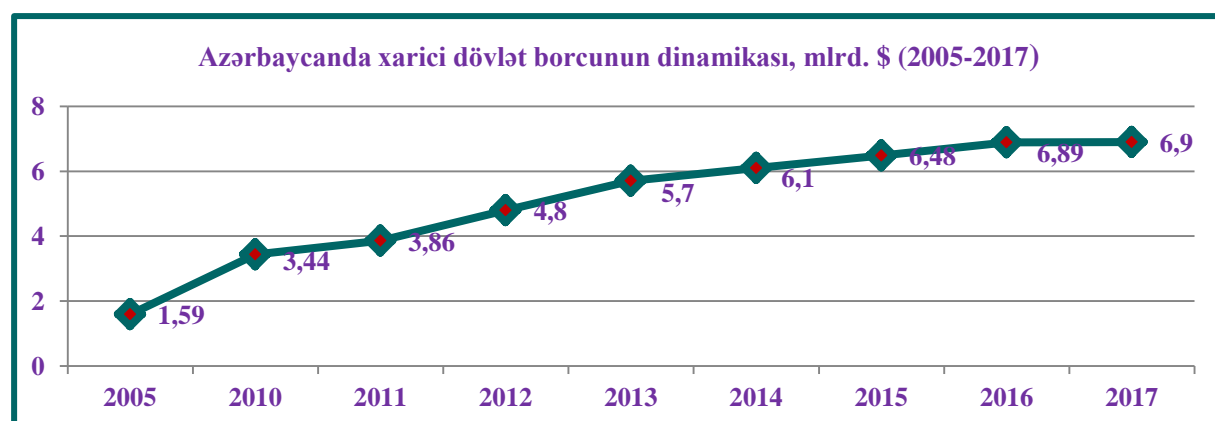
Şəkil 12. Azərbaycana xarici investisiyaların cəlbinin dinamikası, mlrd. \$, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

Şəkil 13-də isə Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların 2011-2016-cı illər ərzində cəlbinin dinamikası verilmişdir. 2011-2015-ci illərdə ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlbi istiqamətində fəallıq təmin olunmamışdır, ancaq 2016-cı ildə 2015-ci ilə nisbətən investisiyaların həcmi iki dəfəyə yaxın artmış və ilin yekununda 1,7 mlrd. dollar olmuşdur.

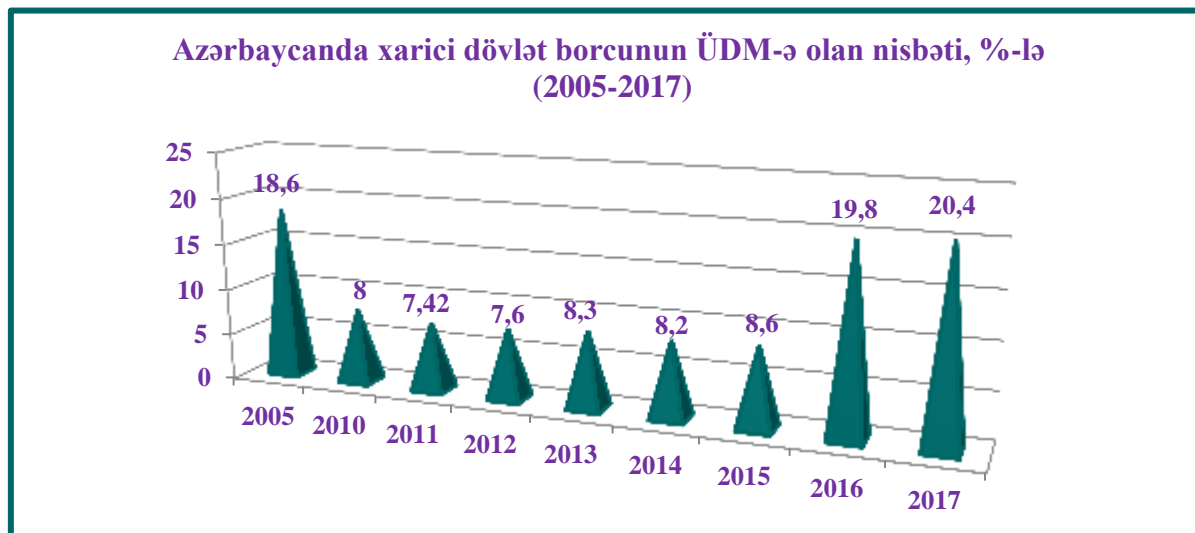
Şəkil 13. Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlbinin dinamikası, mlrd. \$, 2011-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin optimal təmin edilməsində xarici dövlət borclarının tənzimlənməsi və təhlükəli həddə çatdırılmaması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan son illərdə borc götürən ölkələrdən donor ölkələr sırasına keçmək tendensiyasını formalaşdıran dövlətlərdəndir. Amma, bununla belə, son illərdə ölkə valyutasının ikiqat devalvasiyası bu sahədə ehtiyatlı davranışı şərtləndirir. Baxmayaraq ki, 2015-2017-ci illərdə dollar ifadəsində ölkə borcu əhəmiyyətli səviyyədə artmayıb, amma manat nisbətində bu borcun həcmi xeyli artıb və bütün bunlar narahatlıq doğurur (bax: Şəkil 14).

Şəkil 14. Azərbaycanda xarici dövlət borcunun dinamikası, mlrd. \$, 2005-2017-ci illər (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.maliyye.gov.az>).

Şəkil 15-də isə Azərbaycanda 2005-2017-ci illər ərzində xarici dövlət borcunun ÜDM-ə olan nisbəti verilmişdir. 2010-2015-ci illərdə bu nisbət sabit olaraq qalmasına baxmayaraq (8 % -8,6 %), 2016-cı ilin əvvəlinə 19,8 %, 2017-ci ilin əvvəlinə isə 20,4 % təşkil etmişdir.

Şəkil 15. Azərbaycanda xarici dövlət borcunun ÜDM-ə olan nisbəti, %-lə, 2005-2017-ci illər (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.maliyye.gov.az>)

İqtisadi təhlükəsizliyin vacib komponentlərindən biri olan valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması, onların səmərəli idarə edilməsi və istifadə proseslərinin optimallığı ölkəmiz üçün kifayət qədər aktual məsələlərdəndir. Bu məsələlər ilə ölkəmizdə ixtisaslaşdırılmış müasir qurum – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu məşğul olur. Valyuta ehtiyatların həcmi 2010-cu ildə 29,8 mlrd., 2014-cü ildə 50,9 mlrd. dollara yaxın, 2016-cı ilin əvvəlin yekununda isə 37,2 mlrd. dollara yaxın olmuşdur.

Qlobal iqtisadi təhlükələr artdıqca, ölkəmizin iqtisadi inkişaf modelinin gücləndirilməsi vacib şərtlərdən biri kimi ortaya çıxmışdır [17;18;19;20;21;22]. Belə ki, qlobal iqtisadi təhlükələrin və iqtisadi çağırışların təsirindən milli iqtisadiyyatın artım tempi zəifləmiş, maliyyə çətinlikləri yaranmış və bank sektorunda müəyyən problemlər ortaya çıxmışdır. Ölkə müəssisələrinin, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması məsələlərində çətinliklər vardır. Azərbaycanda innovasiyalar və texnologiyalar bazarları çox zəif inkişaf edir, maliyyə bazarlarının dayanıqlığında isə problemlər vardır. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranmış və milli iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyalaşdırılmasının tezləşməsi tələb olunur. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi üçün bir sıra obyektlərin dərinədən baxılması, öyrənilməsi və dövlətin iqtisadi siyasətində nəzərə alınması vacib şərtlərdir. Müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi və yenilənməsi lazım gələcəkdir. Artıq bu proseslər başlamışdır. Dünyada baş verən iqtisadi transformasiyalar, qlobal iqtisadi çağırışlardan yaranan təhlükələr milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsinin şərtləndirir. Ölkəmizdə Strateji Yol Xəritələri çərçivəsində yaxın və uzaq perspektivdə həyata keçiriləcək strateji tədbirlər milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin daha etibarlı formada təmin olunmasına əlavə potensial yaradacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Клименков Р.В. Экономические аспекты обеспечения национальной безопасности России. Дисс. канд. экон. наук. Санкт-Петербург, 2005-184 с.
2. Алиев А.Б. Формирование и развитие экономической и национальной безопасности Азербайджанской Республики в совершенных условиях. Автореферат дисс. д-ра экон. наук. Баку, 2014. – 59 с.
3. Əliyev Ş.T. İqtisadi diplomatiya. Bakı, “Elm və təhsil” 2012. - 196 s.
4. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı. Bakı şəhəri, 21 yanvar 2013-cü il.
5. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 29 iyun 2004-ci il. №712- IIQ.
6. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
7. Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı. Bakı şəhəri, 18 yanvar 2016-cı il.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. NY: Free Press, 1985.
9. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, 1998.
10. Paul W. Kuznets. An East Asian Model of Economic Development: Japan, Taiwan, and South Korea//Economic Development and Cultural Change. Indiana University. Vol. 36, No.3, P. 11-43 <http://www.jstor.org>.
11. Welker Jason. Model of Economic Growth and Development. <http://www.welkerswikinomics.com>.
12. World Competitiveness Yearbook 2016. <https://www.imd.org/research/books/world-competitiveness-yearbook-2016>.
13. The Global Competitiveness Report 2016–2017. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-017>.
14. Doing Business 2017. Equal Opportunity for All. The World Bank. <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>.
15. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2012. -39 s.
16. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il, 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
17. Şəkərəliyev A., Şəkərəliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı, “Turxan”, NPB, 2016.-536 s.
18. Mikayılova S.M. Azərbaycanın keçid dövründə iqtisadi təhlükəsizlik problemləri və milli mənafeələr. İ.e.d. dissertasiyasının avtoreferatı. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. Bakı, 2010.- 49 s.
19. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti. Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2015, 185 s.
20. Спанов М.У. Экономическая безопасность: опыт системного анализа. Алматы, 1999.
21. Экономическая безопасность России/ Под ред. В.К.Сенчагова, Москва, 2005.
22. Ataşov B. İqtisadi təhlükəsizlik problemləri: Kölgə iqtisadiyyatının və korrupsiyanın cilovlanmasına dair bəzi mülahizələr//“İqtisadiyyat və audit”.-2008.-№8(98).-S.5-8.

*Əliyev Şəfa Tiflis oğlu, i.e.d., prof.
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Sumqayıt şəh., 43-cü məhəllə
shafaaliyev@gmail.com*

X Ü L A S Ə

**MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
GÜCLƏNDİRİLMƏSİ SƏMTLƏRİ VƏ HƏDƏFLƏRİ**

Məqalədə müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi səmtləri və hədəfləri tədqiq olunmuşdur. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin müasir vəziyyəti, bununla bağlı prinsipial və konseptual məsələlərə baxılmışdır. Ölkəmizdə iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsini şərtləndirən əsas amillər təsnifləşdirilmişdir. Milli maraqlara cavab verən iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Qlobal iqtisadi təhlükələr şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas prinsipləri və meyarları müəyyənləşdirilmişdir. Ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması və ictimai asayişin təmin edilməsinin iqtisadi aspektlərinə baxılmış, dövlətin iqtisadi siyasətinin strateji məqamları açıqlanmışdır. İqtisadi təhlükəsizliyin mühüm indikatorları və göstəriciləri təhlil olunmuş və obyektiv olaraq qiymətləndirilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının artım və dayanıqlılıq problemləri araşdırılmışdır. Ümumi Daxili Məhsulun formalaşması və artım mənbələri tədqiq olunmuş, əlavə dəyər yarada biləcək iqtisadiyyat sahələrinin imkanları qiymətləndirilmişdir. Adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun həcmi və dinamikası təhlil olunmuşdur. Ümumi Daxili Məhsulda ölkənin qeyri-neft sektorunun rolu və payı araşdırılmışdır. Əhalinin gəlirlərinin artımı, sosial-iqtisadi gərginliyin azaldılması və ölkə əhalisinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Xüsusilə, ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi geniş olaraq təhlil edilmiş və bu istiqamətdə görüləsi işlərin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Ölkənin sənaye sahəsinin potensialının artırılması hesabına iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Azərbaycanda sənaye məhsulunun həcmi və dinamikası və strukturu təhlil edilmişdir. Ölkə əhalisinin rifahının yüksəldilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən istehlak bazarının mövcud vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Ölkədə pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturu və pərakəndə ticarət dövriyyəsində ərzaq məhsullarının dinamikasına baxılmışdır. Ərzaq problemlərinin və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, xüsusilə qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi problemləri araşdırılmışdır. Azərbaycanda qida məhsullarının istehsalının dinamikası araşdırılmışdır. İqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsində əhəmiyyətli rola malik olan xarici ticarət fəaliyyəti və xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti ətraflı araşdırılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığı və neft ixracının ümumi xarici ticarət dövriyyəsində payının azaldılması vacib şərtlərdəndir. Neft ixracı ilə yanaşı, rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft sektoru sənaye məhsullarının istehsalının və ixracının artırılması yaxın perspektivdə qarşıda duran əsas vəzifələr kimi xarakterizə edilmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası geniş təhlil olunmuş, ixrac potensialının adekvatlığı araşdırılmış, idxal əvəzedici sahələrin yaradılmasının vacibliyinə toxunulmuşdur. Ölkə iqtisadiyyat-

ının davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində xarici investisiyaların cəlbi proseslərinin sürətləndirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlbi prosesləri və dinamikası verilmişdir. Xüsusilə, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlbinin dinamikasına ayrıca diqqət yetirilmişdir. Neft-qaz sektoru ilə yanaşı, ölkəmizin müxtəlif iqtisadiyyat sektoruna, o cümlədən qeyri-neft sektoru sahələrinə investisiyaların yatırılmasının vacibliyi bildirilmişdir. Azərbaycanda xarici dövlət borcunun dinamikası təhlil edilmişdir. Qlobal iqtisadi təhlükələr və strateji yol xəritəsinin reallaşdırılması şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsinin əsas səmtləri üzrə optimal fəaliyyət istiqamətləri və mövcud problemlərin həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir. İqtisadi təhlükəsizlik tədbirlərinin genişləndirilməsi və bu tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması problemləri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Məqalənin sonunda müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi səmtləri və hədəfləri üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

*Алиев Шафа Тифлис оглы, д.э.н., проф.
Сумгаитский Государственный Университет
г.Сумгаит, 43-й квартал
shafaaliyev@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

НАПРАВЛЕНИЯ И ЦЕЛИ УСИЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследованы направления и цели усиления экономической безопасности Азербайджана в современных условиях. Рассмотрены принципиальные и концептуальные вопросы по современным состояниям системы экономической безопасности Азербайджана. Изучены и квалифицированы основные факторы, обуславливающие усиление экономической безопасности в стране. Обоснована важность создания системы экономической безопасности, отвечающие национальным экономическим интересам Азербайджана. Определены основные принципы и критерии по обеспечению экономической безопасности в условиях роста глобальных экономических угроз. Рассмотрено усиление общественного порядка, повышение жизненного состояния населения страны и их экономические аспекты. Анализированы и объективно оценены важные индикаторы и показатели экономической безопасности. Исследованы проблемы роста и устойчивости экономики страны. Рассмотрено формирование и источников роста Внутреннего Валового Продукта и оценены возможности и сферы экономики по созданию добавочной стоимости. Анализированы объем, и динамика внутреннего валового продукта на душу населения. Исследованы роль и доля ненефтяного сектора страны в общем объеме внутреннего валового продукта. Рассмотрены вопросы уровня бедности в стране и сущность мероприятий по этим направлениям. Особо обращено внимания на усиления экономической безопасности за счет повышения потенциала промышленного сектора страны. Анализировано динамика и структура промышленной продукции в

Азербайджане. Глубоко анализированы нынешние ситуации в потребительском рынке, которое имеет важное значение в повышении жизненного состояния населения страны. Рассмотрено макроструктура розничного торгового оборота и динамика продовольственной продукции розничного торгового оборота Азербайджана. Исследованы проблемы усиления пищевой безопасности и обеспечение важным видам продовольственных продуктов населения страны. Рассмотрено динамика производства пищевых продуктов в Азербайджане. Подробно исследованы современные состояния внешне торговых связей и уровень внешне торговой деятельности, который имеет важную роль в усилении экономической безопасности. Отмечено одна из важных условий обеспечения экономической безопасности страны минимизация доли нефтяного фактора в общей экономике страны и доля нефтяного экспорта в экспорте Азербайджана. Обосновано необходимость развития конкурентоспособных ненефтяных секторов экономики страны, развития отдельных экспортно-ориентировочных секторов сферы промышленности в ближайшей перспективе. Анализировано динамика внешнеторгового оборота, адекватности экспортного потенциала и отмечено важность организации импортозамещающих отраслей. Обосновано необходимость интенсификации процессов привлечения иностранных инвестиций по обеспечению устойчивого и прочного развития экономики страны. Дано динамика привлечения иностранных инвестиций в Азербайджан. Особо обращено внимание на привлечение иностранных инвестиций по ненефтяным секторам экономики страны. Отмечено важность наряду с нефтегазовым сектором, расширение инвестиционной активности и капитальных вложений на развитие отдельных ненефтяных секторов экономики Азербайджана. Анализировано динамика государственного внешнего долга страны. Определены пути решений существующих проблем и оптимальные направления деятельности усиления экономической безопасности в условиях роста глобальных и экономических угроз и реализаций стратегических дорожных карт. Вопросы расширения мер экономической безопасности и повышения эффективности этих мер были сфокусированы.

В конце статьи дан ряд рекомендаций и предложений по направлениям и целям усиления экономической безопасности Азербайджана в современных условиях.

*Aliyev Shafa Tiflis, DSc in econ., prof.
Sumgait State University
43 Block, Sumgait
shafaaliyev@gmail.com*

S U M M A R Y

DIRECTIONS AND GOALS OF STRENGTHENING AZERBAIJAN'S ECONOMIC SECURITY IN MODERN CONDITIONS

The article deals with the directions and goals of strengthening Azerbaijan's economic security in modern conditions. It studies the principal and conceptual questions on current status of the system of economic security of Azerbaijan. The main factors affecting the economic security in the country are studied and classified by the author. The importance of creating a system of economic security corresponding to the national economic interests of Azerbaijan is justified. The main principles and criteria are defined for ensuring economic security

in the terms of growing global economic threats. The article studies such issues as maintaining public order, raising the living standards of the population and their economic aspects. A number of key indicators and factors of economic security are analysed and objectively evaluated. The problems of growth and stability of the national economy are investigated. The author analyses the formation and sources of growth of the Gross Domestic Product (GDP) and evaluates the opportunities and spheres of the economy for creating benefit. The volume and dynamics of Gross Domestic Product per capital are analysed. The role and share of the country's non-oil sector in the total volume of Gross Domestic Product are studied. The article also deals with the poverty level in the country and necessity of activities done in this area. Particular attention is paid to strengthening economic security by increasing the potential of the country's industrial sector. The dynamics and structure of industrial production in Azerbaijan is analysed. The author also investigates current situation in the consumer market, which is important for improving the living standards of the population. The macrostructure of retail trade turnover and the dynamics of food products of the retail trade turnover of Azerbaijan are dealt with as well. The problems of strengthening food safety and providing important types of food products for the population of the country are investigated. The author gives the dynamics of food production in Azerbaijan. The details of the current state of foreign trade relations and the level of foreign trade activity, which has an important role in enhancing economic security, are studied in detail. One of the main conditions for ensuring the economic security of the country is the minimization of the share of the oil factor in the overall economy of the country and the share of oil exports in Azerbaijan's exports. The author emphasizes the necessity for developing competitive non-oil sectors of the national economy and some export-oriented sectors of the industry in the near future. The dynamics of foreign trade turnover, the adequacy of export potential, and the importance of the organization of import-substituting industries are analysed in the article. The necessity for intensification of the processes of attracting foreign investments to ensure sustainable and lasting development of national economy is substantiated. The dynamics of attraction of foreign investments to Azerbaijan is given by the author. Particular attention is paid to attracting foreign investment in the non-oil sectors of the national economy. The author notes the necessity for expanding investment activity and capital investments for the development of some non-oil sectors of the economy of Azerbaijan along with the oil and gas sector. The dynamics of the state external debt of the country is analysed. The author defines a number of ways to solve current problems and optimal directions for strengthening the economic security in the conditions of growing global and economic threats and the implementation of strategic road maps. The article focuses on the expansion of activities for improving economic security and increasing their efficiency.

The author gives a number of recommendations and proposals on directions and goals of strengthening Azerbaijan's economic security in modern conditions at the end of the article.

*Hüseynova Aytən Bəşir qızı doktorant
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a*

UOT - 343. 1

MUZDLULUĞUN SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİNİN ŞƏRHİ

Açar sözlər: muzdluluq, cinayət, silahlı münaqişə, subyekt, qanun.

Ключевые слова: наемничество, преступление, вооруженный конфликт, субъект, закон.

Keywords: mercenarism, crime, armed conflict, subject, law.

Məlum olduğu kimi, istənilən cinayət tərkibinin subyektiv əlamətləri cinayətin subyektivinin və subyektiv tərəfinin əlamətləridir. AR CM-nin 114-cü maddəsinin 1-ci hissəsində və 3-cü hissəsində müstəqil cinayət tərkiblərinin olduğunu nəzərə alaraq [1], hər bir tərkibin subyektiv əlamətlərini gözdən keçirmək, fikrimizcə, daha doğru olardı.

Əlimiz çatan hüquqi ədəbiyyatın təhlili göstərmişdir ki, muzdluluğun AR CM-nin 114-cü maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan subyektiv məsələsi üzrə, demək olar ki, fikir ayrılığı yoxdur: müəlliflərin böyük əksəriyyəti hesab edir ki, bu cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə ümumi subyekt, yəni 16 yaşına çatmış fiziki cəhətdən anlaşıqlı şəxs cəlb edilə bilər. Lakin rus alimi V.P. Malkov hesab edir ki, muzdluluğun müzakirə edilən növünün subyektiv “dövlət orqanları və ya hərbi idarəetmə orqanları tərəfindən bunun üçün səlahiyyətləndirilmiş və həm muzdlu yığan tərəfdən, həm də müvafiq tapşırıq olmadan öz təşəbbüsü ilə hərəkət edən şəxslər ola bilər”.

Hesab edirik ki, göstərilən nöqtəyi-nəzər qanunla əsaslandırılmamışdır, çünki maddədə xüsusi subyektiv əlamətləri qeyd olunmamışdır. İstənilən adamın muzdlu yığa, ona təlim keçə, onu maliyyələşdirə, başqa cür maddi təminat verə və istifadə edə bilməsi beynəlxalq hüquq sənədləri ilə də təsdiq olunur. Məsələn, Sülh və insanlığın təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsi layihəsinin 23-cü maddəsində göstərilən hərəkətləri törədən “istənilən şəxs” məsuliyyətindən danışıqlı. Əksinə, əgər AR CM-nin 114-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin dispozisiyasında göstərilən hərəkətləri “dövlət orqanları və ya hərbi idarəetmə orqanları tərəfindən bunun üçün səlahiyyətləndirilmiş” şəxslər törədərsə, onların əməllərini, bizim fikrimizcə, öz xidməti mövqeyindən istifadə etmə əlaməti üzrə AR CM-nin 114-cü maddəsinin 2-ci hissəsi ilə təsnifatlandırmaq lazım gələcəkdir.

AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulan muzdluluğun subyektiv böyük maraq doğurur. Burada xüsusi subyektiv – muzdlu nəzərdə tutulmuşdur. Muzdlunun əlamətləri AR CM-nin 114-cü maddəsinə muzdlu anlayışının 1949-cu il tarixli Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə protokolda verilmiş tərifinə əsaslanan şərhdə göstərilmişdir [2,s.570-658]. AR CM-nin 114-cü maddəsinin şərhinə əsasən, muzdlu maddi mükafat almaq məqsədilə hərəkət edən və silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olmayan, onun ərazisində daimi yaşamayan, habelə rəsmi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün göndərilmiş şəxs olmayan şəxs qəbul olunur. Beləliklə, AR CM-nə əsasən, silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakın subyektiv mütləq əlamətlərin aşağıdakı ətraflı siyahısını malik şəxs ola bilər:

1) Şəxs müstəsna olaraq maddi mükafat almaq məqsədilə hərəkət edir (subyektiv tərəfin mütləq əlaməti);

- 2) O, silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin vətəndaşı deyildir;
 - 3) Şəxs silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin ərazisində daimi yaşamır;
 - 4) O, rəsmi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün göndərilmiş şəxs deyildir.
- Göstərilən əlamətlərin hər birini ətraflı gözdən keçirək.

Birinci əlamət – maddi mükafat almaq məqsədi – daha çox muzdluluğun subyektinə deyil, subyektiv tərəfinə aiddir. “Muzdlu” anlayışının 1949-cu il tarixli Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə protokolda verilmiş tərifində bu subyektiv əlamət obyektiv əlamətlə – muzdlunun hərbi əməliyyatlarda faktiki iştirakı ilə sıx bağlıdır [3]. Bu zaman beynəlxalq tərifdə nəzərdən keçirilən subyektiv əlamət bu faktla dəqiqləşdirilmişdir ki, vəd edilən maddi mükafat həmin tərəfin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan eyni rütbə və funksiyalara malik döyüşçünün haqqından əhəmiyyətli dərəcədə artıq olmalıdır. Hesab edirik ki, göstərilən beynəlxalq hüquq normasını AR CM-nə daha tam və dəqiq tətbiq etmək daha məqsədəuyğun olardı. Subyektiv əlaməti – muzdlunun silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakının məqsədini, bizim fikrimizcə, AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsinin şərhində deyil, həmin cinayətin obyektiv tərəfi ilə birləşdirməklə onun dispozisiyasında əməli olaraq nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi. Belə görünür ki, elə məqsədinin özünü də adı çəkilən beynəlxalq hüquq norması ilə uyğunluğa gətirmək lazımdır.

İkinci əlamət onu bildirir ki, şəxs ya münaqişə edən və ya döyüşən tərəflərdən biri kimi silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin, ya da ərazisində daxili silahlı münaqişənin baş verdiyi dövlətin vətəndaşı deyildir (de-jure). Başqa sözlə, söhbət daxili yaşayış yerindən asılı olmayaraq göstərilən dövlətlər üçün əcnəbi vətəndaşlardan gedir.

Muzdlunun dövlətdaxili xarakterli silahlı münaqişələrdə də iştirak edə bilməsi həm Muzdluluq haqqında Konvensiyadan, həm də Sülh və insanlığın təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsindən nəticə kimi çıxır və sonuncuda qeyd olunur ki, muzdlu üçün onun silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı, mahiyyət etibarilə, mütləq yox, alternativ əlamətdir. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquq muzdlunun “hökumətin devrilməsinə, dövlətin konstitusiyaya quruluşunun və ya ərazi bütövlüyünün başqa cür pozulmasına” yönəldilmiş silahlı toqquşmalarda iştirakını da ehtimal edir.

Muzdlunun üçüncü əlaməti – şəxsin silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin ərazisində daimi yaşamamasıdır. AR CM-nin 114-cü maddəsinə şərhdə verilmiş bu əlamətin izahı müəyyən çətinliklər doğurur. Hər şeydən əvvəl, qanunun mənasına əsaslanaraq, ancaq müvafiq dövlətin ərazisində daimi yaşamayan, vətəndaşlığı olmayan şəxs muzdlu ola bilər.

Sual o halda yaranır ki, şəxs müvafiq dövlətin vətəndaşıdır, lakin onun ərazisində daimi yaşamır, məsələn, ikili vətəndaşlığa malikdir və daimi olaraq həmin ölkədə deyil, eyni zamanda vətəndaşı olduğu ikinci ölkədə yaşayır – bu cür şəxs muzdlu ola bilərmi? A.G. Kibalnik, O.Y. Moliboqa və İ.G. Solomonenko bu suala müsbət cavab verir və izah edirlər ki, “əgər münaqişədə A və B dövlətləri iştirak edirlərsə, bu zaman A ölkəsinin vətəndaşı yalnız o halda onun muzdlusu ola bilər ki, o, həmin ölkənin ərazisində daimi yaşamır, yəni tamamilə mümkündür ki, o, daimi olaraq B ölkəsinin ərazisində yaşayır”. Doğrudan da, qanunun mətnini qrammatika (sintaksis və punktuasiya) nöqtəyi-nəzərindən təhlil etməklə formal olaraq bu cür nəticəyə gəlmək mümkündür. AR CM-nin 114-cü maddəsinə şərhin mətnində “...dövlətin vətəndaşı olmayan” və “onun ərazisində yaşamayan” söz birləşmələri arasında onları ayıran vergül qoyulmuşdur və nə “və” birləşdirici bağlayıcısı, nə də “və ya” ayırıcı bağlayıcısı yoxdur. Bu, o deməkdir ki, şəxsin muzdlu qəbul olunması üçün bu iki əlamətdən biri kifayətdir. Buradan da biz nəticə çıxara bilərik ki, hətta əgər şəxs silahlı münaqişədə və ya

hərbi əməliyyatlarda iştirak edən və ya ərazisində silahlı münaqişənin və ya hərbi əməliyyatların baş verdiyi dövlətin vətəndaşdırsa belə, lakin bu dövlətin ərazisində daimi yaşamırsa, qalan zəruri əlamətlərin varlığı şərtilə o, muzdlu ola bilər.

Lakin faktiki olaraq burada iki vəziyyət ola bilər. Birincisi o zaman baş verir ki, müvafiq dövlətdə daimi yaşamayan vətəndaş silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda həmin o vətəndaşı olmadığı dövlət tərəfdən iştirak edir. Hətta əgər o, bu iştiraka görə maddi mükafat almağa bel bağlayırsa və bu cür mükafat ona təqdim olunursa belə, bu cür şəxsi muzdlu adlandırmaq olmaz. İkinci vəziyyət o zaman yaranır ki, bu vətəndaş böyük maddi mükafat almaq məqsədilə vətəndaşı olduğu həmin o dövlətə qarşı vuruşur.

İkinci vəziyyətin həll edilməsi üçün “muzdlu” anlayışının 1949-cu il tarixli Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə protokolun 47-ci maddəsində verilmiş tərifinə müraciət edək [4,s.599-600]. Bu tərifdə ikinci və üçüncü əlamətlər daha aydın göstərilmişdir: şəxs “nə münaqişədə olan tərəfin vətəndaşı deyildir, nə də münaqişədə olan tərəfin nəzarət etdiyi ərazidə daim yaşayan şəxs deyildir”. Bu beynəlxalq tərif göstərilən əlamətləri birmənalı olaraq tamamilə aşkar surətdə izah etməyə imkan verir, yəni, faktiki olaraq harada yaşamasından asılı olmayaraq həmin dövlətin vətəndaşı olan şəxs muzdlu sayıla bilməz. Əgər bu şəxs böyük maddi mükafata görə əks tərəfə keçirsə, o, sözün dar (mənfi) mənasında muzdlu, xəyanətkar, satqın hesab edilməlidir, lakin cinayət hüququ mənasında muzdlu deyildir. Məsələn, 1941-1945-ci Böyük Vətən müharibəsi illərində alman faşist istilacıları tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə yerli əhalidən olan faşist polisaylarını heç kim muzdlu hesab etmirdi.

Muzdlunun qanunda göstərilən dördüncü əlaməti odur ki, şəxs rəsmi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün göndərilmiş olmamalıdır. Bu əlamət muzdlunun beynəlxalq tərifinin şəxsin “müharibə edən tərəf olan dövlət tərəfindən onun silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan şəxs qismində rəsmi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün göndərilmədiyini” bildiren əlamətə uyğun gəlir. Hesab edirik ki, bu dəfə AR CM-nin 114-cü maddəsinə şərhə verilmiş müvafiq əlamət daha üstündür. Qanuna əsasən, şəxs dövlətlər arasında razılaşmaya görə əcnəbi orduda xidmətə göndərilmiş, lakin özü hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak etməyən hərbi müşavir və ya konsultant olmamalıdır. Könüllülər, yəni müharibə edən tərəflərdən birində hərbi xidmətə qəbul olmağı arzulayan şəxslər də muzdlu deyildirlər. Lakin könüllü maddi mənfəəti deyil, öz siyasi baxış və vətənpərvərlik əqidəsini əldə rəhbər tutur və o, təcavüzkar, müstəmləkəçiliyə, irqçiliyə və ya əcnəbi dövlətin hökmranlığa qarşı mübarizə aparır. Könüllülər müharibə edən tərəfin silahlı qüvvələrinin tərkibinə qoşulur, buna görə də döyüşçülər və dövlət onlara görə bütün məsuliyyətləri daşıyır. [5] Muzdlu isə şəxsi heyətin siyahısına daxil edilmir. Sonuncu aspekt muzdlunun beynəlxalq sənədlərdə yer alan tərifinin əlaməti qismində xüsusi olaraq daxil edilmişdir. Lakin şəxsin silahlı münaqişədə döyüşmək üçün hərbi əməliyyatların keçirildiyi yerdə və ya sərhədlərdən kənarında xüsusi olaraq yığılmalı olduğu əlaməti kimi bu əlamət də AR CM-də öz əksini tapmamışdır. Bununla belə, beynəlxalq hüquqda bu iki əlamət mühüm əlamətlər kimi ayırd edilir [6,s.88-89].

Hesab edirik ki, beynəlxalq normaların milli qanunvericiliyə tətbiq edilməsi zamanı bu və ya başqa əməlin zəruri və kafi əlamətləri daha dəqiq daxil edilməlidir. Deyilənləri nəzərə alaraq AR CM-nin 114-cü maddəsinə şərhə “muzdlu” anlayışının aşağıdakı tərifini vermək olar: “Silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edən, yaxud ərazisində silahlı münaqişənin baş verdiyi dövlətin vətəndaşı olmayan və onun ərazisində daimi yaşamayan, habelə rəsmi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün göndərilməyən, yığma yerindən asılı olmayaraq silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak etmək üçün xüsusi olaraq yığılmış şəxs muzdlu sayılır”.

Muzdluluğun subyektinin daha bir məsələsi üzərində dayanmaq yerinə düşər – bu həmin cinayətə görə cinayət məsuliyyətinin yaşdır. AR CM-nin 114-cü maddəsinin özündə muzdlunun tərifində də yaş barəsində heç bir xüsusi göstəriş yoxdur. AR CM-nin 114-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin mətnindən belə çıxır ki, muzdlu qismində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs də çıxış edə bilər. AR CM-nin 20-ci maddəsinə əsasən, AR CM-nin 114-cü maddəsi üzrə məsuliyyət 16 yaşından başlayır. Lakin Çeçenistandakı hadisələr göstərdi ki, muzdluluğun tərkibini yaradan hərəkətlər 14 yaşından 16 yaşa qədər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən də törədilir. Əlbəttə, əgər bu cür yetkinlik yaşına çatmayan “muzdlular” AR CM-nin 20-ci maddəsində siyahısı verilmiş cinayətlər törədirsə, onlar bu konkret cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanlar muzdluları yığmaya (məsələn, öz həmyaşıdları və ya 16 yaşına çatmış şəxslər arasından) yönəlmiş əməllər törədə bilər, onlara təlim keçə bilərlər və s. Belə görünür ki, “ümumilikdə cinayət siyasətinin məqsədlərinə və sülhün və insanlığın təhlükəsizliyinin maraqlarının mühafizəsi üzrə Cinayət Məcəlləsinin vəzifələrinə daha təsirli şəkildə nail olmaq üçün” muzdluluğa görə cinayət məsuliyyəti yaşını 14 yaşa qədər azaltmaq zəruri olduğunu düşünən müəlliflərlə razılaşmaq lazımdır.

Muzdlu yığının tələbinin yerinə yetirilməsi üçün cinayət məsuliyyəti yaşına çatmadığı və anlaşıq olduğu səbəbindən cinayət məsuliyyəti şamil olunmayan şəxslərin silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak etdiyi vaxt yaranan vəziyyət müəyyən maraq kəsb edir. Belə vəziyyət AR CM-nin 33-cü maddəsinin 2-ci hissəsində əhatə olunan ümumi qayda üzrə həll edilir: bu cür şəxsi silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak üçün istifadə edilən müqəssir AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulan cinayətin bilavasitə icraçısı kimi cavab verməlidir.

Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün günahın olmasını təyin etmək lazımdır ki, bu da cinayətin subyektiv tərəfinin gözdən keçirilməsini tələb edir. Cinayətin subyektiv tərəfi dedikdə, əməlin törədilməsi ilə bağlı olan şəxsin psixi fəaliyyəti başa düşülür. Psixika – insan şüurunda obyektiv gerçəkliyin əksi kimi duyğuların, təsəvvürlərin, hisslərin, fikirlərin məcmusudur. İnsan psixikası insan fəaliyyətinin idarəedilməsi funksiyasını yerinə yetirir. Psixi fəaliyyət şüur (intellekt), iradə, motivlər, məqsədlər, hisslər və emosiyalar kimi bütöv bir sıra əlamətləri özündə birləşdirir.

İstənilən insan rəftarının, o cümlədən, cinayətin xarakter və istiqaməti şəxsin şüur və iradəsi ilə müəyyən edilir ki, bunlar da obyektiv gerçəklikdən, insanın olduğu konkret şərtlərdən asılıdır. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, insan müvafiq davranış variantının seçimi imkanına, yəni iradə azadlığına malik olmalıdır.

İnsanın psixi fəaliyyəti həmişə onun tərəfindən konkret əməllərin yerinə yetirilməsindən əvvəl gəlir və vahid, əsaslandırılmış prosesi ifadə edir.

Ətraf gerçəkliyin dərk edilməsi, onun insan şüurunda əksi müəyyən ehtiyaqlara səbəb olur ki, bunlar da öz növbəsində konkret maraqlar doğurur. İnsanın maraq və arzuları onda müəyyən aktiv fəaliyyətə həvəs yaradır, onun davranışının motivlərinə çevrilirlər. Nəticədə motivlər konkret insan fəaliyyətinin məqsədini, yəni insanın nəyə can atdığı müəyyən edir. Həyat ehtiyaclarının təmin edilməsinə can atma həm qanuni, həm də qanundan kənar yollarla həyata keçirilə bilər.

Etiraf etmək lazımdır ki, burada “günah” anlayışının məzmununa böyük rol ayrılır ki, bu da şüur və iradənin müəyyən vəziyyətini, yəni cinayət törətmiş insanın şüurunda baş verən psixi prosesi və şəxsin hüquqazidd davranışını müşayiət edən, yəni onu cinayətin başa çatdığı ana qədər tənzimləyən məhz həmin o prosesi özündə birləşdirir.

Günah aydın ifadə edilmiş məzmun məqamlarına malikdir:

a) şəxsin psixikasında baş verən prosesləri, onun törədilmiş əmələ münasibətini, bu zaman onun qarşısına qoyduğu motivləri, məqsədləri təsbit etməklə psixoloji məzmunu ilə xarakterizə olunur;

b) əyani məzmununa malikdir, həmişə konkret cinayətdə üzə çıxmaqla o, onu törədən konkret subyektə fərdiləşdirilmişdir;

c) müəyyən sosial məzmunla dolmuşdur. Onda subyektin sosial dəyərlərə mənfi münasibəti təzahür edir.

Hüquqi ədəbiyyatda “günah” anlayışı və onun məzmunu ilə yanaşı “günah dərəcəsi” anlayışına da rast gəlmək mümkündür. Bu halda söhbət günahın sosial mahiyyətinin kəmiyyət xarakteristikasından, yəni cinayəti törədən insanın sosial meyllərinin deformasiya olma dərəcəsiyə gəlir. Qanunvericilikdə “günah dərəcəsi” kimi anlayış təsbit edilməmişdir, lakin təcrübədə, xüsusən də cəzanın təyin olunması zamanı böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən, günah iki formadan birində: qəsdən olan formada və ya ehtiyatsızlıq formasında zahirə çıxmaqla (CM-nin 25 və 26-cı maddələri). Qəsd və ehtiyatsızlıq şəxsin törədilən əmələ və onun nəticələrinə psixi münasibətini xarakterizə edir. Günahkarlığın ilkin şərti şəxsin anlaqlığıdır, yəni söhbət törətdiyi əməlin faktiki tərəfini və ictimai təhlükəli xarakterini dərk etmək və öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik şəxsəndir.

Cinayətin subyektivi tərəfindən törədilmiş əməlin xarakterinin dərk edilməsi və onun nəticələrindən qabaqcadan xəbərdar olması günahın intellektual tərəfi, müəyyən nəticələrin baş verməsini arzulama və ya arzulamama isə iradə tərəfi adlanır.

İntellekt – şəxsiyyətin şüurda obyektiv gerçəkliyin predmet və hadisələrini onların mühüm əlaqə və qanunauyğunluqlarında, habelə təcrübənin yaradıcı dəyişməsində dərin və dəqiq əks olunması qabiliyyətində təzahür edən xüsusiyyətidir. İntellekt bütün əqli proseslərdə, lakin ilk növbədə, düşünmə və təxəyyüldə meydana çıxır [7,s.73].

İradə fəaliyyətin və onun həyata keçirilməsi üçün zəruri daxili səylərin seçimi qabiliyyəti kimi müəyyən edilir. İradə hərəkət həyata keçirməklə insan bilavasitə hiss edilən ehtiyacların, qeyri-iradi istəklərin gücünə qarşı durur: iradə əməli üçün “mən istəyirəm” hissi deyil, “lazımdır”, “mən etməliyəm” hissləri, hərəkətin məqsədinin dəyər xarakteristikasının dərk edilməsi səciyyəvidir. İradə davranışa çox vaxt motivlərin mübarizəsi ilə müşayiət olunan qərar qəbulu daxildir. İradə psixi fəaliyyətin o tərəfidir ki, o, ictimai tələbatları əks etdirir və məqsədə nail olmaq üçün bu məqsədin qətiyyət və hazırlıqla şüurlu surətdə qoyulduğunda, məqsədə nail olma yolunda duran maneələrin açılması üçün zəruri fəallıq, mütəşəkkillik və dözümlülkdə təzahür edir.

Yuxarıda deyilənlərlə bağlı olaraq, əgər intellekt konkret şəraitdə bütün baş verənlərin dərk edilməsinə imkan yaradan əksətmə funksiyasını yerinə yetirirsə, o zaman iradə cinayətin törədilməsi barədə qərar qəbulu mexanizminin əsası olmaqla yönəldici funksiyasını yerinə yetirir.

Günahın intellektual tərəfi əməlin ictimai təhlükəli xarakterini dərk etmə və onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmə ilə səciyyələnir. Ayrı-ayrı hallarda (cinayətkar diqqətsizlik) şəxs onun tərəfindən törədilən əməllərin ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görməyə bilər.

İnsan şüurunun psixoloji xarakteristikasına özünü dərk edən subyektin hiss etmək, mövcud və xəyali gerçəkliyi fikrən təsəvvür etmək, öz psixi və davranış vəziyyətinə nəzarət etmək, onları idarə etmək qabiliyyəti, ətraf gerçəkliyi surətlər formasında görmək və qavrama bacarığı daxildir [8,s.113]. Beləliklə, törədilən əməlin ictimai təhlükəli xarakterini anlama onun faktiki məzmununu və ictimai mənasını dərk etmə deməkdir. O, cinayətin ob-

yektinin xarakteri barədə, əməlin məzmunu barədə, habelə konkret cinayətin törədilmiş olduğu və ya törədildiyi faktiki şərait barədə təsəvvürü özündə birləşdirir.

Şüurun ikinci vacib psixoloji xarakteristikası gerçəkliyin fikrən təsəvvürü və təxəyyülü, yəni baş verəcək, baş verməli olan və baş verə bilən hadisələrin şüurda qabaqcadan görünməsi, əksidir.

Ümumilikdə başa düşmə kimi qabaqcadan görmə də iradə ilə sıx bağlıdır. İradə tərəf subyektin psixikasında keçən iradi prosesləri xarakterizə edir. Günahkar bir halda ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsini arzulaya, başqa halda onların qarşısının alınmasını şüurlu surətdə ehtimal edə, üçüncü halda isə buna düşüncəsiz şəkildə bel bağlaya bilər.

İntellektual və iradi tərəflərin nisbətindəki fərqlər günahın günah formalarına bölünməsinin əsasında durur. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, günah iki formadan birində: qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında üzə çıxır (CM-nin 25 və 26-cı maddələri). Bu o deməkdir ki, ümumiyyətlə günah, yəni bu formalardan kənarında mövcud deyildir. AR CM-də günahın iki forması ilə yanaşı (CM-nin 24-cü maddəsi) qəsd və ehtiyatsızlığın növləri müəyyən edilmişdir. CM-nin 25-ci maddəsində deyilir ki, qəsdən törədilən cinayət birbaşa və ya dolaylı niyyətlə törədilən əməl hesab olunur, CM-nin 26-cı maddəsinin 1-ci hissəsində isə ehtiyatsızlıq üzündən törədilən cinayətin düşüncəsizlik və ya diqqətsizliyə görə törədilən əməl qəbul olunduğu deyilir.

Muzdluluğun subyektiv tərəfi məsələsi üzrə hüquq ədəbiyyatda demək olar ki, ziddiyyət yoxdur: qəti olaraq bütün müəlliflər hesab edirlər ki, AR CM-nin 114-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət müstəsna olaraq birbaşa niyyətlə törədilir. Belə düşünürük ki, başqa mülahizə ola da bilməz: günahın forma və növü həmin cinayətin tərkibinin quruluşunun özündən çıxır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, muzdluluğun AR CM-nin 114-cü maddəsinin həm birinci, həm də üçüncü maddəsində nəzərdə tutulan tərkibləri quruluşuna görə formaldır, yəni muzdluluq qanunda göstərilmiş hərəkətlərin törədilməsi anından başa çatmış olur. Burada belə çıxır ki, müzakirə edilən cinayətin subyektiv tərəfi ancaq birbaşa niyyətlə ifadə oluna bilər. [9,s.213]

Hazırkı araşdırmada tərəfimizdən verilən təriflər nəzərə alınmaqla qanunda göstərilən hər bir hərəkətə münasibətdə subyektiv tərəfi açaq:

1. Muzdlu yığma. Şəxs başa düşür ki, başqa bir şəxsi muzdlu qismində yığır, yəni elə razılaşma (müqavilə) bağlamağa yönəlmiş hərəkətlər edir, bu razılaşmaya əsasən o (və ya onun tərəfindən təqdim edilən şəxslər), muzdlunun silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı müqabilində ona təlim keçmək, onu maliyyələşdirmək və başqa cür maddi təminat vermək öhdəliyi götürür və belə razılaşma bağlamaq, yəni muzdlu yığmaq istəyir;

2. Muzdluya təlim keçmə. Şəxs başa düşür ki, muzdluya təlim keçir, yəni ona hərbi sahədə bilik və bacarıqlar verir, vərdislər formalaşdırır, habelə onun silahlı münaqişədə, ya da hərbi əməliyyatlarda bilavasitə hazırlığı məqsədilə ona müəyyən şəkildə psixoloji, o cümlədən ideoloji təsir edir və bu cür hərəkət etmək, yəni təlim keçmək istəyir.

3. Muzdlunu maliyyələşdirmə. Şəxs başa düşür ki, məhz muzdlunu maliyyələşdirir, yəni onu pul vəsaitləri (nağd və ya nağdsız) təmin edir və bu cür hərəkət etmək istəyir;

4. Muzdluya başqa cür maddi təminat vermə. Şəxs başa düşür ki, muzdlunu maddi cəhətdən təmin edir, yəni onu hər hansı maddi dəyərlərlə təchiz edir və bu hərəkətləri yerinə yetirmək istəyir;

5. Muzdludan silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə. Şəxs başa düşür ki, muzdludan silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə edir və ondan bu şəraitdə istifadə etmək istəyir;

6. Muzdlunun silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı. Muzdlu başa düşür ki, silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edir və iştirak etmək istəyir. Muzdlunun silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakının subyektiv tərəfinin

obyektiv əlaməti AR CM-nin 114-cü maddəsində göstərilən məqsəd – maddi mükafat almaqdır. Yuxarıda deyildiyi kimi, subyektiv tərəfin bu obyektiv əlamətini AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsinə şərhə deyil, müvafiq beynəlxalq hüquq norması ilə uyğunluğa gətirərək onun dispozisiyasında nəzərdə tutmaq daha məqsədəuyğun olardı.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2016.
2. İnsan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq müdafiəsi: Sənədlər toplusu. M., 1990. s.570-658.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sənədləri A/32/114.
4. İnsan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq müdafiəsi: Sənədlər toplusu. M., 1990. s.599-600.
5. IV Haaqa Konvensiyası, 1907 r. «Torpaq müharibəsi hadisəsində neytral səlahiyyətliyərin və şəxslərin hüquq və vəzifələri.
6. Panov V.P. Beynəlxalq cinayət hüququ. Dərs vəsaiti. M., 1997. C. 88-89.
7. Levitov N.D. Psixologiyanın xarakteri. M., 1969. s.73.
8. Nemov R.S. Psixologiyanın ümumi əsasları. Kitab. 1. 1994. s.113.
9. Naumov A.V. Rusiya Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. M., 1996. s. 213;

*Hüseynov Aytən Bəşir qızı doktorant
Bakı Biznes Universiteti
Bakı şəh., H.Zərdabi 88a*

X Ü L A S Ə

MUZDLULUĞUN SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİNİN ŞƏRHİ

İstənilən cinayət tərkibinin subyektiv əlamətləri cinayətin subyektinin və subyektiv tərəfinin əlamətləridir. Əlimiz çatan hüquqi ədəbiyyatın təhlili göstərmişdir ki, muzdluluğun AR CM-nin 114-cü maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan subyekt məsələsi üzrə, demək olar ki, fikir ayrılığı yoxdur: müəlliflərin böyük əksəriyyəti hesab edir ki, bu cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə ümumi subyekt, yəni 16 yaşına çatmış fiziki cəhətdən anlaqlı şəxs cəlb edilə bilər. AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulan muzdluluğun subyekt böyük maraq doğurur. Burada xüsusi subyekt – muzdlu nəzərdə tutulmuşdur. Muzdlunun əlamətləri AR CM-nin 114-cü maddəsinə muzdlu anlayışının 1949-cu il tarixli Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə protokolda verilmiş tərifinə əsaslanan şərhə göstərilmişdir. Beləliklə qeyd etdiyimiz kimi, muzdluluğun AR CM-nin 114-cü maddəsinin həm birinci, həm də üçüncü maddəsində nəzərdə tutulan tərkibləri quruluşuna görə formaldır, yəni muzdluluq qanunda göstərilmiş hərəkətlərin törədilməsi anından başa çatmış olur. Burada belə çıxır ki, müzakirə edilən cinayətin subyektiv tərəfi ancaq birbaşa niyyətlə ifadə oluna bilər.

Hazırkı araşdırmada tərəfimizdən verilən təriflər nəzərə alınmaqla qanunda göstərilən hər bir hərəkətə münasibətdə subyektiv tərəfi açaq:

- Muzdlu yığma. Şəxs başa düşür ki, başqa bir şəxsi muzdlu qismində yığır, yəni elə razılaşma (müqavilə) bağlamağa yönəlmiş hərəkətlər edir, bu razılaşmaya əsasən o, (və ya onun tərəfindən təqdim edilən şəxslər), muzdlunun silahlı münaqişə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı müqabilində ona təlim keçmək, onu maliyyələşdirmək və başqa cür maddi təminat vermək öhdəliyi götürür və belə razılaşma bağlamaq, yəni muzdlu yığmaq istəyir;

- Muzdluya təlim keçmə. Şəxs başa düşür ki, muzdluya təlim keçir, yəni ona hərbi sahədə bilik və bacarıqlar verir, vərdislər formalaşdırır, habelə onun silahlı münaqişədə, ya da hərbi əməliyyatlarda bilavasitə hazırlığı məqsədilə ona müəyyən şəkildə psixoloji, o cümlədən ideoloji təsir edir, və bu cür hərəkət etmək, yəni təlim keçmək istəyir;

- Muzdlunu maliyyələşdirmə. Şəxs başa düşür ki, məhz muzdlunu maliyyələşdirir, yəni onu pul vəsaitləri (nağd və ya nağdsız) təmin edir və bu cür hərəkət etmək istəyir;

- Muzdluya başqa cür maddi təminat vermə. Şəxs başa düşür ki, muzdlunu maddi cəhətdən təmin edir, yəni onu hər hansı maddi dəyərli təchiz edir və bu hərəkətləri yerinə yetirmək istəyir;

- Muzdludan silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə. Şəxs başa düşür ki, muzdludan silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə edir və ondan bu şəraitdə istifadə etmək istəyir;

- Muzdlunun silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı. Muzdlu başa düşür ki, silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak edir və iştirak etmək istəyir. Muzdlunun silahlı münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakının subyektiv tərəfinin obyektiv əlaməti AR CM-nin 114-cü maddəsində göstərilən məqsəd – maddi mükafat almaqdır. Yuxarıda deyildiyi kimi, subyektiv tərəfin bu obyektiv əlamətini AR CM-nin 114-cü maddəsinin 3-cü hissəsinə şərhə deyil, müvafiq beynəlxalq hüquq norması ilə uyğunluğa gətirərək onun dispoziyasında nəzərdə tutmaq daha məqsədəuyğun olardı.

*Гусейнова Айтен Башир гызы, докторант
Бакинский Университет Бизнеса
Г. Баку, Г.Зардаби 88а*

РЕЗЮМЕ

АНАЛИЗ СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ НАЕМНИЧЕСТВА

Субъективными признаками любого состава преступления являются признаки субъекта и субъективной стороны преступления. Анализ доступной нам юридической литературы показал, что по вопросу субъекта наемничества, предусмотренного ч. 1 ст.114 УК АР, практически нет разногласий: подавляющее большинство авторов считает, что уголовной ответственности за это преступление подлежит субъект общий, то есть физическое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста.

Большой интерес вызывает субъект наемничества, предусмотренного ч. 3. ст. 114 УК АР. Здесь предусмотрен специальный субъект — наемник. Признаки наемника указаны в примечании к ст. 114 УК АР, основанном на определении понятия наемника, данного в Дополнительном протоколе I к Женевским конвенциям 1949 г.

Как мы отметили, по конструкции составы наемничества, предусмотренные и в части первой, и в части третьей ст. 114 УК АР, являются формальными, т. е. окончательным наемничество является с момента совершения указанных в законе действий. Отсюда следует, что субъективная сторона рассматриваемого преступления может быть выражена только прямым умыслом.

Раскроем субъективную сторону применительно к каждому действию, указанному в законе, с учетом данных нами в настоящем исследовании определений.

- Вербовка наемника. Лицо сознает, что вербует другое лицо в качестве наемника, то есть совершает действия, направленные на заключение соглашения (договора), согласно которому оно (или представляемые им лица) обязуется обучать, финансировать и иным образом материально обеспечивать наемника в обмен на участие последнего в вооруженном конфликте или военных действиях, и желает заключить такое соглашение, то есть завербовать.

- Обучение наемника. Лицо сознает, что обучает наемника, то есть передает ему знания, умения и формирует у него навыки в военной области, а также что определенным образом воздействует на него психологически, в том числе идеологически с целью подготовки его к непосредственному участию в вооруженном конфликте либо военных действиях, и желает поступить таким образом, то есть обучить.

- Финансирование наемника. Лицо сознает, что финансирует именно наемника, то есть обеспечивает его денежными средствами (наличными или безналичными) и желает так поступить.

- Иное материальное обеспечение наемника. Лицо сознает, что материально обеспечивает наемника, то есть снабжает его какими-либо материальными ценностями, и желает совершить эти действия.

- Использование наемника в вооруженном конфликте или военных действиях. Лицо сознает, что использует наемника в вооруженном конфликте или военных действиях и желает его использовать в такой обстановке.

- Участие наемника в вооруженном конфликте или военных действиях. Наемник сознает, что принимает участие в вооруженном конфликте или военных действиях и желает участвовать. Обязательным признаком субъективной стороны участия наемника в вооруженном конфликте или военных действиях является цель, указанная в примечании к ст. 114 УК АР, - получение материального вознаграждения. Как было сказано выше, целесообразнее было бы этот обязательный признак субъективной стороны предусмотреть не в примечании, а в диспозиции ч. 3 ст. 114 УК АР, приведя его в соответствие с соответствующей международно-правовой нормой.

*Huseynova Ayten Bashir, PhD student
Baku Business University
88a H. Zardabi st., Baku*

S U M M A R Y

INTERPRETATION OF MERCENARISM

Subjective signs of any offence are signs of the subject and the subjective side of the offence.

The analysis of the available legal literature showed that there is almost no disagreement with respect to the subject of mercenarism under Article 114, Part 1 of the AR CC. The majority of authors believe that a person with a physical ability who has reached the age of 16 is subject to criminal liability.

The subject of mercenarism considered in Article 114, Part 3 of the Criminal Code, creates great interest. Here a mercenary is considered as a special subject. The signs of a mercenary are reflected in Article 114 of the AR CC Charter and Additional Protocol I of the Geneva Conventions on the Protection of Victims of War of 1949.

Thus, as we have already mentioned, mercenarism is formal according to the structure of the contents in provisions 1 and 3 of Article 114 of the AR CC, namely, mercenarism ends at the moment of committing the acts stated in the law. It turns out that the subjective side of the offence can only be expressed directly.

In the present study, let's define the subjective side in relation to any action in the law, taking into account the definitions given by us:

- Recruiting mercenaries. The person understands that he hires other persons as mercenaries, makes arrangements aimed at concluding an agreement, in accordance with this agreement the person undertakes to train, fund, and provide other physical security in exchange for their participation in armed conflicts or hostilities.

- Training mercenaries. The person understands that he trains mercenaries for a job, gives knowledge and skills in the military field, develops habits, gets psychological and ideological impact on them, for immediate readiness in armed conflicts or hostilities.

- Financing mercenaries. The person realizes that he finances the mercenaries, provides them with money (cash or non-cash).

- Providing mercenaries with other material resources. The person realizes that he financially provides a mercenary, that is, supplies him with any material resources.

- Using mercenaries in armed conflicts or hostilities. The person understands that he uses the mercenaries for armed conflicts or hostilities and wants to use them in such circumstances.

- Participation of mercenaries in armed conflicts or hostilities. A mercenary realizes that he will participate in an armed conflict or hostility and wants to participate. A mandatory feature of the subjective side of a mercenary's participation in armed conflicts or hostilities is the goal specified in the note to Article 114 of AR CC, - receiving material compensation. As mentioned above, it would be more expedient to envisage this obligatory sign of the subjective side not in a note, but in the disposition of Part 3 of Article 114 of the AR CC, bringing it in line with the relevant international legal norm.

BAKI BİZNES UNİVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN HAZIRLANMASI QAYDALARI

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.

2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif məqalənin tam unikallığına görə məsuliyyət daşdığı üçün imza etməlidir.

3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.

4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.

5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.

6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.

7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УДК) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin adı, soyadı, ata adı (tam şəkildə göstərilməlidir,) işlədiyi müəssisənin adı, ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı, mərkəzdən aşağıda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.

8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.

9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.

10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi (250 sözdən az olmaqla) verilməlidir.

11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.

12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verilirərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının “Dissertasiyaların tərtibi qaydaları” barədə qüvvədə olan təlimatının “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.

13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.

14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 6-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.

15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.

16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.

17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.

18. “Audit” jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünümaliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

ПРАВИЛА ПОДГОТОВКИ СТАТЕЙ К ПУБЛИКАЦИИ В ЖУРНАЛЕ «АУДИТ» БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА БИЗНЕСА

Статья для публикации в журнале должна оформляться с охватом ее теоретической, практической частей и результатов в следующей последовательности:

1. Статьи следует составлять в соответствии с направлением и структурой журнала, и предоставлять в двух экземплярах в печатном виде и в электронном варианте.

2. Оригинальность статей подтверждается подписью автора в конце второго экземпляра статьи, тем самым ответственность за оригинальность статьи несет непосредственно сам автор.

3. Статьи принимаются в чистом, напечатанном виде.

4. В предоставленных статьях должны содержаться ключевые слова на азербайджанском, русском и английском языках.

5. Представленные авторами статьи следует печатать на листах со следующими полями: слева - 2.5 см, справа - 1.5 см, снизу - 2.5 см и сверху 3 см.

6. Статья и материалы для печати должны быть напечатаны: на каждом листе по 27-30 строк, в каждой строке по 60-65 знаков.

7. В верхнем левом углу листа следует указать номер УДК в соответствии со статьей, справа-фамилию, имя и отчество автора, наименование и адрес учреждения, в котором он работает, адрес электронной почты автора, а под ними посередине - название статьи заглавными буквами. Название статьи должно быть лаконичным и охватывать суть статьи.

8. Автор должен предоставить вместе со статьей мнение специалиста с места работы о возможности публикации статьи и выписку из протокола. Далее статья подлежит передаче для написания отзыва одному из членов редакции журнала.

9. В одном номере журнала один автор вправе опубликовать 1 статью, а академики и члены-корреспонденты - по 2 статьи. В журнале публикуются статьи на азербайджанском, русском и английском языках.

10. Также следует предоставить резюме на статью (не менее 250 слов) на трех языках, включая язык публикации.

11. В представленных резюме в краткой форме должны отразиться научное заключение автора (авторов), новизна работы, значимость ее применения, экономическая выгода и т.д. В каждом резюме должны указываться название статьи, полное имя автора (Ф.И.О).

12. В конце текста статьи следует указать список использованной литературы. В списке литературы предпочтение следует отдавать научным статьям, монографиям и т.д. последних 5-10 лет. Ссылки на литературные материалы в тексте указываются в прямых скобках. Список использованной литературы должен быть составлен согласно пунктам 10.2-10.4.6 раздела «Список использованной литературы» действующей инструкции о «Правилах составления диссертации» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.

13. Таблицы и рисунки приводятся в тексте с указанием названий и порядковых номеров. Названия и порядковые номера таблиц приводятся сверху таблиц, а названия и порядковые номера рисунков - под рисунками.

14. Объем представленных статей должен охватывать не более 6-10 страниц формата А-4. Текст статьи также должен предоставляться в файле, записанном на диск шрифтом Times New Roman, с междустрочным интервалом - 1, размером шрифта - 12 (например: на азербайджанском языке - латинским алфавитом, на русском языке - кириллицей, на английском языке - английскими буквами).

15. После получения отзыва на статью, она обсуждается в редакции и автору сообщается решение о ее публикации либо об отказе в публикации.

16. В случае возврата статьи автору для исправлений, после внесения соответствующих поправок, она возвращается автором в редакцию вместе с предыдущим текстом.

17. В конце следует указать дату поступления статьи в редакцию, направления ее на повторную разработку и дату публикации.

18. Журнал «Аудит» публикуется 4 раза в год (ежеквартально) по принципу самофинансирования. Установленная оплата осуществляется путем перечисления или в наличной форме.

GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES

The articles along with their theoretical-practical parts and conclusions will be published in the Journal of Audit under the following requirements:

1. The articles should be submitted in original and electronic versions in 2 copies in accordance with the content and structure of the journal.
2. The originality of the articles will be declared with the signature of the authors at the end of Copy 2.
3. The articles are accepted in an accurately printed form.
4. The keywords should be in Azerbaijani, Russian and English.
5. The margins of papers will be 2,5 inches on the left, 1,5 inches on the right, 2,5 inches on the bottom and 3,0 inches on the top.
6. Each paper should have 27-30 lines and 60-65 characters for each line.
7. The UDC number is typed on the top left-hand corner; the author's name and email address, the name and address of the workplace on the right and the title of the article with capital letters in the middle. The title of the article should relate to its content.
8. The authors are requested to submit a recommendation letter of an expert and an extract from the protocol from their workplaces. The articles will be submitted to one of the members of the Editorial Board for review.
9. The authors are allowed to publish one article whereas academicians and correspondent members can publish two articles in one volume of the journal. The articles are published in Azerbaijani, Russian and English.
10. The abstracts should be in 3 languages containing no less than 250 words.
11. The abstracts should summarize scientific conclusions, innovation in the study, the significance of its application, economic effectiveness, etc. Each abstract should include the full name of the author (co-authors) and the article.
12. A list of references should be given at the end of the article. They include scientific articles and monographs for the last 5-10 years. The relevant references are indicated with the numbers enclosed in square brackets. The list of references should be given pursuant to the items 10.2-10.4 of the References section of the "Guidelines for Theses" designed by the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
13. The charts and images should be included with their names and numbers. The names and numbers are used above the charts and below the images.
14. The maximum size of the articles is 6-10 pages 1 line spacing in A4 (210 × 297 mm) 12 point Times New Roman format (Latin alphabet in Azerbaijani, Cyrillic alphabet in Russian and English alphabet in English). The articles should be submitted on a compact disc (CD).
15. Based on a positive review, the Editorial Board discuss and evaluate the articles and inform the authors whether their articles are accepted for publication.
16. The articles are returned to the authors for revision. The authors make final corrections and submit them together with their old versions to the Editorial Board.
17. The dates of submission, revision and publication of the articles should be mentioned at the end of the papers.
18. The Journal of Audit is published on a self-financing basis 4 times a year (once a quarter). Payments are made either by transfer or in cash.

Korrektor: İSGƏNDƏROVA A.V.
Kompüter tərtibatçısı: ƏMRULLAYEVA H.C.
Texniki redaktor: BAĞIROV Ə.N.

Yığılmağa verilib: 08.02.2018
Çapa imzalanıb: 09.03.2018
Kağız formatı: 60x84
Tirajı: 1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.